

УДК [061.27:001.63]:061.1:338.43.01(091)

*В.А. ВЕРГУНОВ, доктор сільськогосподарських наук,
професор, член-кореспондент НААН, заслужений працівник
сільського господарства України, директор
Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН*

Сільськогосподарський синоптично-кон'юнктурний інститут у становленні та розвитку аграрно-економічної науки в Україні

Постановка проблеми. Поточний рік певною мірою є ювілейним у житті наймолодшої складової культури нації й сучасного природознавства – сільськогосподарської дослідної справи, яку нині здебільшого сприймають у форматі аграрної науки. Йдеться про дві події в її відносно нетривалому в часі існуванні від початку 80-х років минулого століття. Перша з них – прийняття першого загальнодержавного законодавчого акта – «Положення про сільськогосподарські дослідні установи» 22 липня 1901 року, що регламентував і забезпечував правову підтримку функціонування вітчизняної галузевої науки [15], а друга – 85-річчя діяльності її головного координуючого органу – Національної академії аграрних наук України, заснованої відповідно до Постанови РНК УСРР № 154 від 22 травня 1931 року [16]. Обидві події відіграли визначну роль у становленні й розвитку усіх напрямів галузевого дослідництва, включаючи аграрно-економічну науку [2]. Виняткове значення у цьому процесі належало і продовжується

донині відповідним ініціативам можновладців. Саме вони визначали генеруючі й, тим більше, національні пріоритети, і «дослідна справа» тоді є державною «справою», а не чимось іншим.

Наступний 2017 рік є надзвичайно знаковим в історії нашої держави, адже виповнюється 100 років появи всіх її гілок законодавчої та виконавчої влади у сучасному їх розумінні. Так, перша з них веде свій відлік від 7 березня 1917 року з обранням проводу Української Центральної Ради на чолі з М.С. Грушевським, а друга – від 15 червня 1917 року, коли вона створила свій вищий виконавчий орган – Генеральний секретаріат, який очолив уродженець Херсонщини В.К. Винниченко (1879–1977) [3]. Серед перших семи секретаріатів розпочав роботу із земельних справ на чолі з відомим українським громадсько-політичним і державним діячем полтавчанином Б.М. Мартосом (1879–1977) [18]. Остаточне затвердження його «Статуту», а також управлінської структури відбулося на засіданні так званої «Малої ради» УЦР 16 липня 1917 року. Як показує затверджений того дня кошторис, зага-

© В.А. Вергунов, 2016

льні витрати на утримання первісного складу із 25 працівників Генерального секретарства земельних справ становили всього 7750 руб. [41]. Фактично від 17 липня 1917 року розпочався відлік усіх організаційних перетворень в ім'я ствердження складових української державності. Повною мірою вони стосувалися й системи науково-освітнього забезпечення розвитку історично провідного сектору економіки – сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія діяльності Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту Сільськогосподарського наукового комітету України (СГНКУ) для потреб аграрного сектору України ніколи ще не була предметом спеціального наукового дослідження. Вперше про його здобутки було зазначено у збірці матеріалів та документів «Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.)», підготовлений співробітниками Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН до 75-річчя НААН [23], в якій представлені окремі відомості про його напрацювання. Вперше контекстово у системі еволюційних змін існування сільськогосподарської дослідної справи в Україні як організації розкрито роль цього інституту для запровадження першої спроби інституціоналізації галузевого дослідництва у спеціальній авторській монографії [2]. Вихід фундаментальних статей академіків Ю.О. Лупенка [6] і П.Т. Саблука [22] до 60-річчя ННЦ «Інститут аграрної економіки» спонукало запропонувати на підставі власних багаторічних історичних розвідок дещо розширити часовий вимір існування цієї головної наукової установи з координації досліджень аграрно-економічних проблем в Україні, або ствердити історичну справедливість, що надзвичайно актуалізовано, формуючи нині українські пантеони слави, і, насамперед, стверджувати національну ідею. Здається, що у визначенні її філософії, а саме: «... це світогляд нації, її переконання, які в нормальних природних умовах формуються на базі основного, генетично визначеного принципу, згідно з яким усі люди в боротьбі за виживання змушені власні ін-

тереси та інтереси своєї нації – інтереси політичні, економічні, культурні й духовні, завжди і в усьому ставити на перше місце перед такими ж інтересами всіх інших націй» [7] закладена відповідь на питання – чому потрібні зміни у здавалося б уже стверджених за радянської доби стереотипах.

Мета статті – методом історико-наукового аналізу в контексті суспільно-політичних трансформацій часів українських національних революцій та перших років ствердження на українських землях радянської влади розкрити роль і місце Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту при економічній секції організаційної предтечі Національної академії аграрних наук України – Сільськогосподарського наукового комітету України у розвитку теорії та практики вітчизняної аграрно-економічної науки, а також координації галузевих досліджень упродовж 1922–1924 років.

Виклад основних результатів дослідження. Вперше широке обговорення із прийняття рішень з питань організаційної побудови галузевого дослідництва відбулося на практично забутому нині Першому Всеукраїнському аграрно-економічному з'їзді, що проходив у жовтні 1917 року в Києві під головуванням М.С. Грушевського [42]. Серед його рішень, за доповіддю С.Л. Франкфурта, є визнання цукровиробництва основоположною складовою існування економіки держави України взагалі, а також заснування у Харкові для його подальшого розвитку науково-освітньої Академії хліборобства і лісівництва. Для цього під його головуванням створюється відповідна Комісія для організації першого загальнодержавного керівного органу аграрною наукою у вигляді Українського крайового комітету дослідної справи [11]. Оскільки рішення такого типу зібрань були обов'язковими для втілення всіма гілками влади, уже 24 жовтня 1917 року «Мала рада» на своєму засіданні приймає рішення про проведення аграрної реформи. Виголосивши 7 листопада 1917 року III Універсал Української Центральної Ради й проголосивши створення Української Народної Республіки (УНР), але як автономії у складі Росії,

та декларацію про ліквідацію поміщицького землеволодіння або приватної власності, уряд розпочав пошук шляхів науково обґрунтованих економічно доцільних шляхів їх реалізації. Міністр земельних справ УНР М.М. Ковалевський (1892–1957) особисто розробляє для цього «Статут Київської сільськогосподарської академії» [1]. Однак зміна політичного керівництва в Україні не уможливила втілити цей проект у життя. Всі належні роботи на початковому етапі здійснювали окремі підрозділи головного профільного відомства. Але реально відчуючи потребу у відповідних фахівцях вищої кваліфікації, створена 14 листопада 1918 року згідно з ухвалою Ради Міністрів і затвердженням гетьмана України П. Скоропадського [39] Українська академія наук на чолі з В.І. Вернадським у первісному складі по відділу «соціальні науки» одержала першого українського академіка – аграрного економіста Володимира Андрійовича Косинського (1864–1922) [12]. Однак не на його долю випало займатися питаннями інститутизації аграрної наукової думки в Україні. Хоча за ним – створення першої науково-дослідної кафедри економіки сільського господарства по лінії НКО УСРР у 1919 року, або передвісника інститутизації в системі української академічної науки за задумом В.І. Вернадського.

На власне переконання, генеруючим суб'єктом цього процесу в Україні стала предтеча Національної академії аграрних наук України – Сільськогосподарський вечний комітет України, створений наказом № 162 міністра земельних справ УНР В.М. Леонтовича (1866–1933) від 1 листопада 1918 року [30], на чолі з 16 листопада 1918 року академіком В.І. Вернадським [31]. Останній, до речі, вважав, що сільськогосподарська наука є окремим сегментом існування академічності у діяльності. У первісній побудові новоутворення згідно зі «Статутом» функціонування економічного відділу не передбачалося [34]. Його питання на початковому етапі, з-поміж іншого, розглядав так званий науково-дослідний відділ, а потім уже окремий економічний відділ, заснований 25 лютого 1919 року новим «Ста-

тутом» сьомим серед 11 інших [33]. Основні його функції у загальному контексті діяльності СГНКУ затвердив нарком земельних справ УСРР В.М. Мещеряков (1885–1946) 2 травня 1919 року [36]. Їх, як кажуть, «розшифрував» окремим «Положенням» тимчасово в.о. голови Комітету професор Г.М. Висоцький. Так, ставилося розв'язання двох головних завдань: 1) студіювання сільського господарства і пов'язаних з ним галузей національного господарства, встановлення особливостей тих динамічних процесів, що відбуваються у ньому та взагалі його еволюції; 2) встановлення основних підвалин сільськогосподарської політики, що набуває особливо великого значення під час розв'язання аграрної справи. Інтерес становить шість першорядних програм проблеми, якими опікувався економічний відділ для розв'язання першого напрямку, а саме: 1) встановлення районів на підставі даних як фізико-географічних, так і суспільно-економічних, оскільки сільське господарство є функцією тих і інших; 2) студіювання безпосередньо сільського господарства за тими галузями, що представлені в Україні, та колективними формами господарювання; 3) студіювання сільськогосподарської промисловості, яка теж нерозривно пов'язана із сільським господарством, його поступом і регресом; 4) студіювання обміну сільськогосподарськими товарами внутрішнього й зовнішнього зв'язку з торговельними договорами та всесвітніми ринковими кон'юнктурами, а також справа транспорту й тарифікації (транспортна, митна); 5) вивчення типів організації масового селянського господарства, залежність їх варіацій від місцевих умов і встановлення найдоступніших, найпридатніших схем; 6) розгляд фінансових підвалин сільськогосподарської політики [32].

З об'єктивних причин (після окупації Києва частинами Добровольчої армії на чолі з генералом М.Е. Бредовим з 18 серпня 1919 року й заборонаю всіх законодавчих актів УЦР) СГНКУ призупинив свою повноцінну діяльність та не зміг виконувати поставлені статутні завдання. Як наслідок, постало питання про об'єднання з УАН. За та-

ке рішення навіть проголосували 15 березня 1920 року на спільних зборах, затвердивши новий дотичний «Статут» [35]. За цих умов найпродуктивніше спрацювала саме економічна секція Комітету під керівництвом професора С.Ф. Веселовського. Крім нього, до її складу входили: очільник підсекції М.І. Величковський (від 20 грудня 1919 р.), спеціалісти – Л. Бобирь-Бухановський, Ф. Волянський, М. Черненкова, Л. Носова, М. Томневич, старший економіст П.О. Леонтович (від 3 червня 1919 р.) і практикант Кальницький-Потапенко [46]. Ними у липні 1919 року підготовлено й видано «Короткий довідник із сільського господарства України» і розпочато роботи щодо опублікування великого довідника із сільськогосподарської економіки України. Для цього, крім іншого, зібрано та проаналізовано значний масив документів по Поділлю. Те саме відбувалося в питаннях сільськогосподарської торговельної політики, зокрема: експорт й імпорт збіжжя України. Проводили також економічну оцінку щодо бюджетного обстеження селянських господарств України. Одержані результати увійшли до серії підручників, підготовлених С.Ф. Веселовським: 1) «Економічна географія»; 2) «Статистика» та 3) «Сільськогосподарська економія». Щодо останнього, то фактично як додаток до нього, було видано бібліографічний довідник і підготовлено монографію «Метаморфоз сільського господарства на Україні». Однак найголовнішими виявилися організаційні роботи щодо налагодження зв'язків із дослідними установами на місцях із метою керування їх науковою працею та координації.

Після затвердження нового «Статуту СГНКУ» 25 листопада 1920 року [37] завдання у діяльності економічної секції якісно розв'язуються і максимально наближуються до виконання загальнореспубліканського виміру. До раніше працюючих у секції М.І. Величковського й П.О. Леонтовича додалися ще старші економісти – О.П. Воловик і М.Ф. Касьяненко (обидва з 29 червня 1920 р.), а також спеціалісти – Г.Д. Довженко та О.С. Попов (з 1 березня 1920 р.) і практикант В.І. Гавсевич-Чернишова (теж з 11 листопада 1920 р.),

секретар секції Н.М. Чехівська (з 28 серпня 1920 р.) та працівник Я.П. Пунькіна (з 1 травня 1920 р.) [38]. За рахунок оптимального поєднання досвіду й молодой «пролетарської» ініціативи логічно стає все більша затребуваність владою. На той час найбільшу заінтересованість з її боку становили питання організації наукового забезпечення всіх досліджень через Комітет районізації України. Він був створений рішенням Президії СГНКУ від 30 серпня 1922 року з метою «... координації та планомірного керування всією науковою працею районізації...» [9]. До його складу увійшли керівники всіх секцій СГНКУ, окремих управлінь НКЗ УСРР, ВУАН, «Сільського господаря», «Вукопспілки», «Село-техніки», «Цукротресту», «Тютюн-тресту», Всеукраїнського бюро з дослідної справи, Наркомпроду УСРР, Українського бюро Червоного Хреста, Українського геологічного комітету. Головою Комітету районізації України обрали С.Ф. Веселовського, заступником – професора О.А. Янату, а секретарем – Г.Г. Махова. На структурні підрозділи економічної секції СГНКУ було покладено розробку загальної методики районування.

Як наведено у першому томі «Матеріалів з районізації України», виданому наприкінці 1922 року під загальною редакцією професора С.Ф. Веселовського, із провідною тезою: «... керування економічного життя країни можливе лише на основі його всебічного вивчення...» і висловом Каутського: «Знання природи не є ще знанням суспільства, але воно становить його передумову» [21], фахівці економічної секції розробили нові відповідні підходи, відійшовши від суто економічного районування до наслідків проведеної природної районізації із зазначенням історичних передумов еволюції українського сільського господарства, взявши за основу напрацювання академіка П.А. Тутковського, зокрема його генетичну класифікацію й розподіл фізико-географічних краєвидів України на підставі геологічної їх еволюції, та професора Г.М. Висоцького щодо мікрокліматичної схеми України. У межах виконання всього комплексу робіт із питань районізації було видано праці: О. Попова

«Експорт збіжжя з України і ринки його збуту»; С. Веселовського «Динаміка спеціальних культур на Чернігівщині»; В. Гавсевич-Чернишової «Вплив природних і зовнішніх економічних факторів на сільське господарство і його еволюцію»; Н. Цитович-Шкляр «Трудово-споживчі норми землекористування на Полтавщині»; О. Гермайза «Стихійні лиха на Лівобережній Україні в XVII–XVIII столітті» та «Стан сільського господарства на Київській Наддніпрянщині в XVIII ст.», а також О. Макеєва «Сучасний стан і перспективи розвитку сільськогосподарських колективів на Україні». Крім того, розроблялися питання щодо ефективного використання залізничного транспорту й митних податків на продукти сільського господарства, а також технічного апарату хліба-експорту (склади, кооперація тощо). Протягом 1922–1923 років разом із Цукротрестом проведено експедиційні дослідження селянського бурякосіяння. Те саме стосувалося тютюнової промисловості (розведення, переробка, експорт, імпорт та ін.) й олійних культур (насамперед, соняшнику). Не менш значущими стали напрацювання з питань землеустрою, передусім, щодо визначення працеспоживчих норм землекористування у різних районах України та устрою і динаміки селянського господарства на Київщині. Всі вони здійснювалися у контексті й на замовлення Планової комісії НКЗС УСРР, сільськогосподарського відділу ЦСУ, сільськогосподарської секції Укрдержплану, «Сільського господаря», Цукротресту та ін.

Як видно з рисунка, структурна побудова економічної секції СГНКУ складалася з таких бюро: 1) окремих галузей сільського господарства; 2) обліку; 3) районізації; 4) землевпорядкування; 5) історії сільського господарства і сільськогосподарської промисловості та 6) колективізації. За рівнем кадрового потенціалу вона була однією з найпотужніших серед інших у СГНКУ. Все разом дало підстави Наркомзему УСРР після доповіді професора С.Ф. Веселовського «Сучасний стан сільського господарства в Україні, його місце в сільському господарстві Федерації та всесвітньому і тенденції його розвитку» (на той час крім ректорства у

Київському сільськогосподарському інституті, він очолював ще й СГНКУ), на Другому Всеукраїнському агрономічному з'їзді у Харкові 18–25 жовтня 1922 року прийняти рішення про створення Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту при СГНКУ для «... постійного стеження і дослідження безупинного розвитку й часових збурень всесвітнього сільського господарства і сприятливих ситуацій ринку для сільського господарства УСРР», а також «... доцільного орієнтування сільськогосподарської політики та формування організаційно-оперативних економічних чергових завдань і проблем, що їх висуває всесвітнє господарство перед нашим сільським господарством, попереджуючи й про можливі кризи, і тим полегшував би їх на випадок їх неминучості та без упину окреслював би шляхи до їхнього розв'язання, бо всесвітнє господарство і народне господарство – це нескінченний динамічний процес» [4]. Не випадково один із керманців аграрної науки в УСРР на початку 20-х років минулого століття професор О.А. Яната назвав рішення про створення Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту «... важливою постановою З'їзду, яку тут слід одзначити...» [45]. Цим рішенням в Україні розпочалася «перша хвиля» інститутизації аграрної науки, яку ствердив новий «Статут» СГНКУ, ухвалений його Пленумом 6 липня 1923 року й Колегією Наркомзему УСРР 9 серпня 1923 року [27].

Як показує знайдена в архіві «Доповідна записка голови Сільськогосподарського наукового комітету України Народному комісаріату землеробства УСРР про стан і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні та її зв'язок із загальнонауковою діяльністю» професора С.Ф. Веселовського від 2 листопада 1922 року, очолюване ним відомство з цього часу почало відходити від виробленої влітку 1919 року стратегії будівництва галузевого дослідництва не за прикладом РСФРР. Запровадивши після Першого Всеукраїнського агрономічного з'їзду восени 1920 року обласне управління дослідною справою і швидко відчувши її недоліки, насамперед за рахунок невідповід-

ності поділу України на природно-історичні, сільськогосподарські й економічні райони, С.Ф. Веселовський ініціював створення при Наркомземі УСРР Комітету з дослідної сільськогосподарської справи для «... узгодження дослідної і загальної сільськогосподарської наукової роботи...» [40], або власного українського структурного координуючого підрозділу, відмінного від РСФРР. У ньому інститутизація займала чільне місце. Однак влада не підтримала ідею, побачивши в ній відхід від генерального ленінського курсу демократичного централізму та, головне, – прояви націоналізму.

Після створення Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту, директором якого став професор С.Ф. Веселовський, при СГНКУ створюються: 1) Інститут селекції на кошти Цукротресту (директор – професор Колкунов В.В.) й 2) Інститут насіннєзнавства (проф. Яната О.А.) при Ботанічній секції; 3) Інститут експериментального ґрунтознавства (доцент Махов Г.Г.) при секції ґрунтознавства та 4) Інститут сільськогосподарської хімії (доцент Душечкін О.І.) при секції хімізації. Здебільшого всі вони розташовувалися у Києві по вул. Леніна, 46. Сільськогосподарський синоптично-кон'юнктурний інститут розміщувався на другому поверсі цієї будівлі [26]. Незважаючи на те, що нестача коштів через грошову реформу не уможливлювала повноцінно окремо проводити відповідні дослідження, у 1923 році від імені Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту першими побачили світ дві наукові праці: за авторством спеціаліста П.П. Клевайчука «Динаміка цін на сільськогосподарську продукцію по Київщині» та Є.М. Вроблевської «Бібліографія економіста». Одержані результати досить активно обговорювалися на прилюдних засіданнях як економічної секції, так і її бюро й Інституту під головуванням професора С.Ф. Веселовського. Лише у 1923 році було проведено 26 зібрань, тематику яких умовно можна поділити на п'ять блоків: *I. Теорія сільськогосподарської економіки*: 1) «До питання про прибуток у селянському господарстві» (доповідач доцент Попов О.);

2) «Закон зменшення земельного прибутку» (Попов О.); 3) «Новітні проблеми ґрунтознавства крізь призму економіки» (професор Веселовський С.); *II. Сучасна економіка України та її економічна політика*: 1) «До організації цукрово-бурякового господарства Згурівської цукроварні» (Петіков); 2) «Тютюнова промисловість на Україні» (Попов О.); 3) «Кооператизація цукрово-бурякової праці на Київщині» (Юнкевич В.); 4) Сільськогосподарські райони Поділля (доцент Городецький С.); 5) «Сільськогосподарська районізація Полтавщини» (Дубняк К.); 6) «Розвиток і сучасний стан колективізації на Київщині» (Касперович); 7) «Районування України в зв'язку з новим адміністративним поділом» (Голобородько М.); 8) «Організація бурякової справи» (Кушнеренко М.); 9) «Шлях переходу до державної організації сільського господарства» (Токарський К.); 10) «Економічні проблеми молочарства» (Веселовський С.); 11) «Кооператизація цукрової промисловості на Уманщині» (Числавий); 12) «Досліди над бюджетами 30 селянських господарств на Уманщині та в суміжних районах» (Шумило Г.); 13) «Переселення з Київщини» (Кушніренко М.); *III. Світове сільське господарство*: 1) «Сучасний стан сільського господарства та завдання дослідної кафедри сільськогосподарської економіки» (Веселовський С.); 2) «Рух вартості сировини за роки 1913–1922» (Попов О.); 3) «Посівна площа селянського господарства в Європейській Росії за останнє десятиліття» (Веселовський С.); *IV. Історія сільськогосподарської економіки*: 1) «Нові праці з історії сільського господарства в Україні та дослідчі методи в них» (доцент Гермайзе О.); 2) Райони господарства на Україні за старих часів» (професор Грушевський О.); 3) «Економічний побут Козельця у другій половині XVIII ст. за даними Рум'янцівського опису» (Пустовіт І.); 4) «Кріпацька фабрика на Київщині в 40–60-х роках XIX ст.» (Степанішена О.); *V. Інформаційні*: 1) «Науковий комітет Укрголовпрофосвіти та основні положення організації дослідних кафедр» (Веселовський С.); 2) «Видавнича сільськогосподарська справа за 1922 рік» (Дубняк К.); 3) «Діяльність

Уманської дослідної станції» (Шумило Г.) [13]. Більша частина результатів цих досліджень у вигляді статей і брошур донині зберігається у фондах ННСГБ НААН.

Усі тогочасні напрацювання аграрних економістів стали в нагоді при облаштуванні «Українського павільйону» та проблемних загальносоюзних павільйонів на кшталт «Дослідного відділу» на Першій Всесоюзній сільськогосподарській і кустарно-промисловій виставці у серпні – вересні 1923 року в Москві. Головою Президії Виставкового комітету від імені СГНКУ був професор С.Ф. Веселовський [44]. Якщо ретельно проаналізувати представлені від СГНКУ матеріали, то розділ «Економіка й організація сільського господарства» своєю результативністю і репрезентаційною частиною став чи не найкращим від України. Серед експонатів: 1) 200 картограм сільськогосподарського районування УСРР; 2) 50 діаграм та картограм щодо фінансових можливостей сільського господарства й сільськогосподарської промисловості; 3) 25 діаграм і картограм щодо кількісних змін у сільському господарстві республіки, починаючи від 1920 року; 4) 300 картограм та діаграм для атласу УСРР, що характеризує всі галузі сільського господарства з географічного й хронологічного погляду; 5) збірки документів і діаграм організаційних планів колективних господарств, радгоспів, культгоспів, заводських та кооперативних господарств. Крім того, було виготовлено 200 синоптичних карт щодо площ посівів, їхньої структури, врожайності, цін, перевезення, забезпечення кормами, оплати, змін у скотарстві тощо [48, с. 44]. Не менш змістовним за наповненням став і «Відділ кооперації», що складався з трьох розділів: 1) сільськогосподарська кооперація в Україні; 2) бурякова кооперація в Україні та 3) колективізація сільського господарства в Україні [48, с. 54]. Ще були представлені діаграми й картограми до «Відділу праці», що ілюстрували працю у сільському господарстві та сільськогосподарській промисловості; до «Торговельно-експортного відділу», що розглядав матеріали про зовнішню торгівлю України через порти Чорного й Азовського морів, та

відділу «Державне планування сільського і лісового господарства» [48, с. 57–58]. Численні картограми, діаграми, порівняльні таблиці, проекти-графіки тощо досить детально висвітлювали стан та перспективи у розгортанні НЕПу в УСРР. Однак, як не дивно, Виставком своєю нагородою, крім діаграми-літератури про сільське господарство України, відзначив ще й відповідну оригінальну організаційну схему економічної секції СГНКУ з її Сільськогосподарським синоптично-кон'юнктурним інститутом [43]. Це був останній загальнодержавний офіційно визнаний успіх установи. Після прийняття рішення урядом республіки про переведення СГНКУ до Харкова з метою перетворення його з «... широко-наукової організації НКЗС у науково-практичну установу самого комісаріату...» [10], ситуація радикально змінилася, передусім у питаннях повноцінного функціонування. Незважаючи на низку розроблених і стверджених фундаментальних розробок, наприклад, В. Баланіна «Кон'юнктура сільськогосподарської промисловості у зв'язку із сільським господарством», професора В. Левицького «Зміна структури нашого сільського господарства та західноєвропейського ринку з погляду експортних можливостей» і «Зміна кон'юнктури західноєвропейського сільського господарства, нові галузі експорту та перспективи цих галузей» і Н. Цитович-Шкляр із питань кредитоспроможності різних груп українського селянства [5], Сільськогосподарський синоптично-кон'юнктурний інститут, як вдалося встановити, не відновив свою діяльність у Харкові.

Уперше формально питання про переїзд СГНКУ Колегія Наркомзему УСРР розглянула й погодила наприкінці 1922 року для налагодження «... постійного тісного ділового контакту... двох сільськогосподарських державних осередків – практичного і наукового...» для «... розв'язання... актуальних для України проблем». Наступного року, 23 квітня 1923-го, профільне відомство прийняло спеціальну постанову з цього приводу. На розширеному засіданні Президії СГНКУ 17 травня та на першому Пленумі Комітету 6 липня 1923 року остаточно

було визнано про необхідність переїзду структурних підрозділів Комітету до Харкова протягом спочатку жовтня 1923 – лютого 1924-го, а потім із січня до 15 лютого 1924 року. До речі, першочерговою з них стала саме економічна секція. З цією метою СГНКУ розробляє новий «Статут» [47]. За своєю суттю він є найбільш пристосованим до теперішнього «Статуту НААН». Мова йде, передусім, про дозвіл мати й координувати діяльність експериментальної наукової мережі (§ 18), поділу на секції (відділення – *авт.*) відповідно до § 16, а також згідно з пунктом *а* § 24 обрання «... почесних і дійсних членів по посадах, членів-кореспондентів і членів-співробітників» та керування через «... Пленум (Загальні збори – *авт.*), Раду (Бюро президії – *авт.*) і Президію Комітету» [27]. Не випадково при його тодішньому розгляді Наркомат освіти УСРР категорично заперечив автономне існування СГНКУ при Наркомземі й висловився за перетворення його у сільськогосподарський відділ Всеукраїнської академії наук із перебуванням у Харкові, працюючи на паритетних засадах із головним галузевим відомством республіки. За цих невизначених до кінця обставин С.Ф. Веселовський з об'єктивних причин (з одного боку, ректорство у Київському сільськогосподарському інституті, а з іншого – розпочався певний тиск та допити з боку компетентних органів як колишнього заступника голови УЦР) приймає рішення залишитися у Києві, виконуючи лише функції голови СГНКУ. На ній він був до 29 грудня 1923 року.

Після переїзду до Харкова економічна секція свою повноцінну діяльність розпочала 25 лютого 1924 року, провівши перші збори й обравши нову Президію на чолі з О.К. Філіповським, його заступником – В. Соловейчиком та членами – В. Левицьким, Д. Головком і П. Тушканом. Колишні працівники Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту згідно з новим «Статутом» В. Гавсевич, П. Клеваичук та Н. Цитович стали науковими співробітниками економічної секції СГНКУ, а О. Попов й І. Германзе – залишилися у Києві [14]. Серед інших інститутів СГНКУ, що

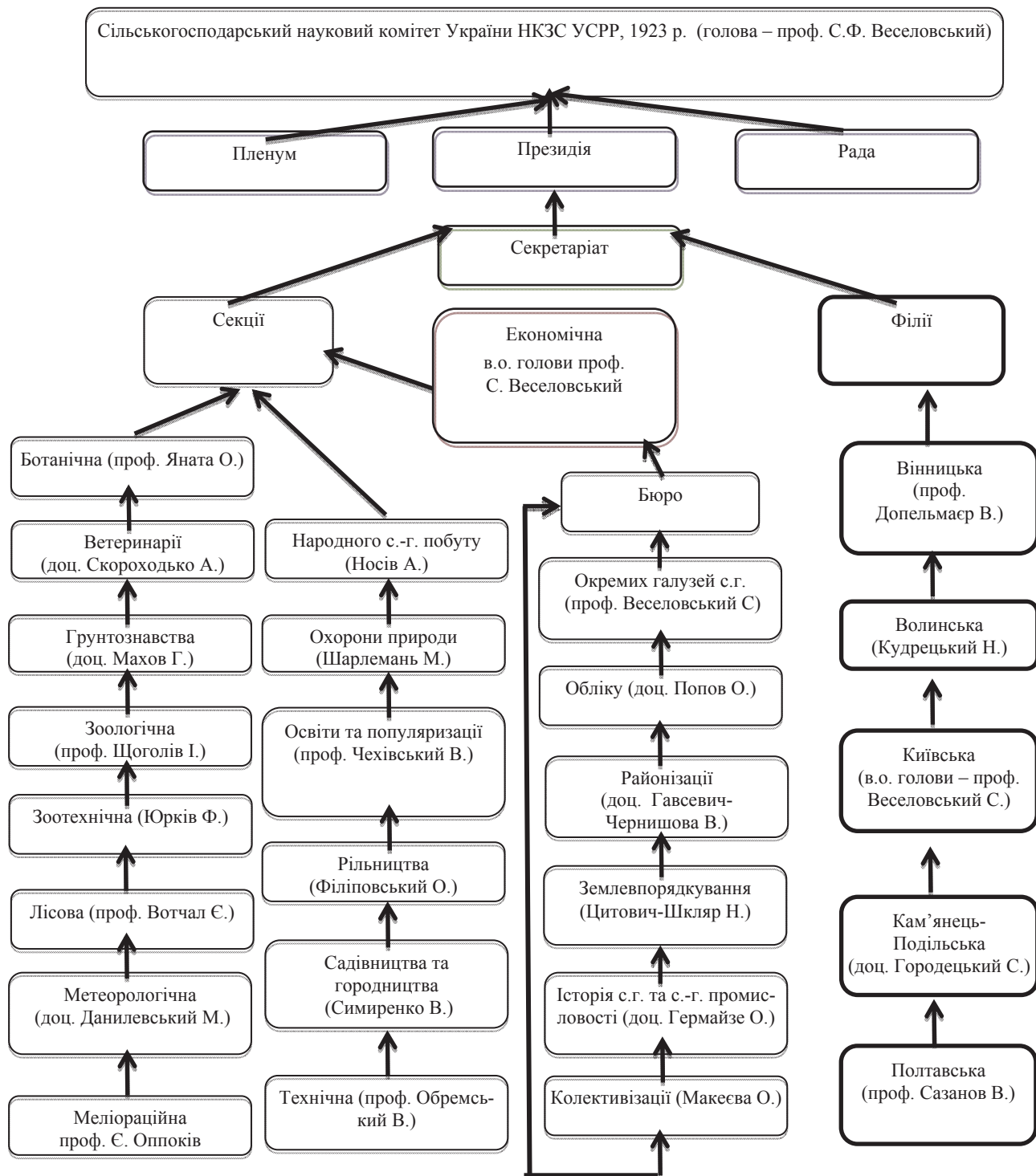
залишилися в Києві після переїзду Президії: сільськогосподарської хімії, селекції та насіннезнавства, що спільно функціонували при Київській філії, організованій ще у 1920 році [8]. На засіданні Президії СГНКУ від 29 грудня 1923 року обрано Президію на чолі з професором І. Щоголівим і прийнято рішення про створення власної економічної секції. Планувалося продовжити функціонування Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту. Однак через фінансові проблеми не склалося. Замість інститутів сільськогосподарської хімії й насіннезнавства, а також Контрольної сільськогосподарської станції рішенням Президії СГНКУ 18 червня 1924 року створюється Київська контрольна сільськогосподарська станція [17].

Опублікований у № 5–6 «Вісника сільськогосподарської науки» на 1924 рік план робіт усієї організаційної побудови економічної секції на поточний рік [29] за основними п'ятьма позиціями вражає рівнем свого наповнення і затребуваністю навіть для сьогодення, зокрема з питань: 1) загальних – сільськогосподарської економіки, статистики й політики; 2) землеустрою; 3) методології суспільно-агрономічної роботи і методів кооперування сільськогосподарського процесу, проблем постачання, збуту й кредитування; 4) сільськогосподарської промисловості; 5) механізації та енергетики [28]. За цією проблематикою секція через своє бюро у складі: голови М.М. Вольфа, заступника – О.М. Челінцева і членів – В.М. Соловейчика, Д.Г. Головка, С.Є. Любарського, М.М. Гуревич, С.Ф. Веселовського, О.К. Філіповського та Т.С. Вінникова [24] скеровувала й координувала дослідницьку роботу з відділом організації господарства НКЗС та Головного землевпорядного управління, економічними відділами Київської, Харківської й Носівської сільськогосподарських дослідних станцій, сільськогосподарським відділом ЦСУ, науково-дослідною кафедрою сільськогосподарської економіки НКО УСРР, кафедрами економічних наук аграрних вищих навчальних закладів та інститутами землеустрою й науково-економічними організаціями Народного комісаріату зовніш-

ньої торгівлі [25]. Однак новообраний очільник СГНКУ та економічної секції заступник наркома землеробства і член Колегії Наркомзему УСРР М.М. Вольф від 18 червня 1924 року остаточно відмовляється від потреби мати окремий координуючий аграрно-економічний інститут. Хоча § 18 нового «Статуту СГНКУ» від 9 серпня 1923 року дозволяв Комітету мати у своїй структурі «... окремі експериментальні наукові установи...» у вигляді інститутів. Упродовж 1924 року РНК УСРР своїм розпорядженням від 8 липня фінансово підтримала функціонування лише інститутів сільськогосподарської хімії та селекції [20]. Уже наступного року, затверджуючи кошторис, уряд республіки повністю відмовився від інститутизованого організаційного ведення сільськогосподарської дослідної справи в Україні [19].

Висновки. Через розуміння вислову фундатора академічної науки в Україні В.І. Вернадського: «Історія науки і її минуле повинно критично складатися з кожним науковим поколінням і не лише тому, що змінюються запаси наших знань про минуле, відкриваються нові документи або знаходяться нові заходи з відновлення того, що було. Ні! Необхідно знову науково перепрацювати історію науки, знову історично повертатися до минулого, бо завдяки розвитку сучасного знання у минулому отримує значення одне і втрачається інше. Кожне покоління наукових дослідників шукає і знаходить в історії науки відображення наукових течій свого часу. Просуваючись вперед, наука не лише створює нову, але й, безумовно, переоцінює старе, пережите», переконаний, що сучасному ННЦ «Інститут аграрної економіки» є всі підстави не відмовлятися від віх своєї славетної історії, тим більше державотворчого характеру. Серед них – здобутки і напрацювання створеного у грудні 1922 року Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту при СГНКУ на чолі з видатним державним та політичним діячем і не менш знаним ученим-аграрником економістом професором С.Ф. Веселовським. Саме він є ідейним натх-

ненником заснування економічної секції СГНКУ, або у сучасному розумінні – відділення, цієї предтечі НААН, а також інститутизації галузевої науки під його координувальним проводом. Діяльність С.Ф. Веселовського на цій ниві, а також Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту протягом 1922–1923 років останніми роками є предметом дослідження єдиного у світі Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки при ННСГБ НААН. Згідно з одержаними результатами можемо стверджувати, що професор С.Ф. Веселовський по праву долучився до когорти видатних особистостей на кшталт В.Г. Бажаєва, П.Р. Сльозкіна, О.Ф. Фортунатова, С.Л. Франкфурта й інших, які заклали теоретико-методологічні та організаційні основи існування української аграрно-економічної науки в Україні у перших двох десятиліттях минулого століття. З найбільш значущих напрацювань забутого нині Сільськогосподарського синоптично-кон'юнктурного інституту слід виділити розробку практичних основ районізації території України або спеціалізації ведення сільського господарства за природно-кліматичними зонами, а також відпрацювання економічно обґрунтованих технологічних основ виробництва, переробки й експорту технічних, олійних і зернових культур в УСРР. Не менш важливими й актуальними для свого часу стали також інші розробки в питаннях землекористування, норм оплати праці тощо, не кажучи вже про запровадження НЕПу в УСРР на півроку раніше, ніж у РСФРР, та плановості у діяльності всіх наркоматів республіки. Маю сподівання на спільне провадження цієї безперечно важливої й моральної роботи, враховуючи 95-річний ювілей згаданого інституту наступного року. Це, без перебільшення, також історично справедлива річниця ННЦ «Інститут аграрної економіки». По-іншому неможливо на шляху до справжніх європейських цінностей у форматі вислову видатного українця В. Липинського: «Ніхто нам не збудує держави, коли ми її собі не збудуємо»!

Структура Сільськогосподарського наукового комітету України (1923 р.)

Список використаних джерел

1. Вергунов В. А. З історії становлення вищої аграрної освіти в Україні або про проект Закону УНР «Київська сільськогосподарська академія» / В. А. Вергунов // Реформування системи аграрної вищої освіти: досвід і перспективи : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (21 квіт. 2005 р.). Ч. 1 / М-во освіти і науки України, Нац. аграр. ун-т ; редкол. Д. О. Мельничук та ін. – К. : НАУ, 2005. – С. 48–51.
2. Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект / В. А. Вергунов ; ННСГБ НААН. – К. : Аграр. наука, 2012. – 416 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 68).
3. Верстюк В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник / В. Ф. Верстюк, О. М. Дзюба, В. Ф. Репринцев, вид. друге, доп., доопрац. – К. : Наук. думка, 2005. – С. 219, 236.

4. *Веселовський С.* Сучасний стан сільського господарства на Україні, його місце в сільському господарстві федерації та всесвітньому і тенденції його розвитку / С. Веселовський // Вісн. сільськогосподарської науки. – 1922. – № 3. – С. 111.
5. *К. Економічна секція Сільсько-Господарського Наукового Комітету / К.* // Вісник сільськогосподарської науки. – 1924. – Т. III, вип. 3–4. – С. 82.
6. *Лупенко Ю. О.* 60 років в авангарді аграрної економічної науки / Ю. О. Лупенко // Економіка АПК. – 2016. – № 6. – С. 5–11.
7. *Монастирський В.* Націоналізм і національна ідея: що у них є спільне та чим вони різняться / В. Монастирський // Світогляд. – 2016. – № 4 (60). – С. 27.
8. *Н. П. Київська Філія С.-Г. Наукового Комітету / Н. П.* // Вісн. сільськогосподарської науки. – 1924. – Т. III, вип. 1–2. – С. 63.
9. *Н. П. Рада Комітету / Н. П.* // Вісн. сільськогосподарської науки. – 1922. – № 3. – С. 124.
10. *Н. П. Реорганізація С.-Г. Наукового Комітету України / Н. П.* // Вісн. сільськогосподарської науки. – 1924. – Т. III, вип. 3–4. – С. 82.
11. *Нарада по досвідному ділу при Генеральному Секретарстві земельних справ 3-го січня 1918 року (протокол наради) // Вісн. Народного міністерства земельних справ. – 1918. – № 3, квіт. – С. 42.*
12. *Національна академія наук України. Персональний склад. 1918–2003 / уклад. : В. М. Палій, Ю. О. Храмов ; відп. ред. В. Л. Богданов. – К. : Фенікс, 2003. – С. 41.*
13. *О. П. Економічна секція С.-Г. Наукового комітету / О. П.* // Вісн. сільськогосподарської науки. – 1923. – № 5–7. – С. 203–204.
14. *П. К. Економічна секція С.-Г. Наукового Комітету / П. К.* // Вісн. сільськогосподарської науки. – 1924. – № 1–2. – С. 60.
15. *Положение о сельскохозяйственных опытных учреждениях // Известия Министерства земледелия и государственных имуществ. – 1901. – № 29, 22 июля. – С. 546–547.*
16. *Постанова РНК УСРР № 154 «Про організацію Всеукраїнської Академії Сільськогосподарських наук // Збірник Законів та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України 1931 р. – 1931. – № 18, 4 черв. – С. 389–390.*
17. *Президія С.-Г. Наукового Комітету і реорганізація С.-Г.Н.К.У. // Вісн. сільськогосподарської науки. – 1924. – Т. III, вип. 5–6. – С. 40.*
18. *Присяжнюк М. В.* Сільське господарство України та його державне регулювання в контексті суспільно-політичних трансформацій ХХ–ХХІ ст. : історичний нарис / М. В. Присяжнюк, В. А. Вергунов, Г. О. Глазунов, О. С. Грамотенко ; М-во аграр. політ. та прод. України, Наук. с.-г. б-ка НААН. – К., 2013. – С. 91–92.
19. *Про штати Вченого Комітету Народного Комісаріату Земельних Справ УСРР // Збірник Указонень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України 1925 р. – 1925. – Ч. 25, 1 черв. – Відділ 1. – С. 373–375.*
20. *Про штати Сільськогосподарського Наукового Комітету при Наркомземі УССР і його секцій // Збірник Указонень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України 1924 р. – 1924. – Ч. 15, 9 серп. – Відділ 1. – С. 334–338.*
21. *[Реферат] О. Попов // Вісн. сільськогосподарської науки. – 1922. – Т. 1, вип. 4. – С. 163–164. – Реф. на пер. вид. : Матеріали до районізації України. Редагує проф. С. Веселовський. – СГНКУ, Комітет Районізації України, Видання Київської Філії Видавництва Наркомзему. Т. 1, стор. IV+108, Київ, 1922 р.*
22. *Саблук П. Т.* Об'єктивні передумови створення і забезпечення функціонування Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2016. – № 6. – С. 12–25.
23. *Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.) : зб. докум. і матер. / УААН, ДНСГБ ; уклад. : В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, Б. К. Супіханов, С. Д. Коваленко ; під заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2006. – 528 с. ; порт., фото. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 14).*
24. *Список голів та членів бюро секцій СГНКУ, призначених тимчасово до обрання на конференціях секцій, колегією Наркомзему 18-го червня 1924 р. // Вісн. сільськогосподарської науки. – 1924. – Т. III, вип. 10–12. – С. 66.*
25. *Список сільськогосподарських наукових установ, що мають бути ув'язнені з секціями С.-Г. Наукового Комітету // Вісн. сільськогосподарської науки. – 1924. – Т. III, вип. 7–9. – С. 69.*
26. *Список установ Сільськогосподарського наукового комітету з адресами їх та керівничим складом // Вісн. сільськогосподарської науки. – 1923. – № 1–2. – С. 68–69.*
27. *Статут Сільсько-Господарського наукового комітету України // Вісн. сільськогосподарської науки. – 1924. – Т. III, ч. 1–2. – С. 77–84.*
28. *Сузименко. Діяльність економічної секції СГНКУ за червень – липень / Сузименко // Вісник сільськогосподарської науки. – 1924. – Т. III, вип. 7–9. – С. 49.*
29. *Филиповський О.* План праці Економічної секції С.-Г. Наукового Комітету України на рік 1924-й / О. Филиповський // Вісн. сільськогосподарської науки. – 1924. – Т. III, вип. 5–6. – С. 18–21.
30. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 1061, оп. 1, спр. 32, арк. 202.*
31. *ЦДАВО України, ф. 1061, оп. 1, спр. 32, арк. 216.*
32. *ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 2, арк. 10.*
33. *ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 2, арк. 12–14.*
34. *ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 9, арк. 96–97.*
35. *ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 2, спр. 1, арк. 15–17.*
36. *ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 2, спр. 1, арк. 22–25.*

37. ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 2, спр. 1, арк. 46–47.
38. ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 2, спр. 1, арк. 48–57.
39. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 135, арк. 19–21.
40. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 3, спр. 419, арк. 64 зв.
41. ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
42. *Шарлемань*. 1-й Всеукраїнський Агрономіческо-Економічний съезд / Шарлемань // *Хозяйство*. – 1917. – № 43–46. – С. 415.
43. *Юрків Х.* Список експонатів Сільськогосподарського Наукового Комітету України на Всесоюзній с.-г. та к.-п. виставці у Москві 1923 р. / Х. Юрків // *Вісн. сільськогосподарської науки*. – 1924. – Т. III, вип. 3–4. – С. 72.
44. *Яната О.* Діяльність Виставкового Комітету при Сільськогосподарському науковому комітеті України (16.XII.1922 р. – 3.XI.1923 р.) / О. Яната, М. Шарлемань, Х. Юрків, Л. Савченко // *Вісн. сільськогосподарської науки*. – 1924. – Т. III, вип. 3–4. – С. 34.
45. *Яната О.* Другий Всеукраїнський Агрономічний З'їзд у розвитку нашої сільськогосподарської науки / О. Яната // *Вісн. сільськогосподарської науки*. – 1922. – № 3. – С. 98.
46. *Яната О.* Коротке справоздання про діяльність Сільськогосподарського вченого комітету України за 1919 р. / О. Яната, І. Ювченко // *Труди Сільськогосподарського Вченого Комітету України*. – 1920. – Т. 1. – С. 13–14.
47. *Яната О.* Новий стан розвитку сільськогосподарської науки на Україні / О. Яната // *Вісн. сільськогосподарської науки*. – 1924. – № 1–2. – С. 6.
48. *Яната О.* План та кошторис участі Сільськогосподарського Наукового Комітету України на Всесоюзній Сільськогосподарській Виставці в серпні–жовтні 1923 р. в Москві / О. Яната, Х. Юрків, Л. Савченко // *Вісн. сільськогосподарської науки*. – 1924. – Т. III, вип. 3–4. – С. 40–59.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2016 р.

* * *

Новини АПК

Україна повністю забезпечена овочами власного виробництва

Завдяки урожаю овочів на рівні минулого року Україна повністю забезпечена овочами власного виробництва. Дефіциту картоплі та основних видів овочів і фруктів з плодами у 2016 році не прогнозується.

За попередніми даними, у поточному році посівні площі під овочами були в межах 439 тис. га. Зокрема, під капустою – 70,7 тис. га (у 2015 р. – 70,2 тис. га), буряками столовими – 39,1 тис. га (у 2015 р. – 39,0 тис. га), морквою столовою – 42,8 тис. га (у 2015 р. – 42,3 тис. га), цибулею ріпчастою – 55,9 тис. га (у 2015 р. – 56,1 тис. га), часником – 20,7 тис. га (у 2015 р. – 20,9 тис. га).

У поточному році заплановано отримати картоплі в усіх категоріях господарств близько 20,9 млн т при фонді споживання майже 6,3 млн т, або 147 кг на одну особу. Треба врахувати, що 98 % (20,5 млн т) картоплі вирощується в господарствах населення. У 2015 році картоплі було одержано 20,8 млн т.

Також буде отримано в межах 8,9 млн т овочів при фонді споживання 6,7 млн т, або 160,2 кг на одну особу. У 2015 р. овочів було вирощено 9,2 млн т.

Із основних видів овочів, за попередніми даними, буде одержано:

капусти – 1,78 млн т, при фонді споживання – 1,7 млн т, або 36,9 кг на одну особу. У 2015 р. її було одержано 1,7 млн т;

цибулі – 0,93 млн, при фонді споживання – 0,7 млн т, або 17,3 кг на одну особу. У 2015 р. – 0,96 млн т;

буряків столових – 0,86 млн т, при фонді споживання – 0,6 млн т, або 12,0 кг на одну особу. У 2015 р. – 0,83 млн т;

моркви столової – 0,85 млн т, при фонді споживання – 0,7 млн т, або 14,8 кг на одну особу. У 2015 р. – 0,82 млн т;

часнику – 0,18 млн т, при фонді споживання – 0,12 млн т, або 3,0 кг на одну особу. У 2015 р. – 0,176 млн т.

Очікуване валове виробництво плодів та ягід за усіма категоріями господарств в Україні у 2016 році буде на рівні 2200 тис. т, у т. ч. зерняткових – 1450 тис. т, з яких 1210 тис. т яблук; 180 тис. т груш та 60 тис. т айви.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 338.431.2

*В.К. ЗБАРСЬКИЙ, доктор економічних наук, професор
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Д.В. ЄРЕМЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
Таврійський державний агротехнологічний університет*

Теоретичні засади диверсифікації економічної діяльності фермерських господарств

Постановка проблеми. За сучасних умов розвитку вітчизняного аграрного виробництва набувають особливого значення дослідження перспектив конкурентоспроможного функціонування суб'єктів малого та середнього аграрного бізнесу, зокрема фермерських господарств. Специфіка функціонування представників даного сегмента сільськогосподарського виробництва зумовлює їхню інтеграцію в систему соціально-економічних відносин на селі, що, в свою чергу, дає змогу розглядати фермерські господарства як один із селоформуючих і селоутворювальних факторів. Водночас недостатня кількість даних підприємницьких одиниць, а також порівняно невелике охоплення їх кооперативними відносинами зумовлює необхідність науково обґрунтованих розробок щодо підвищення рівня конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конкурентоспроможного розвитку фермерських господарств знайшли своє відображення в працях В.В. Бондара, Я.Л. Ганжі [4], Н.В. Бутенко [2], В.В. Лебедевої [9], М.Й. Маліка [10], В.К. Збарського [5], Ю.О. Лупенка [11], О.О. Томіліна [13] та ін. Водночас, на нашу думку, потребують подальшого дослідження теоретико-методологічні аспекти щодо забезпечення адаптації вітчизняного фермерства до умов сучасного агресивного конкурентного середовища.

Мета статті – дослідження теоретичних засад забезпечення диверсифікації економічної діяльності фермерських господарств.

Виклад основних результатів дослідження. Проблему диверсифікації економічної діяльності фермерських господарств України доцільно розглядати з кількох позицій, враховуючи як загальні тренди розвитку галузі, їх можливий вплив на динаміку функціонування даного сегмента аграрного підприємництва, так і потенціал самих фермерських господарств, спроможність до трансформації власного організаційно-економічного механізму. Необхідно відзначити, що сам термін «диверсифікація» має широкий спектр трактувань (табл.1).

У цілому поняття «диверсифікація» ми розглядаємо як один з видів стратегії розвитку суб'єкта підприємництва, що передбачає певну поведінку на ринку, пов'язану з експансією в нові географічні або галузеві сектори, обранням інших або додаткових видів діяльності з метою оптимізації використання ресурсного потенціалу та мінімізації ризиків. Також дана дефініція являє собою окрему форму діяльності підприємства, або невід'ємну складову ефективної економічної діяльності.

Проблема забезпечення диверсифікації аграрних підприємств розглядається вітчизняними науковцями в різних аспектах, враховуючи стратегічні напрями розвитку галузі, пов'язані з євроінтеграційними процесами вітчизняної економіки, необхідністю пошуку якісно нових форм використання ресурсного потенціалу, а також з участю суб'єктів аграрного підприємництва в процесі розбудови сільських територій.

© В.К. Збарський, Д.В. Єременко, 2016

1. Наукові підходи щодо визначення сутності поняття «диверсифікація»

Сутність терміна	Автор	Визначення
Стратегія розвитку підприємницької структури	І. Ансофф	Стратегія, що дозволяє компанії використати поточні переваги в нових сферах діяльності за умов істотної мінливості середовища господарювання
Форма економічної діяльності підприємницької структури	М. Горт	Однотимове обслуговування компанією кількох ринків
Форма економічної діяльності підприємницької структури	К. Бері	Збільшення кількості галузей, в яких функціонує компанія
Складова конкурентоспроможного функціонування підприємницької структури	Ф. Котлер	Форма ефективного застосування накопиченого досвіду, а також засіб усунення недоліків конкурентоспроможного функціонування
Складова конкурентоспроможного функціонування підприємницької структури	Р. Кунц	Виявлення саме того виду діяльності (продукції), в якій можна найбільш ефективно реалізувати конкурентні переваги підприємства
Стратегія розвитку підприємницької структури	Н.Куденко	Стратегія, яка передбачає вихід підприємства в нові для нього сфери бізнесу
Стратегія розвитку підприємницької структури	Н. Рудик	Процес проникнення корпорації в нові галузі виробництва та географічні сегменти ринку з метою зниження ризику її операцій

Джерело: Узагальнення авторів на основі [3, 6, 7, 8, 12, 14, 18].

Аналізуючи рівень диверсифікації вітчизняного аграрного виробництва, М.Й. Малік розглядає такі передумови даного процесу.

1. Трансформація самої економічної моделі України та її перехід на ринкові принципи функціонування. Відхід від планової економіки передбачав необхідність пошуку нових напрямів діяльності сільськогосподарських підприємств.

2. Активний розвиток науково-технічного прогресу, використання досягнень якого є невід'ємною складовою конкурентоспроможного функціонування суб'єктів аграрного підприємництва. Використовуючи переваги диверсифікації виробничого процесу, аграрії здатні максимізувати ефект від використання наявного ресурсного потенціалу.

Психологічна трансформація сільгоспвиробників, формування прошарку селян-власників одержаного продукту й засобів виробництва [10].

Становлення вітчизняного фермерства тісно пов'язане із трансформацією економічних відносин в аграрній сфері, відродження даного сегмента сільськогосподарського виробництва було однією зі стратегічних цілей аграрної реформи, а його інституціоналізація залишається серед пріоритетних напрямів державної політики розвитку галузі. Сімейна форма товарного сільськогосподарського виробництва розглядається як спосіб поєднання активізації аграрного підприєм-

ництва зі стимулюванням розбудови сільських територій. В останньому випадку зазначена практика повністю відповідає тенденціям розвитку сільського бізнесу країн Європейського Союзу.

Як зазначає В.В. Лебедева, диверсифікація сільської економіки в країнах ЄС включає в себе такі напрями: диверсифікація не-сільськогосподарської діяльності, аграрне підприємництво, здійснення мікроекономічних проєктів, агротуристична діяльність. Бенефіціарами є як селяни-підприємці, так і об'єкти соціальної інфраструктури, а також сільське населення в цілому [9].

Таким чином, практична реалізація диверсифікації економічної діяльності дає змогу поєднувати конкурентоспроможний розвиток підприємницької структури з інтеграцією в систему соціально-економічних відносин, які забезпечують розбудову сільських територій. Слід при цьому відзначити, що даний процес є не тільки цілком природним для будь-якого суб'єкта господарювання, але являє собою невід'ємну складову ефективного функціонування вітчизняних аграріїв в умовах агресивного конкурентного середовища, засіб підвищення стійкості та забезпечення довготривалої успішної економічної діяльності.

Аналізуючи процес диверсифікації на рівні конкретного підприємства, О.О. Томілін виділяє дві групи причин, зокрема неспромож-

ність досягнення економічних цілей, визначених наявним бізнес-портфелем, а також невідповідність цілей і можливостей підприємства в процесі спонтанного управління. Практична реалізація заходів щодо забезпечення диверсифікації економічної діяльності підприємства уможливорює здійснювати управління фінансовими ризиками, удосконалення використання ресурсного потенціалу, сприяє одержанню синергійного ефекту запровадженням галузевої диверсифікації [13].

Нами було проаналізовано динаміку виробництва основних видів товарної сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах Запорізької області протягом 2010-2014 років. Із метою уніфікації вартісних показників було використано ціни, за якими реалізовували відповідні види продукції суб'єкти аграрного виробництва у 2014 році.

Специфіка аналізу динаміки товарної продукції фермерських господарств Запорі-

зької області, передусім, зумовлена характером інформації, що надається органами статистики, згідно з якою найбільш розвиненими галузями сільськогосподарського виробництва в регіоні для представників даного сегмента аграрного підприємництва є виробництво зернових, зернобобових та технічних культур, молока й м'яса (табл.2).

Наведена інформація в цілому відповідає галузевій структурі виробництва сільськогосподарської продукції з урахуванням товарного характеру діяльності фермерських господарств, проте відсутні дані щодо обсягів реалізації вовни, яєць, овочів і плодово-ягідних культур. Незважаючи на те, що загальний вплив наведених напрямів сільськогосподарського виробництва на обсяг товарної продукції є незначним, проте їхня відсутність не дає змоги проводити детальніший аналіз характеру диверсифікації діяльності в системі фермерських господарств.

2. Динаміка реалізації основних видів сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами Запорізької області, млн грн*

Вид продукції	Рік					2014 до 2010, %
	2010	2011	2012	2013	2014	
Зернові та зернобобові	509,75	491,55	343,46	486,55	709,75	139,24
Соняшник	606,06	570,77	615,26	606,82	599,54	98,92
М'ясо й м'ясопродукти	11,32	25,33	38,04	8,14	6,67	58,90
Молоко	2,11	2,56	2,98	2,79	3,43	162,83
Разом	1129,23	1090,20	999,74	1104,31	1319,39	116,84

* У цінах 2014 року.

У цілому необхідно відзначити, що динаміка товарної сільськогосподарської продукції по фермерських господарствах Запорізької області має певні відмінності по відношенню до аналогічних показників сільськогосподарських підприємств у цілому. З одного боку, спостерігається поступове збільшення реалізації зернових та зернобобових (на 39%) і молока (на 63%), однак разом із цим реалізація м'яса скоротилася на 40%, а по соняшнику мало місце суттєве коливання обсягу виручки (в перерахунку на ціни 2014 року).

На нашу думку, переорієнтація фермерів на зерново-молочарську спеціалізацію має позитивний аспект, оскільки передбачає раціональніше й ощадливіше використання орних земель, а також збереження пасовищ як невід'ємної складової молочного скотарства. В даному випадку розвиток останнього

дає можливість для працевлаштування ширшого кола сільського населення, ніж при організації м'ясного скотарства на товарних засадах, яке передбачає наявність потужної матеріальної бази.

Проблема забезпечення диверсифікованого розвитку для вітчизняних фермерських господарств зумовлюється певною консервативністю щодо вибору галузевого напрямку підприємницької активності, а також відсутністю широкого спектра науково обґрунтованих моделей конкурентоспроможного ведення економічної діяльності. Необхідною умовою реалізації цього проекту в даному сегменті аграрного підприємництва має бути можливість використання результатів власного сільськогосподарського виробництва для ефективного функціонування нових додаткових галузей.

Як показує практика, існуючі моделі передбачають поєднання вирощування зернових і птахівництва чи свинарство, або молочне скотарство за умов власної кормової бази. Реалії сьогодення переконливо доводять необхідність пошуку альтернативних економічних схем, які передбачають наявність та-

кож несільськогосподарських галузевих напрямів. Аналіз результатів групування фермерських господарств, що займаються несільськогосподарською діяльністю, доводить про те, що даний напрям діяльності, хоча і є об'єктом підприємницької активності, проте рівень його розвитку недостатній (табл. 3).

3. Залежність рівня диверсифікації від наявності та використання ресурсів фермерських господарств Запорізької області

Показник	Група районів за часткою несільськогосподарської діяльності, %				Разом
	I до 1,0	II 1,1 – 2,0	III 2,1-4	IV понад 4,1	
Кількість: районів	4	8	5	2	19
господарств	513	910	513	266	2202
Земельна площа, тис. га	87,2	132,6	81,9	31,5	333,2
у т.ч. рілля	85,8	161,8	79,3	27,6	354,5
Чисельність працівників, осіб	1279	2490	1103	634	5506
Виручка від несільськогосподарської діяльності, тис. грн	2644,9	8499,2	6713,6	109882,7	127740,4
Припадає на 1 господарство:					
земельної площі, га	170,0	145,7	159,6	118,4	151,3
ріллі, га	167,2	177,8	154,6	103,8	161,0
працюючих, осіб	2,5	2,7	2,2	2,4	2,5
виручки від несільськогосподарської діяльності, грн	5155,7	9339,8	13086,9	413092,9	58011,1

*Джерело: Дані Головного управління статистики у Запорізькій області.

Для переважної більшості господарств аналізованого регіону несільськогосподарська діяльність включає в себе надання транспортних послуг, або виконання сільськогосподарських робіт (оранка, сіяння, збирання врожаю тощо) для представників товарної групи господарств населення, внаслідок чого питома вага даного виду діяльності не перевищує 4% у структурі товарної продукції. Винятком є господарства четвертої групи, де відповідний показник в окремих випадках досягає 8%, а характер послуг включає також ремонт і технічне обслуговування засобів виробництва, оскільки в даних районах (м. Запоріжжя, м. Пологи) є потужна матеріально-технічна база.

Необхідно також відзначити, що практичній реалізації диверсифікаційних проектів має передувати не тільки розробка відповідних організаційних заходів, а й визначення ступеня відповідності наявного ресурсного потенціалу в межах конкретного господарства, поставлених цілей та прогнозованих одержаних результатів, їхньої значущості для конкурентоспроможного функціонування суб'єкта підприємництва. Створення алгоритму диверсифікації економічної діяльності для фермерських господарств за сучасних умов має спиратися на науково обґрунтовані принципи, враховуючи при цьому специфіку ведення виробничо-господарської діяльності, яка притаманна сімейній формі товарного сільськогосподарського виробництва (табл. 4).

4. Алгоритм реалізації стратегії диверсифікації фермерського господарства

Стадія	Етап	Форми та напрями реалізації
Підготовка	Оцінка власного соціально-економічного стану	Рівень техніко-технологічного розвитку
		Економічні позиції
		Ресурсне забезпечення
	Аналіз поточних цілей господарства	Соціальні (демографічні, культурно – освітні)
		Економічні (реалізація обраної бізнес-стратегії, організація виробництва сільськогосподарської продукції на засадах конкурентоспроможності)

Реалізація	Обрання галузевої структури	Сільськогосподарське або несільськогосподарське виробництво
	Забезпечення належних умов	Ресурсне забезпечення
		Інфраструктурне забезпечення
		Організаційне забезпечення
	Оцінка результативності	Визначення рівня ефективності використання ресурсів
		Оцінка ступеня досягнення заявлених цілей
		Коригування диверсифікаційної стратегії

Джерело: Авторська розробка.

Запропонована поетапна схема реалізації диверсифікаційної стратегії враховує необхідність розвитку даного суб'єкта аграрного підприємництва як соціально-економічної сукупності, її самовідтворення, забезпечення постійного підвищення професійного й культурно-освітнього рівня. Паралельність і синхронність підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу та поліпшення якості життя членів-власників фермерського господарства створює належні умови для економічної діяльності товарних господарств сімейного типу на принципах розширеного відтворення.

Висновки. За сучасних умов питання забезпечення конкурентоспроможного розвитку сфери вітчизняного малого й середнього аграрного підприємництва набуло особливої актуальності. Досліджено теоретичні аспекти

диверсифікації економічної діяльності фермерських господарств, які являють собою надзвичайно важливу складову системи аграрного виробництва, а також суттєво впливають на характер соціально-економічного розвитку сільських територій. Розроблено алгоритм реалізації стратегії диверсифікації фермерського господарства, який враховує соціально-економічну природу даного суб'єкта аграрного підприємництва.

Одним із основних напрямів диверсифікації виживання фермерства України може бути перехід на виробництво органічної продукції та запровадження екотуризму. Диверсифікація діяльності фермерських господарств потребує розосередження ресурсів господарства, лімітуючим чинником при цьому є, насамперед, трудові ресурси.

Список використаних джерел

1. Азрилиян А.Н. Большой экономический словарь / А.Н. Азрилиян. – М.: Фонд "Правовая культура", 1994. – 460 с.
2. Бутенко Н.В. Диверсифікація виробництва: цілі та стратегії реалізації / Н.В. Бутенко // Економіка АПК. – 2003. – № 7. – С. 109-114.
3. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб.: «Питер», 1999. – 416 с.
4. Бондар В.В. Агротуризм як форма диверсифікаційного розвитку сільськогосподарського підприємництва / В.В. Бондар, Я.Л. Ганжа // Вісн. Чернігівського держ. технол. ун-ту. – 2012. – № 4(62). – С. 114-120.
5. Збарський В.К. Дрібнотоварний приватний аграрний уклад: теорія, практика, перспективи розвитку: моногр. / В.К. Збарський. – К.: ННЦ ІАЕ. – 2012.
6. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер [пер. с англ. Е. М.Пеньковой]. – М.: Прогресс, 1990. – 736 с.
7. Кунц Роджер М. Стратегия диверсификации и цели предприятия / Роджер М. Кунц // Проблемы теории и практики управления. – 1994. – № 1. – С. 5-8.
8. Куденко Н.В. Маркетингові стратегії фірми: монографія / Н.В. Куденко. – К.: КНЕУ, 2002. – 246 с.
9. Лебедева В.В. Перспективи диверсифікації аграрних підприємств в напрямку євроінтеграції. [Електронний ресурс] / В. В. Лебедева // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 3 (8). – С. 172-179. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/No3/172-179.pdf>.
10. Малік М.Й. Актуальні питання диверсифікації виробництва в аграрній сфері. [Електронний ресурс] / М.Й. Малік // Ефективна економіка. – 2012. – № 12. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1689>.
11. Методичні рекомендації з організації сімейних ферм в Україні (на прикладі ферм з виробництва молока) / [Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, М.І. Кісіль та ін.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. – 60 с.
12. Рудык Н.Б. Конгломеративные слияния и поглощения. Книга о пользе и вреде непрофильных активов / Н.Б. Рудык. – М.: Дело. 2005. – 224 с.
13. Томілін О.О. Диверсифікація аграрних підприємств як дієва стратегічна орієнтація в агропромисловій сфері / О.О. Томілін // Зб. наук. праць Вінницького нац. аграр. ун-ту. Серія Економічні науки / Редкол.: Калетник Г. М. (гол. ред.) та ін. – Вінниця: ВНАУ, 2012. – Вип. 3 (69) – С. 205-211.
14. Berry, C.H., 1971. Corporate growth and diversification. Journal of Law and Economics 14. – S. 371- 383.
15. Comparison of farmers' incomes in the eu members states. [Електронний ресурс] – Режим доступу : [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/540374/IPOL_STU\(2015\)540374_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/540374/IPOL_STU(2015)540374_EN.pdf).

16. Diversifying farming businesses [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gov.uk/guidance/diversifying-farming-businesses>
17. 'E-agriculture' could save EU farmers time and money [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/e-agriculture-could-save-eu-farmers-time-and-money/>
18. Gort M. Diversification and integration in American industry. – Princeton, Princeton University Press, 1962.
19. Family's diversification into an on-farm cookery school [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fwi.co.uk/business/diversification/familys-diversification-into-an-on-farm-cookery-school.htm>

Стаття надійшла до редакції 20.07.2016 р.

*

УДК 33.021:631.1:33.012.3

*А.В. СКРИПНИК, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної кібернетики
О.В. ЖЕМОЙДА, доктор економічних наук, доцент,
В.М. АНДРЮЩЕНКО, старший викладач
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Аналіз структурних зрушень в аграрному бізнесі

Постановка проблеми. Останніми роками склалася ситуація, коли лише частково реформований і, за сучасними мірками, не дуже ефективний аграрний сектор української економіки виконує роль макроекономічного стабілізатора країни. Однак це не вирішує достатньою мірою весь комплекс соціальних та еколого-економічних питань подальшого розвитку не тільки аграрного бізнесу, але й сільських територій. Стисло зупинимося на декількох із них: це завершення ринкових перетворень запровадженням ринку землі сільськогосподарського призначення та визначення спільної довготривалої стратегії оподаткування й державної підтримки різних форм аграрного виробництва. Звичайно, що обидва питання повинні вирішуватися на фоні загальнонаціонального процесу фінансової та адміністративної децентралізації, що повинно вплинути на мотивацію діючих суб'єктів аграрного виробництва, на щільнішу співпрацю з органами місцевого самоврядування. Будь-які зміни чинного законодавства повинні мати на увазі реальні характеристики суб'єктів економічної діяльності, для яких вони призначені. Нині, за розрахунками авторів статті, в аграрному бізнесі нараховується близько 66 різних форм влас-

ності, які виникли в результаті тривалого й ще не завершеного переходу до ринкових відносин. На наш погляд, така велика різноманітність організаційних форм доводить про незавершеність інституціональних перетворень в аграрній сфері. Виникає цілком природне питання про існування формальних і неформальних відмінностей, які, можливо, приводять до різного рівня економічної або соціальної ефективності різних форм господарювання. Якщо такі відмінності реально не існують, то це може служити підґрунтям до пропозицій щодо суттєвого скорочення форм аграрного бізнесу.

Значний інтерес являють дослідження «Чи існують деякі принципові відмінності між різними формами власності за фактором ефективності використання наявних ресурсів, головним з яких є площа ріллі?».

На наш погляд, найбільше значення наявність різних форм власності має у випадку диференційованого підходу до оподаткування аграрних підприємств. Так, у США існують тільки дві градації: малі та великі ферми, межа між якими дорівнює 40 га [17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій доповіді Національної академії аграрних наук України пропонується “селозберігаюча модель розвитку аграрного підприємництва та сільських територій” [1]. Підкреслюється негативна роль вертикально

16. Diversifying farming businesses [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gov.uk/guidance/diversifying-farming-businesses>
17. 'E-agriculture' could save EU farmers time and money [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/e-agriculture-could-save-eu-farmers-time-and-money/>
18. Gort M. Diversification and integration in American industry. – Princeton, Princeton University Press, 1962.
19. Family's diversification into an on-farm cookery school [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fwi.co.uk/business/diversification/familys-diversification-into-an-on-farm-cookery-school.htm>

Стаття надійшла до редакції 20.07.2016 р.

*

УДК 33.021:631.1:33.012.3

*А.В. СКРИПНИК, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної кібернетики
О.В. ЖЕМОЙДА, доктор економічних наук, доцент,
В.М. АНДРЮЩЕНКО, старший викладач
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Аналіз структурних зрушень в аграрному бізнесі

Постановка проблеми. Останніми роками склалася ситуація, коли лише частково реформований і, за сучасними мірками, не дуже ефективний аграрний сектор української економіки виконує роль макроекономічного стабілізатора країни. Однак це не вирішує достатньою мірою весь комплекс соціальних та еколого-економічних питань подальшого розвитку не тільки аграрного бізнесу, але й сільських територій. Стисло зупинимося на декількох із них: це завершення ринкових перетворень запровадженням ринку землі сільськогосподарського призначення та визначення спільної довготривалої стратегії оподаткування й державної підтримки різних форм аграрного виробництва. Звичайно, що обидва питання повинні вирішуватися на фоні загальнонаціонального процесу фінансової та адміністративної децентралізації, що повинно вплинути на мотивацію діючих суб'єктів аграрного виробництва, на щільнішу співпрацю з органами місцевого самоврядування. Будь-які зміни чинного законодавства повинні мати на увазі реальні характеристики суб'єктів економічної діяльності, для яких вони призначені. Нині, за розрахунками авторів статті, в аграрному бізнесі нараховується близько 66 різних форм влас-

ності, які виникли в результаті тривалого й ще не завершеного переходу до ринкових відносин. На наш погляд, така велика різноманітність організаційних форм доводить про незавершеність інституціональних перетворень в аграрній сфері. Виникає цілком природне питання про існування формальних і неформальних відмінностей, які, можливо, приводять до різного рівня економічної або соціальної ефективності різних форм господарювання. Якщо такі відмінності реально не існують, то це може служити підґрунтям до пропозицій щодо суттєвого скорочення форм аграрного бізнесу.

Значний інтерес являють дослідження «Чи існують деякі принципові відмінності між різними формами власності за фактором ефективності використання наявних ресурсів, головним з яких є площа ріллі?».

На наш погляд, найбільше значення наявність різних форм власності має у випадку диференційованого підходу до оподаткування аграрних підприємств. Так, у США існують тільки дві градації: малі та великі ферми, межа між якими дорівнює 40 га [17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій доповіді Національної академії аграрних наук України пропонується “селозберігаюча модель розвитку аграрного підприємництва та сільських територій” [1]. Підкреслюється негативна роль вертикально

інтегрованих аграрних підприємств у падінні капіталізації ресурсів аграрного виробництва й знелюдненні сільських територій. Подібна позиція має підтримку і в інших роботах. Так, у статті І.Г. Кириленка та В.С. Івченка, крім наведених вище міркувань, підкреслюється надмірна сировинна спрямованість аграрного сектору економіки, яка збільшує залежність виробників від кризових явищ світового продовольчого ринку й суттєво обмежує експортний потенціал аграрного сектору економіки України [6]. Завдяки цьому, обсяги аграрного експорту сусідньої Польщі значно перевищують показники України, незважаючи на в рази меншу площу головного ресурсу аграрного виробництва – землі. Крім того, автори підкреслюють необхідність надання юридичного статусу дрібним виробникам аграрної продукції, які є важливим чинником розвитку національних економік і подолання бідності сільським населенням. В.М. Заяць наполягає на тривожних тенденціях зниження привабливості малих форм аграрного бізнесу та, навпаки, діючого ефекту масштабу, що сприяє *фабричній організації* аграрного підприємства [3].

Що стосується впливу ефекту масштабу на економічну ефективність аграрного виробництва, то детально ці ефекти розглядалися в роботі, що проведена групою дослідників на замовлення Світового банку. Цікаво, що детальні дослідження, здійснені на основі панельного аналізу даних спостережень за розвитком окремих аграрних підприємств, не виявили значущості впливу фактора масштабу виробництва (розмір площ, що обробляються) на показники ефективності [14]. Існуючий тренд підвищення ефективності аграрного виробництва пояснюється в цій роботі заміною неефективно працюючих підприємств на ефективніші, а не процесом укрупнення. Щодо зарубіжних досліджень впливу ефекту масштабу на ефективність виробництва, то тут слід відзначити, передусім, працю М. Робертса і Н. Кейя, в якій досліджується вплив негативних шоків прибутку на динаміку розмірів аграрних підприємств [16]. При цьому всі аграрні підприємства ділять на дві категорії: ті, що мають необмежені кредитні

ресурси, й ті, що не мають. Доведено, що найбільша швидкість консолідації спостерігається під час негативних шоків у прибутковості аграрного бізнесу. Ще одна з можливих причин укрупнення аграрного виробництва ґрунтується на класичному підході відносно вартості головних ресурсів аграрного виробництва: праці та капіталу. Показано, що швидше підвищення рівня оплати праці відносно зростання аналогічного показника механізації аграрного виробництва також сприяє укрупненню аграрного виробництва [15]. На перший погляд, це не має безпосереднього відношення до розвитку аграрного бізнесу в Україні внаслідок низького рівня оплати праці відповідно до офіційної статистики, однак заміна людського фактора капіталом відбувається завдяки низькій якості першого, який втратив здатність до ефективної праці за роки планової економіки [4].

Детальний аналіз використання ресурсів аграрного виробництва наведено у статті О.В. Шубравської [12]. Звертається увага на низьку питому продуктивність як на одиницю площі, так і на одного працівника аграрної сфери. В іншій роботі О.В. Шубравська відзначає гостру потребу в інноваційному оновленні, що можливо тільки за умови поєднання малих виробників будь-яких форм власності [11].

Слід наголосити, що існує ряд робіт, в яких підкреслюється значна роль аграрного бізнесу як фактора макроекономічної стабілізації країни у складні періоди її існування [2, 7]. По суті автори цих робіт підтримують існуючий стан аграрного виробництва та відзначають його важливість на сучасному складному етапі національного розвитку.

Мета статті – аналіз впливу різноманіття окремих форм власності на ефективність аграрного виробництва й пропозиції щодо приведення цього різноманіття до світових стандартів.

Виклад основних результатів дослідження. Для визначення ефективності існуючих організаційних форм власності нами використано дані форми 50-сг анонімних аграрних підприємств за 2009-2013 роки. Всього проаналізовано 9113 підприємств (юридичних осіб), з яких було відхилено,

через відсутність земельної ділянки, 878 підприємств. Отже, для аналізу залишилося 8235 підприємств. Навряд чи є сенс аналізувати всі форми власності – внаслідок їх значної кількості будь-які відмінності не будуть статистично значущими. Крім того, наявність такої кількості градацій аграрного виробництва суттєво ускладнює одержання, аналіз і збереження інформації відносно реального стану ефективності та виробничих відносин в аграрній сфері [9]. Внаслідок цього суттєво гальмується процес прийняття законодавчих рішень і зростають ризики державного регулювання аграрної сфери. Нами пропонується на першому етапі об'єднання різних організаційних форм у семи наступних категорій, яке незначно відрізняється від варіанта, запропонованого у роботі [3]:

- 1) *фермерські господарства*;
- 2) *приватні підприємства*, що об'єднують: приватне, колективне, дочірнє, іноземне, орендне, індивідуальне, сімейне, спільне підприємства, приватну організацію (установа, заклад), організацію (установа, заклад) громадян (релігійної організації, профспілки, споживчої кооперації тощо);
- 3) *державні підприємства*, що об'єднують: державне, казенне, комунальне підприємства, державну акціонерну компанію (товариство), орган державної влади, орган місцевого самоврядування, державну організацію (установа, заклад), комунальну організацію (установа, заклад);

4) *акціонерні підприємства*, що об'єднують: акціонерне товариство, відкрите акціонерне товариство, закрите акціонерне товариство;

5) *товариства та кооперативи*, що об'єднують: товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, повне товариство, командитне товариство, та різні форми кооперативів;

6) *холдинги й об'єднання*, що включають: асоціацію, корпорацію, консорціум, концерн, холдингову компанію, інші об'єднання юридичних осіб;

7) *інші підприємства*, що об'єднують: підприємство об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки), підприємство споживчої кооперації, філію (інший відокремлений підрозділ), представництво, політичну партію, громадську організацію, спілку об'єднань громадян, релігійну організацію, профспілку й інші організаційно-правові форми.

У наведених категоріях (табл. 1) розглянуто такі показники: кількість підприємств, середня площа та її дисперсія, валовий дохід на одиницю площі. Слід підкреслити, що з юридичного погляду фермерські господарства поділяються на дві категорії. До першої належать ті, чий власники є юридичними особами – таких нараховувалося у 2013 році 848 підприємств, що обробляли 1,65 млн га ріллі.

1. Показники площі ріллі та валового доходу на одиницю площі за формами власності, 2013 р.

Показники	Фермерські господарства	Державні підприємства	Приватні підприємства	Акціонерні підприємства	Товариства та кооперативи	Холдинги й об'єднання	Інші підприємства	Усього
Кількість підприємств	848	231	2171	252	4597	27	109	8235
Рілля у середньому значенні, тис. га	1,95	2,19	1,67	4,18	2,29	1,26	1,84	x
Рілля мін. значення, га	5	12	3	15	2	200	23	x
Рілля макс. значення, тис. га	12,19	43,53	132,61	147,55	90,62	6,06	18,04	x
Усього ріллі, млн га	1,65	0,51	3,63	1,07	10,59	0,03	0,21	17,71
Структура ріллі по групах, %	9,3%	2,9%	20,5%	6,0%	59,8%	0,2%	1,2%	100,0%
Середньоквадратичне відхилення, га	1385	3426	3912	14029	3877	1345	2690	x
Коефіцієнт варіації	0,71	1,57	2,35	3,35	1,69	1,07	1,46	x

Середній валовий дохід на 1 га ріллі, тис. грн	4,501	2,898	4,096	4,547	4,292	2,872	3,926	x
Мінімальний валовий дохід на 1 га ріллі, тис. грн	0,087	0,009	0,002	0,02	0,001	0,335	0,015	x
Максимальний валовий дохід на 1 га ріллі, тис. грн	97,42	24,147	23,329	23,787	24,825	6,186	24,569	x
Середньоквадратичне відхилення, тис. грн на 1 га ріллі	4,139	3,18	2,919	4,185	3,078	1,56	3,244	x

Джерело: Власні розрахунки на основі [10].

Середній розмір такого підприємства 1,95 тис. га ріллі, середньоквадратичне відхилення 1,39 тис. га (коефіцієнт варіації 0,71). Існує інша категорія фермерських господарств – власники є фізичними особами. Вони обробляють 4,46 млн га ріллі, з середньою площею 110 га, їх нараховується 40,7 тис. [1]. Найбільша кількість підприємств належить до товариств і кооперативів – 4597, які використовують 10,6 млн га, що становить приблизно 60% усіх площ, охоплених статистичною формою 50-сг. Найбільший середній та максимальний розміри землекористування – 4,2 тис. га і 148 тис. га – в акціонерних товариствах.

Якщо за показник ефективності прийняти середній для даної категорії валовий дохід з 1 га, то найкращі показники ефективності – 4,5 тис. грн для фермерських господарств та акціонерних товариств, однак значна варіативність цих показників (коефіцієнти варіації – 90%) показує нестабільність цього показника для даної форми власності. Державні підприємства й холдинги мають найнижчий показник ефективності – 2,9 тис. грн, однак якщо для перших коефіцієнт варіації перевищує 100%, то для холдингів він удвічі менший.

Враховуючи значну кількість підприємств, які потрапляють в кожну з категорій форм власності, різниці в оцінках середніх показників ефективності можна вважати статистично значущими внаслідок великої кількості спостережень, оскільки похибка оцінки середньої $\bar{x}_i$ дорівнює $\sigma_i / \sqrt{n_i}$, де σ_i – середньоквадратичне відхилення, n_i – кількість об'єктів даної категорії [8].

Що стосується тенденції, то спостерігається стабільне зростання кількості фермерських господарств (юридичних осіб), приблизно 1,9% на рік, тоді як їхні середні площі

зростають на 0,7% на рік. На наш погляд, це відбувається за рахунок переходу фермерських господарств з обліку фізичних осіб до обліку юридичних осіб. Для приватних підприємств не спостерігається ніякої тенденції – ні до зростання площ, ні до змін в їх кількості. Високе значення коефіцієнта варіації показує суттєву неоднорідність цієї групи. У державних підприємств простежується зменшення оброблюваних площ, тобто все більша частка земельного фонду державних підприємств передається в оренду.

Відбувається процес укрупнення акціонерних підприємств при практично повному збереженні величини оброблюваних площ – їхня кількість скоротилась удвічі. Інші організаційні форми не виявляють будь-яких стабільних тенденцій.

Аналіз економічної ефективності (рентабельність з 1 га ріллі) також не виявив будь-яких переваг для окремих організаційних форм. На нашу думку, серед усіх форм доцільно виділити фермерські господарства (юридичні особи) як перспективнішу форму господарювання, функція розподілу оброблюваних площ яких доводить про те, що приблизно 64% фермерських господарств обробляють від 1 до 2 тис. га ріллі.

Державні підприємства як найменш ефективна форма господарювання підлягають першочерговій приватизації [5]. Тоді всі інші форми господарювання (крім фермерських господарств) можна поєднати в одну категорію – аграрні підприємства.

Для останньої категорії було побудовано гістограму розподілу оброблюваних площ (рис.).

Виявилось, що структура площ, які обробляють аграрні підприємства, підпорядковується розподілу Парето [8], що був характерним для розподілу доходів на початкових етапах розвитку ринкової економіки. За сту-

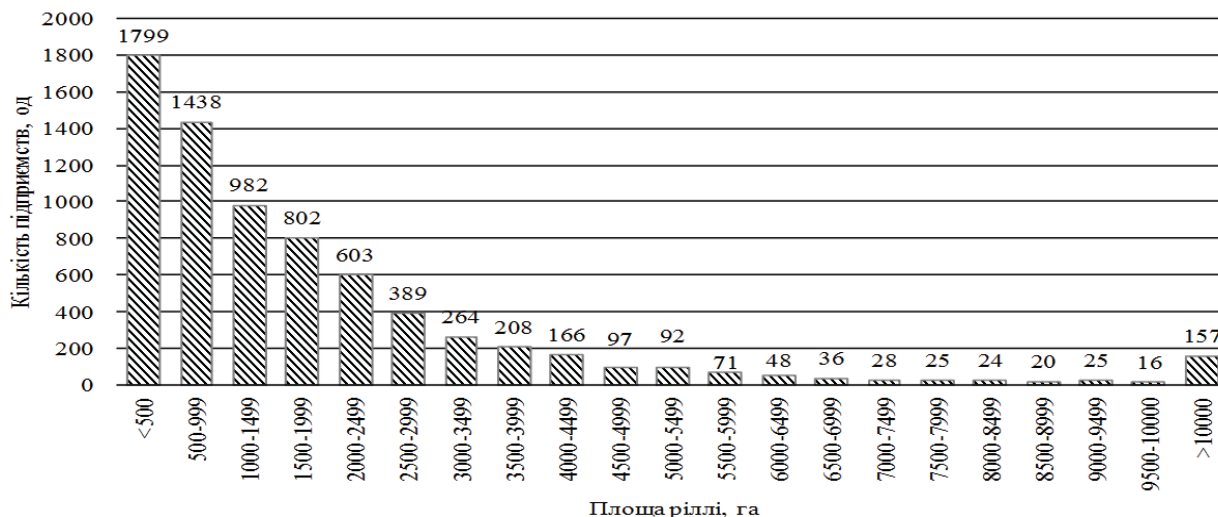
пенем незавершеності інституціональних перетворень існуючий стан відносин суб'єктів аграрного виробництва важко віднести до повністю ринкових (відсутня головна компонента ринку засобів виробництва – ринку землі), тому, на наш погляд, доцільно

детальніше проаналізувати існуючий розподіл площ аграрних підприємств.

Функція щільності Парето-розподілу задається у вигляді [8]:

$$\varphi(x) = \begin{cases} \frac{a}{x_0} \left(\frac{x_0}{x}\right)^{a+1}, & x \geq x_0 \\ 0, & x < x_0. \end{cases} \quad (1)$$

Площа ріллі сільськогосподарських підприємств різних форм власності у 2013 році, га (крім фермерських господарств та державних підприємств)

Гістограма розподілу площ аграрних підприємств

Джерело: Власні розрахунки на основі [10].

Кумулятивна функція розподілу має вигляд:

$$F(x) = \begin{cases} 0, & x < x_0 \\ 1 - \left(\frac{x_0}{x}\right)^\alpha, & x \geq x_0. \end{cases} \quad (2)$$

Парето-розподіл належить до двох параметричних розподілів, тобто для його визначення повинні бути задані величини x_0 – мінімальна площа та α , що характеризує зменшення щільності розподілу зі збільшенням ділянки. Математичне сподівання й дисперсія при відомих значеннях цих параметрів розраховується за формулами:

$$E(x) = \frac{\alpha}{\alpha - 1} x_0, \quad \alpha > 1, \quad (3)$$

$$D(x) = \frac{\alpha}{(\alpha - 1)(\alpha - 2)} x_0^2, \quad \alpha > 2. \quad (4)$$

З наведених виразів можна зробити висновки, що математичне сподівання внаслідок припущення необмеженості площ (1) існує за умовою $\alpha > 1$, а дисперсія – за умовою $\alpha > 2$.

У випадку дослідження розподілу площ земельних ділянок мінімальна площа останньої приймається 500 га ($x_0 = 500$ га). Це не означає, що у досліджуваній вибірці відсутні підприємства з площею менше 500 га, однак використання Парето-розподілу неможливе без існування нижньої межі відмінного від нуля параметра x_0 . Параметр α можна оцінити на підставі оцінки частки підприємств, що мають ділянки більше 10 тис. га. Таких підприємств 157, а їхня частка в загальній кількості ($n=7290$) становить $d=157/7290=0,022$. На підставі функції розподілу (2) можна оцінити частку підприємств із земельними ділянками понад 10 тис. га та знайти оцінку параметра α :

$$P(x > 10000) = 1 - F(10000) = \left(\frac{500}{10000}\right)^\alpha = 0,022 \Rightarrow \hat{\alpha} = \frac{\ln 0,022}{\ln 0,05} \approx 1,27.$$

Функція щільності й функція розподілу при одержаних оцінках параметрів $x_0 = 500$ га; $\alpha = 1,27$ перетворюється:

$$\begin{aligned}\varphi(x) &= 0,0025 \cdot \left(\frac{500}{x}\right)^{2,27}, x \geq 500; \\ F(x) &= 1 - \left(\frac{500}{x}\right)^{1,27}, x \geq 500.\end{aligned}\quad (5)$$

Значення параметра α дає змогу одержати оцінку математичного сподівання (3):

$$E(x) = \frac{500 \cdot 1,27}{0,27} \approx 2350 \text{ га}. \quad (6)$$

Однак оцінки дисперсії (4) не існує внаслідок того, що не виконується умова $\alpha > 2$. Для одержання стійких оцінок потрібно ввести усічений Парето-розподіл. Взагалі, при оцінці статистичних характеристик в аграрному секторі використання усічених розподілів досить поширено. Наприклад, у країнах ЄС використовується поняття гарантованої ціни, що приводить до усіченого нормального розподілу [13]. На підставі даних таблиці 1 введемо максимальну величину земельної ділянки у розмірі $x_m = 150000$ га. Для усіченого розподілу потрібно ввести нормувальний множник A . Функція щільності розподілу в цьому випадку:

$$\begin{aligned}\varphi(x) &= A \cdot 0,0025 \cdot \left(\frac{500}{x}\right)^{2,27}, 500 \leq x \leq 150000; \\ \varphi(x) &= 0, x \leq 500; \\ \varphi(x) &= 0, x \geq 150000.\end{aligned}\quad (6)$$

Нормувальний множник визначається на підставі умови:

$$\int_{500}^{150000} \varphi(x) dx = 1 \Rightarrow A = 1,015. \quad (7)$$

Використання усіченого розподілу дає можливість зробити оцінку математичного очікування й середньоквадратичного відхилення для підприємств за винятком фермерських господарств, що підпорядковуються статистці 50-сг:

$$\begin{aligned}E(x) &= \int_{500}^{150000} x \varphi(x) dx \approx 1850 \text{ га}; \\ D(x) &= \int_{500}^{150000} x^2 \varphi(x) dx - E^2(x) \approx 24010000 \Rightarrow \sigma(x) \approx 4900 \text{ га}.\end{aligned}\quad (8)$$

Наведені розрахунки підтверджують, що не існує певного виділеного показника масштабу аграрних підприємств, і цей фактор показує, що природної оптимізації розміру використання площ не спостерігається. Винятком є підприємства з розмірами, що перевищують 10 000 га, для яких, дійсно, деякий ефект масштабу існує.

На наш погляд, групу підприємств у кількості 157, що обробляють понад 10 000 га, доцільно віднести до розряду великих підп-

приємств. Оцінка за даними спостережень середнього розміру та середньоквадратичного розподілу цих підприємств становить: $\bar{x}_{bf} = 22,6 \text{ тис. га}$; $\sigma_{bf} = 20,8 \text{ тис. га}$. Такими підприємствами, які умовно можна називати великими фермами, обробляється 3,54 млн га, або 22,8% від площ, що оброблялися юридичними особами у 2013 році, або 13,6% від загальної величини площ, що оброблялися. Вважаючи, що ця група підприємств також підпорядковується розподілу Парето, проаналізуємо швидкість зменшення кількості підприємств зі збільшенням оброблюваних площ. У цьому випадку параметр $x_0 = 10000$ га й інший параметр розподілу визначається за умовою, що кількість підприємств із площею, що перевищує 100000 га, дорівнює трьом при загальній кількості підприємств 157. Звідси параметр $\alpha \approx 1,74$, тобто швидкість зменшення кількості підприємств приблизно пропорційна оберненому квадрату площ, що обробляються. Слід підкреслити, що до 10 000 га кількість підприємств зменшувалась зі зростанням площ, приблизно як їхня обернена величина. На нашу думку, порівняння параметрів розподілу оброблюваних площ великих підприємств (великих ферм) і звичайних підприємств доводить, що великі ферми з площею понад 10 000 га мають ознаки створення деякого угруповання.

У проведеному аналізі були відсутні селянські домогосподарства й фермерські господарства, що належать фізичним особам, тому картина майнового та виробничого стану аграрного сектору не є повною. Якщо додати дані про домогосподарства й фермерські господарства (власники фізичні особи) і виділити сегмент великих підприємств, одержимо практично повну картину розподілу головного ресурсу аграрного виробництва (табл. 2). Наведена статистика враховує 26,06 млн га, ще приблизно 4 млн га залишається в резерві (скоріше це малопродуктивні й тому тимчасово не використовувані землі).

2. Розподіл головного ресурсу аграрного виробництва (землі) станом на 2013 рік

Форма власності	Домогосподарства	Фермерські господарства (фіз.особи * $\cup$ юр. особи)	Аграрні підприємства	Великі ферми
Кількість	1 200 000	40 700 $\cup$ 848	7156	157
Межі ділянок, га	0-20	20 -10 000	500-10 000	10 000-150 000
Середня площа, га (середн. кв. відхил., га)	3,7 (3)	110 $\cup$ 1950 (20 $\cup$ 1400)	2 250 4 900	22 600 20 800
Загальна площа, млн га	4,4	4,46 $\cup$ 1,65	12	3,54
Частка, %	16,9	17,1 $\cup$ 6,4	46	13,6
Розподіл	$N(3,7;3,3)$	$**N(110;20) \cup N(1950;2400)$	$N_{АП} \sim 1/x$	$N_{ФВ} \sim 1/x^2$

Джерело: Дані форми 50-сг [11], власні розрахунки.

* Знак $\cup$ означає об'єднання.

** $N(\bar{x}; \sigma)$ – нормальний розподіл з математичним сподіванням $\bar{x}$ та середньоквадратичним відхиленням σ .

Із наведеної класифікації випливає, що 46% наявного земельного фонду використовують аграрні підприємства з площею ділянки не більше 10 тис. га (10 кв. км). По суті це вчорашні колгоспи, які практично залишилися у початковому стані з погляду землекористування. Для даної категорії кількість підприємств зменшується зі збільшенням площ пропорційно величині, оберненої до площ, що обробляються, тому абсолютна більшість підприємств має суттєво менші площі, ніж середній розмір для даної групи (2,2 тис. га), медіана для групи аграрних підприємств має значення менше ніж 1 тис. га. На наш погляд, це показує, що дана форма власності може бути поєднаною з фермерськими господарствами (юридичні та фізичні особи) і створити єдину форму господарювання – ферми. Частка земельного фонду великих підприємств дорівнює 13,6%, середня величина площ, що обробляються, – приблизно 23 тис. га, однак 50% цих підприємств обробляють менше 15 тис. га (медіана розподілу). У випадку великих аграрних підприємств зменшення кількості зі зростанням величини площ відбувається суттєво швидше ніж для випадку звичайних підприємств.

Для описування розподілів площ, що обробляються домогосподарствами та фермерськими господарствами обох типів, нами використовується нормальний розподіл – $N(\bar{x}; \sigma)$ (у дужках зазначається середня ве-

личина й середньоквадратичне відхилення). Стосовно домогосподарств простежується процес укрупнення при зменшенні їхньої кількості та скорочення загальної площі, що ними обробляється. Цілком природно, що це є відображенням процесу майнової й дохідної стратифікації, коли частка домогосподарств обирає варіанти розвитку власного бізнесу, на своїх наділах і можливо орендованих, а інша – віддає перевагу одержанню безризикового прибутку від оренди.

Висновки. 1. Наявність великої кількості організаційно-правових форм власності в аграрному виробництві суттєво ускладнює одержання, аналіз та збереження інформації відносно реального стану ефективності й виробничих відносин в аграрній сфері. Внаслідок цього суттєво гальмується процес прийняття законодавчих рішень і зростають ризики державного регулювання аграрної сфери.

2. Існуюча статистика не дає можливості зробити висновки про наявність переваг одних або інших форм власності аграрного бізнесу. Звертає увагу низька економічна ефективність державних підприємств та тенденція до зменшення площ, що обробляються в цих підприємствах, тобто, ці підприємства обирають безризикову, рентну стратегію ведення аграрного бізнесу.

3. Належність до розподілу Парето головного ресурсу аграрного виробництва доводить, що ринкова трансформація аграрного сектору ще не завершена. Вірогідно, що

вибір оптимальних форм і розмірів аграрного виробництва визначатимуть як за рахунок впливу стану ринку землі, так і довготривалої стратегії підтримки й оподаткування аграрного бізнесу.

4. Перспективним є використання усічених розподілів для одержання статистичних оцінок в аграрному секторі економіки,

що дає змогу зменшити статистичну похибку одержаних оцінок.

5. Пропонується триступенева градація для діючих суб'єктів аграрного виробництва: селянські господарства; ферми та великі ферми. Межею розміру домогосподарств пропонується визначити в 20 га землекористування, ферм – до 10 тис га, а великих ферм – починаючи з площі 10 тис. га.

Список використаних джерел

1. Гадзало Я.М. Наукові основи розвитку аграрного підприємництва та сільських територій за селозберігаючою моделлю (наук. доп.) / Я.М. Гадзало, В.М. Жук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2015. – 40 с.
2. Гець В.М. Економіка України: ключові проблеми і перспективи / В.М. Гець // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 1. – С. 7-23.
3. Заяць В.М. Підприємницька модель сільського розвитку / В.М. Заяць // Економіка АПК. – 2015. – № 11. – С. 67-77.
4. Зінчук Т.Ю. Модель інвестування в аграрне підприємство з урахуванням розвитку інфраструктури / Т.Ю. Зінчук // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. – 2010. – Вип. 154. – Ч. 1. – С. 303-309.
5. Кваша С.М. Очікувані наслідки переходу до ринку землі / С.М. Кваша, А.В. Скрипник, О.В. Жемойда // Економіка АПК. – 2015. – № 6. – С. 32-41.
6. Кириленко І.Г. Структурні реформи на селі: світовий досвід, українські реалії / І.Г. Кириленко, В.Є. Івченко // Економіка АПК. – 2015. – № 2. – С. 5-11.
7. Пасхавер Б.Й. Антикризові можливості агропродовольчого комплексу / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2015. – № 2. – С.11-18.
8. Королюк В.С. Справочник по теории вероятностей и математической статистике / В.С. Королюк, Н.И. Портенко, А.В. Скороход, А.Ф. Турбин. – М.: Наука, 1985. – С. 105-123.
9. Скрипник А.В. Інформаційна складова продовольчої безпеки України / А.В. Скрипник, Т.Ю. Зінчук // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С. 103-111.
10. Статистичні дані форми 50-сг за 2009-2013 роки. – Державна служба статистики України.
11. Шубравська О.В. Структурна корекція сільськогосподарського виробництва як чинник його ефективного зростання / О.В. Шубравська // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 1. – С. 71-81.
12. Шубравська О.В. Розвиток аграрного господарювання на засадах економічної сталості / О.В. Шубравська // Економіка і прогнозування. – 2014. – № 2. – С. 62-73.
13. Babcock A., Frazer R., Lekakis N. Risk Management and the Environment: Agriculture in Perspective, 2003. – Kluwer Academic Publishere. – P. 145-154.
14. Deninger K, Nizalov D., Singh S.K. Are mega farms The future of Global Agriculture? Exploring the farm size – productivity relationship for large commercial farms in Ukraine // July 2013. – World Bank Policy Research Working Paper. – 37 p.
15. Kislev Y., Peterson W. Prices, technology and farm size//Journal of political economy. – 1983. – V. 90. – № 3. – P. 578-595.
16. Roberts M., Key N. Risks and structural changes in agriculture: How income shocks influence farm size// 2002.- Economic research service USDA, nkey@ers.usd.gov.
17. US Internal Revenue Service “Agriculture Tax Guide” // Washington, D.S.: IRS. – 2014. – [Online]: <http://dor.wa.gov/content/doingbusiness/business/types/industry/agriculture/default.aspx>.

Стаття надійшла до редакції 09.07.2016 р.

*

*В.С. БОНДАР, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач лабораторії з досліджень економіки, маркетингу та планування
А.В. ФУРСА, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН*

Стратегічні напрями високоефективного функціонування цукробурякового підкомплексу АПК

Постановка проблеми. Цукробурякове виробництво України, незважаючи на значне поліпшення своїх загальних виробничих показників, все ще знаходиться в зоні нестабільності й періодичних криз. Це проявляється, передусім, у різких коливаннях щорічних розмірів посівних площ під цукровими буряками, обсягів виробництва коренеплодів і цукру, особливо великих стрибках оптово-відпускних цін на цукор. Остання обставина вкрай негативно позначається на прибутковості переробних підприємств, які у разі значного зниження ціни, як правило, банкрутують та зупиняють виробництво. Тому не дивно, що в числі діючих в Україні залишилося 38 цукрових заводів. У зв'язку з тим, що роки з відносно високими обсягами виробництва цукру (2011 р. – 2,33 млн т; 2012 р. – 2,23; 2014 р. – 2,1 млн т) чергуються із роками зі значними його спадами (2009 р. – 1,27 млн т; 2013 р. – 1,26; 2015 р. – 1,47 млн т), цукрову галузь досить сильно лихоманить. Такі явища доводять про розлад і певну хаотичність цукрового ринку, практичну відсутність належного маркетингу та управління процесами на ньому. Якщо до цього додати в основному застарілу матеріально-технічну базу галузі, малодиференційований асортимент продукції, недостатню орієнтацію виробника на вимоги споживача, високі витрати сировини, матеріалів і комплектуючих, нерозвиненість комунікацій та інші негаразди, то цілком очевидно, що до повноцінного функціонування цивілізованого ринку цукру в Україні ще далеко.

Стосовно ринкових перетворень у даній сфері ми відчутно відстали не тільки від передових бурякосійних країн Заходу, а й від наших сусідів – Білорусі, Російської Федерації та Польщі. Остання, до речі, ввійшла до трійки найбільших виробників цукру в ЄС (після Франції й Німеччини), а Російська Федерація виробила у 2015 році понад 5 млн т цукру. Становище потрібно прискореними темпами виправляти, тим більше, що на світовому ринку цукру значно загострюється економічна конкуренція, що зумовлено рядом об'єктивних причин – перевищенням темпів виробництва цукру над темпами його споживання, традиційним суперництвом і боротьбою між виробниками цукру з цукрових буряків та виробниками цукру з тростини за ринки збуту, а, головне, у зв'язку з радикальними заходами щодо реформування цукрової галузі в країнах ЄС, яку передбачається розпочати з 1 жовтня 2017 року.

Країни ЄС планують перейти від існуючого нині державного регулювання цукрової галузі до вільного цукрового ринку на основі його саморегулювання, що значно загострить конкуренцію за ринки збуту цукру.

Очевидно, що за даних обставин цукробуряковий підкомплекс АПК України, в свою чергу, має конструктивно підготуватися до цієї реформи й до загострення конкурентної боротьби за ринки збуту. При цьому слід забезпечити, як мінімум, стабільне та високоефективне функціонування внутрішнього ринку з метою самозабезпечення країни цукром, а за сприятливих умов, створення певного експортного ресурсу і виходу на зовнішні ринки.

Отже, існуюча в Україні система державного регулювання виробництва й реалізації цукру має бути суттєво переглянута, переформатована та пристосована до вимог часу, тобто до функціонування в умовах вільного ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування, функціонування й розвитку цукробурякового підкомплексу АПК України в ринкових умовах висвітлено в ряді наукових праць: О.М. Варченко [3-4], О.С. Зайця [5-6], М.Ю. Коденської [7, 13], В.Я. Месель-Веселяка [8], С.А. Стасіневич [9-10], О.М. Шпичака [15], М.М. Ярчука [8] та ін. На жаль, всі вони належать до початкового періоду реформ і становлення цукрового ринку в Україні, а комплексно-систематизованих досліджень із функціонування цукробурякового виробництва вже в умовах загострення ринкової конкуренції досі немає. Оpubліковано ряд окремих статей, основним змістом яких є ностальгія за минулим цукрової галузі, коли в Україні працювало 192 цукрових заводи й вироблялось понад 5 млн т цукру на рік, висловлюється жаль із приводу занепаду галузі та руйнації цукрових заводів, а також побоювання щодо зникнення цукробурякового виробництва з карти України взагалі.

Між тим галузь виживала й зараз виживає навіть у складних умовах, і не тільки вижи-

ває, а й показує окремі зразки високоефективної діяльності попри всі негаразди економічної та політичної ситуації в Україні. А також має перспективу за умови оптимізації, реструктуризації й диверсифікації виробництва зайняти належне місце на світовому ринку цукру.

Ці проблеми висвітлені також і зарубіжними вченими – У. Латач-Ломаном [16], І. Ушачовим [12], Г. Хельцманом [17], Д. Шпааром [14] та ін.

Мета статті – на основі аналізу основних тенденцій і протиріч світового та внутрішнього ринків цукру обґрунтувати стратегічні напрями і можливі конкретні заходи щодо високоефективного функціонування цукробурякового підкомплексу АПК в умовах посилення економічної конкуренції й у зв'язку з очікуваним переходом країн ЄС до вільного ринку цукру.

Виклад основних результатів дослідження. Розглянемо:

а) Основні світові тенденції цукрового ринку. Головною тенденцією в розвитку світового цукрового ринку 2012/13-2014/15 МР був стійкий профіцит виробництва цукру, який у 2015/16 МР раптово змінився на дефіцит (табл. 1). За даними Міжнародної організації цукру (ISO) він оцінюється в обсязі 3,5 млн т, який згодом був підвищений до 5 млн т (за деякими оцінками до 6 млн т).

1. Світовий баланс цукру, млн т

Маркетинговий рік	Виробництво	Споживання	Запаси	Профіцит	Дефіцит
2012/13	184	173	76	8,0	–
2013/14	170	168	81	3,2	–
2014/15	171	169	85	2,2	–
2015/16	169	173	82	–	3,5

Джерело: Сформовано за даними Міжнародної організації цукру.

Основною причиною цього явища є зниження виробництва цукру в 2015 році через надто посушливі погодні умови в країнах, які є великими його виробниками, – Індії, Тайланді, Бразилії, країнах ЄС, а також в Україні.

У цілому світове споживання цукру в 2015/16 МР має зрости більше ніж на 3 млн т, що, безумовно, вплине на ріст світових цін на цукор, які вже в лютому 2016 року на біржі в Нью-Йорку пішли в гору.

Іншою важливою обставиною, що суттєво вплине на світовий ринок цукру, стане

реформування з 1 жовтня 2017 року цукрової галузі в країнах ЄС. Діючі на ринку цукру в ЄС правила – зниження ціни на цукрові буряки до 26,29 євро/т, на цукор – до 404,4 євро/т, обмеження експорту до 1,37 млн т та інші призвели до кардинальної реконструкції галузі – закриття значної кількості малопродуктивних цукрових заводів і різкого збільшення потужностей тих, що залишилися, скорочення числа фермерів, які вирощували цукрові буряки, росту імпорту цукру в ЄС та інших наслідків. Тому згідно з оновленим законодавством з 1 жовтня

2017 року в ЄС мають бути скасовані квоти на цукор, мінімальні ціни на цукрові буряки, виробничі платежі. Залишаться регламентованими тільки домовленості щодо торгівлі цукром і письмові угоди між виробниками цукрових буряків та виробниками цукру. Таким чином, ліквідується суворе державне регулювання виробництва й реалізації цукру і вводяться правила вільного ринку на основі саморегулювання.

У зв'язку з цим за прогнозами експертів передбачаються значні коливання (в діапазоні $\pm 25\%$) обсягів виробництва цукру та цін на нього, а також загальне зниження ціни на білий цукор. Створяться умови, за яких можуть успішно функціонувати лише високоефективні виробники, а малоефективні мають зійти зі сцени. Це призведе до цілого ряду банкрутств підприємств не тільки в Україні, але і в Європі, де вже існує супротив щодо введення даних новацій на цукровому ринку. Зокрема, Німеччина виступає за збереження існуючих регуляторів ринку до 2020 року. Позицію Німеччини підтримують цукровики інших країн ЄС, які стурбовані подальшим скороченням посівних площ під цукровими буряками, особливо у північних районах, і зниженням прямих прибутків. Крім країн ЄС, ще 79 країн Африки, Карибського басейну й Тихого океану, а також виробники цукру з менш розвинутих країн виступають проти даної реформи. Одночасно чітко відзначається тенденція до пошуку способів нарощування виробництва при зниженні цін на цукросировину і цукор шляхом зменшення витрат виробництва та збільшення виходу цукру з одиниці площі. Так, піонерами в цій справі є виробники Франції й Німеччини, які поставили за мету і вже одержують в окремих випадках по 20 т цукру з гектара при врожайності коренеплодів 90-100 т/га, перебудовують селекцію й технологію, які дадуть змогу збільшити прибутковість цукробурякового виробництва за 10 років на 25%.

б) *Стан і протиріччя внутрішнього цукрового ринку України.* Безперечно, зазначені вище світові тенденції в розвитку ринку цу-

кру безпосередньо, а також опосередковано впливають на внутрішній ринок цукру України. Так, у період зростання світових цін на цукор (2008-2011 рр.) цукробурякове виробництво країни мало найсприятливіші цінові умови для своєї реконструкції та підвищення рівня економічної ефективності, чим скористалися далеко не всі суб'єкти підкомплексу. Більше того, саме в цей період було допущено значне зниження обсягів виробництва цукру відповідно до 1,57, 1,27, 1,55 млн т при річній потребі майже 2 млн т.

У наступні два роки (2011 і 2012), навпаки, виробництво цукру зросло до 2,33 і 2,14 млн т завдяки дотаціям держави й був створений його надлишок, який знову призвів до чергового спаду виробництва – у 2013 році до рівня 1,26 млн т та скорочення посівної площі під цукровими буряками у 2015 році – до 237 тис. га, виробництва цукру – до 1,47 млн т. І тільки завдяки перехідним запасам минулих років на рівні близько 600 тис. т становище в 2015/16 МР не стало критичним – на внутрішньому ринку цукру на певний період навіть вдалося стабілізувати попит і пропозицію та втримати ціни на економічно обґрунтованому рівні. У 2016 році Україна посіяла 284 тис. га цукрових буряків і очікує високий урожай коренеплодів, а отже і виробництво цукру. На 2016/17 МР знову утворюється перехідний залишок цукру в обсязі близько 500 тис. т. Тобто утворюються надлишки цукру, і він подешевшає.

Нестабільність, різкі коливання розмірів посівних площ, обсягів виробництва коренеплодів і цукру та цін на них – найбільш вразливе місце в цукробуряковому виробництві України. Мало того, що відбуваються щорічні коливання показників виробництва, помісячна нестабільність існує й упродовж календарного року, особливо в обсягах споживання цукру та рівнях оптово-відпускних і роздрібних цін. Деякі показники наведені на рис. 1 і 2.

Динаміку площ, з яких зібрано врожай цукрових буряків, й урожайності за період 2001-2015 років показано на рисунку 2.

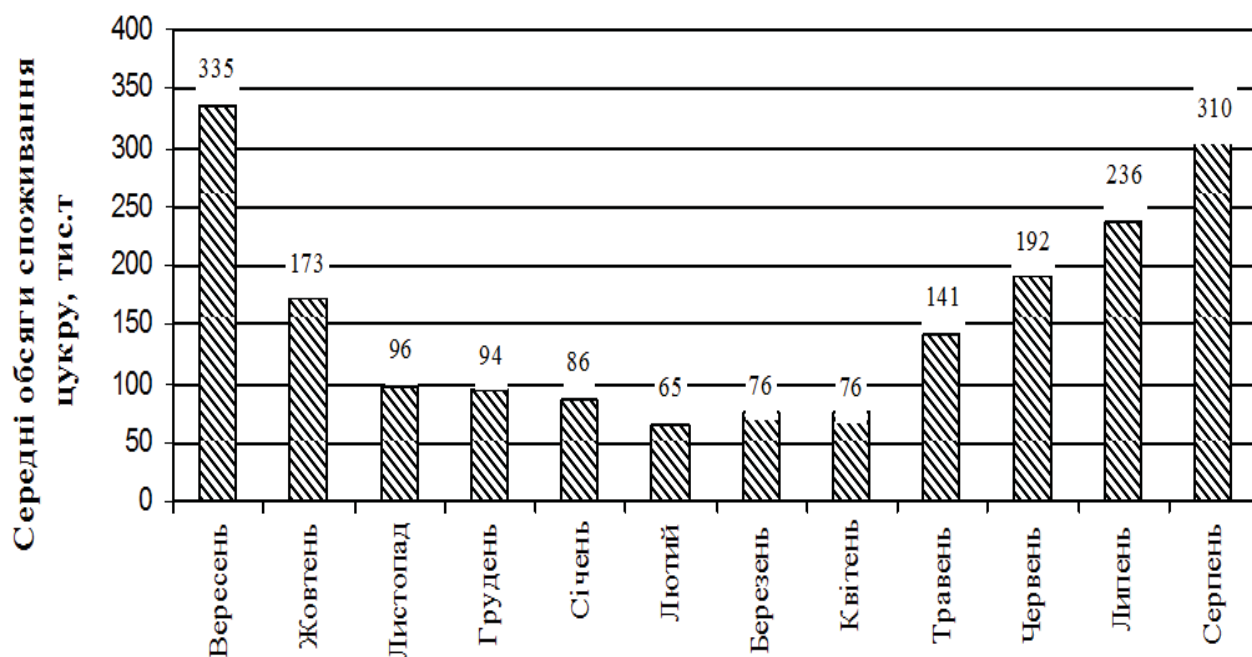

Рис. 1. Середні обсяги споживання цукру в Україні у 2006-2011 рр. за місяцями

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

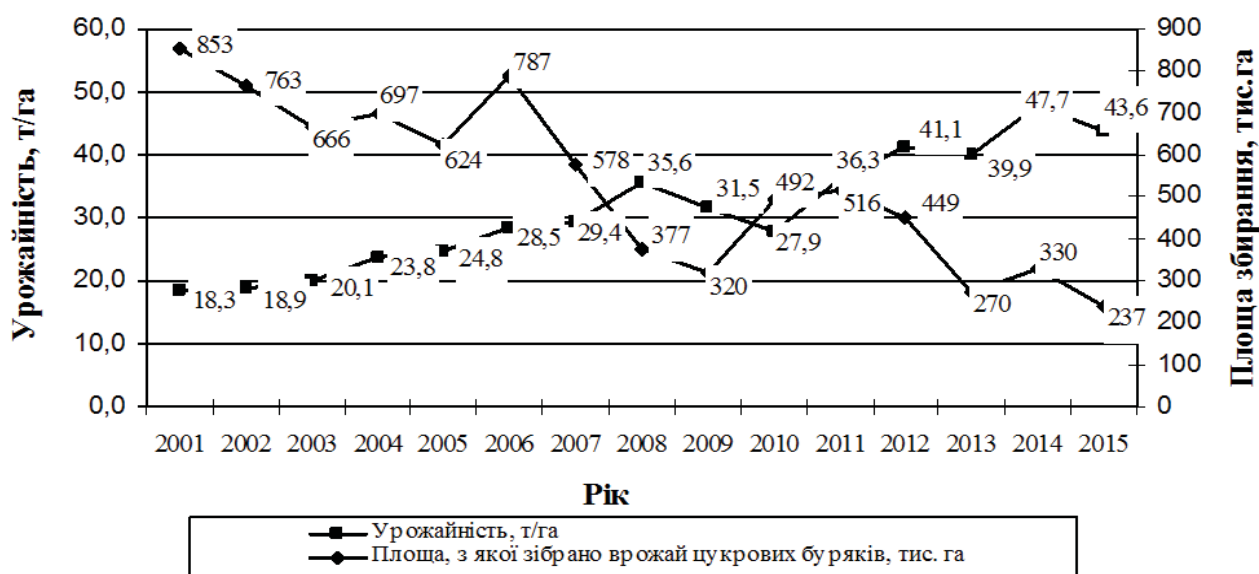

Рис. 2. Динаміка врожайності та площ, з яких зібрано врожай цукрових буряків, 2001-2015 рр.

Джерело: Сформовано за даними Державної служби статистики України.

Як правило, споживання цукру в Україні різко зростає у вересні з початком сезону цукроваріння практично кожного маркетингового року, що пояснюється виключно вимушеним продажем продукту за зниженими цінами в умовах дефіциту коштів у виробників на виробничі потреби та здійсненням розрахунків за кредити, дещо сповільнюється у жовтні, різко скорочується з грудня до

квітня (у 3-4 рази) і знову підвищується у літні місяці, що пов'язано з консервуванням плодів та ягід.

Зокрема, рисунок 2 показує, що між зображеними на ньому врожайністю й розміром посівних площ є причинний зв'язок (дзеркальне відображення). Тож очевидно, що найважливішим завданням стабілізації цукробурякового виробництва є, передусім,

стабілізація на певному рівні посівних площ під цукровими буряками, яка при відповідно стабільній урожайності забезпечить оптимальні валові збори сировини та обсяги виробництва цукру, отже, й стабільні ціни. Однак, це не означає, що розмір посівної площі в усі періоди має бути однаковим. За умови нарощування експортного потенціалу або використання цукрових буряків на біопаливо, посівна площа, безумовно, має збільшуватися. Проте в жодному разі площа не може бути зменшена стосовно чітко визначеного мінімального розміру, який забезпечить потреби внутрішнього ринку в сировині та цукрі за науково визначеними нормами споживання і дасть змогу створити певний експортний потенціал. Фахівцями Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків визначені такі основні індикатори даного розвитку [2].

Природно, що в процесі виробництва можливі зміни в кон'юнктурі світового та внутрішнього ринків цукру, отже, й відхилення від приведених параметрів, однак їх не можна змінювати більше ніж на 10%, інакше виникне дефіцит цукру власного виробництва.

в) *Основні причини розладу цукрового ринку України.* В минулому – це поспішна, глибоко не продумана приватизація підприємств цукрової промисловості, названа «обвальною», парцелялізація земельних угідь, практичне знищення основних фондів сільськогосподарських підприємств, поява великих неефективних власників цукрових заводів, їх багаторазова переприватизація, демонтаж і знищення, відплив кваліфікованих кад-

рів цукровиків і вивіз технологічного обладнання за кордон та ін. Очевидно, що вирішальну роль у розладі цукрового ринку відіграли втрати контролю за процесами в підкомплексі з боку держави, яка допустила вихід на арену надвеликих компаній – агрохолдингів, які нині утримують 84% цукрового ринку України, витісняють з нього середніх і дрібних власників-фермерів та одноосібні селянські господарства, позбавляють цукрові заводи права ведення власного агробізнесу і перетворюють їх у підсобні цехи. Внаслідок цього в регіонах інтенсивного бурякосіяння деформовані класичні зерно-бурякові багатопільні сівозміни, на зміну яким прийшли короткоротаційні з вузьким колом високоприбуткових культур – соняшнику, ріпаку, сої, кукурудзи, озимої пшениці. В колишніх бурякосійних господарствах, як правило, ліквідоване тваринництво, кормові ланки сівозмін, отже й виробництво органічних добрив. Монокультуризація полів та відсутність органіки призвели до виснаження земель і втрати їх природної родючості. Крім того, агрохолдинги, за деяким винятком, зовсім не займаються інфраструктурою й соціальними проблемами села, дбаючи лише про власні прибутки, що веде до зuboжіння населення та безробіття.

У даних умовах стає не вигідним вирощування цукрових буряків як високовитратної, технологічно складної культури, тим більше при відсутності дешевих кредитів й обігових коштів у бурякосійних господарств, про що свідчать дані таблиці 2.

2. Порівняльна прибутковість основних сільськогосподарських культур за цінами на грудень 2014 року

Культура	Урожайність, т/га	Реалізаційна ціна, грн/т	Виручка, грн/га	Собівартість		Прибуток		Рівень рентабельності, %
				грн/т	грн/га	грн/т	грн/га	
Цукрові буряки	47,7	494,2	23573	419,2	19995	75,0	3579	17,9
Озима пшениця	4,0	2705	10820	1457	5828	1248	4992	85,7
Соя	2,16	6272	13548	1756	3793	2091	4516	119,1
Соняшник	1,94	6013	11665	1701	3300	4312	8365	253,5
Ріпак озимий	2,54	5672	14407	1596	4054	4076	10353	255,4
Кукурудза	6,2	2598	16604	1078	6684	1520	9424	141,0

Джерело: Власні розрахунки.

Цілком очевидно, що такі культури, як соняшник, ріпак і кукурудза при порівняно невисоких витратах на 1 га дають прибутки у 2,3-2,9 раза більші, ніж цукрові буряки.

Незважаючи на те, що Кабінет Міністрів України на кожний маркетинговий рік встановлює обсяг поставки цукру на внутрішній ринок (квота «А»), виробники цукру встано-

вленої квоти не дотримуються, а орієнтуються на власні розрахунки та умови ринку, чим посилюють його нестабільність, найперше послаблюють регульовальну дію цінового механізму, на який, до речі, надто слабо впливає Аграрний фонд, призначений для цього.

Аналіз численних факторів, що впливають на формування внутрішніх цін на цукор, виявив серед них найсуттєвіші, а саме:

- *Стан національного цукрового балансу* в поточному і наступному роках, що враховує кількість цукру в запасах, співвідношення запасів та споживання, а також очікуваний рівень самозабезпечення. Так, у 2015/16 МР запаси минулих років на його початок становили близько 600 тис. т, з урожаю 2015 року 1466 тис. т, отже, всього понад 2 млн т, тобто на перший погляд становище благополучне, що підтверджується збалансованістю попиту і пропозиції та стабільністю цін.

Політика Уряду щодо виробництва і реалізації цукру, яка включає такі елементи, як контроль за внутрішніми цінами на цукрові буряки й цукор, державні субсидії буряківникам, захист внутрішнього ринку цукру. Даний фактор є найбільш нестабільним в умовах України – Уряд не має досить чіткої системи контролю за цінами, часто їх змінює під дією олігопольних структур, не контролює виконання квот виробництва цукру, практично не надає субсидій виробникам цукросировини на відміну від решти країн світу. Захист товаровиробника здійснюється незадовільно – ввізне мито згідно з умовами СОТ встановлено 50% від митної ціни замість 300 євро за тонну та 2% в межах митної квоти на цукор-сирець із тростини; через кордони часто і вільно проникають цукрозамінники й т.д.

- *Курс валют.* У 2008-2009 роках в Україні різко змінився курс гривні по відношенню до долара США – був 5,05, а став 8,0 грн/дол., що, безперечно, позначилося на номіналах цін і їх реальних рівнях. У 2014/15 МР відбувся новий стрибок – спочатку до 12 грн за 1 дол. США, а згодом до 22-23 грн, що також спричинило перегини у ціноутворенні та фінансові деформації у взаєморозрахунках у цукробуряковому підком-

плексі АПК. В 2015/16 МР курс становить 25-26 грн за 1 дол. США. Між тим оптово-відпускна ціна цукру в доларах навіть знизилася.

- *Структура споживання цукру.* Чіткий аналіз структури споживання цукру в Україні дати неможливо, оскільки в статистичну звітність потрапляють не всі канали його використання й навіть загальні обсяги виробництва по окремих фірмах. Фахівці методом експертних оцінок підрахували, що населення України споживає в чистому вигляді близько 50% виробленого цукру, 10 – виробники пива та безалкогольних напоїв, 1,6 – хлібобулочна промисловість, 1% – йде на спирт і вино. Для України характерне також використання цукру на годівлю бджіл, виготовлення самогону. Близько 10% обсягу виробленого цукру взагалі не обліковується.

- *Доступ до пільгових ринків; регіональні торговельні угоди.* Україна втратила традиційні ринки збуту цукру в країнах, що утворилися після розпаду СРСР, найперше в Росії, куди поставляла 56% виробленого цукру, або близько 3 млн т. У 1995-2005 роках країна вимушено перейшла на імпортування в обсязі 220-450 тис. т за рік, а в 2003 році – 1030 тис. т, що стало підставою для встановлення Україні під час її вступу до СОТ імпоротної квоти 267 тис. т. І лише останнім часом експорт невеликих партій цукру відновився (в 2015 р. – 60 тис. т). Все ж певна частина цукру реалізується за кордон у вигляді цукерок.

- *Переважає рівні національної собівартості виробництва.* Собівартість продукції цукробурякового підкомплексу АПК України знаходиться на рівні показників країн – членів ЄС та США. У 2015 році, наприклад, витрати на 1 т коренеплодів дорівнювали близько 31 дол. США, на 1 т цукру – 440 дол. США, однак прибутковість в Україні значно нижче у зв'язку з порівняно невисоким рівнем урожайності з розрахунку на 1 га – 42-45 т/га проти 60-70 т/га і навіть 80-90 т/га, а також виходом цукру з 1 т коренеплодів. Крім того, якість цукру значно поступається якості зарубіжного, що є однією з основних причин його неконкурентоспроможності на ринку.

- *Пропозиції альтернативних підсолоджувачів.* В Україні й досі завозять підсолоджувачі та цукрозамінники, які використовують у виробництві продуктів харчування, в т.ч. також при виготовленні шоколаду. Точного обліку обсягів імпортованих партій немає. За експертними оцінками фахівців, підсолоджувачі займають 200-300 тис. т цукрового ринку (в цукровому еквіваленті); окремі з них є канцерогенами і негативно впливають на організм людини.

- *Рівень доходів населення.* Платоспроможність населення України останніми роками значно зменшилась, у зв'язку з чим придбання цукру пересічними громадянами з річної норми 38-40 кг знизилася до фактичної 16-19 кг на рік, що також є причиною скорочення виробництва.

На рівень економічної ефективності виробництва впливає також й невідпрацьованість взаємовідносин між виробниками цукрових буряків і переробними підприємствами. Досі не подолані з об'єктивних причин давальницькі схеми переробки коренеплодів, різнобій у собівартості й закупівельних цінах на сировину, вирощену власником цукрових заводів, і окремими сільськогосподарськими виробниками, яких часто-густо ошукують при визначенні маси коренеплодів, їх цукристості, забрудненості; невчасні та неповні розрахунки, а в окремих випадках відмова від оплати цукросировини й т.п. Тому не дивно, що саме фермери та одноосібні господарства різко скорочують виробництво коренеплодів. Значною перешкодою є також розлад сировинних зон багатьох цукрових заводів і збільшення радіуса перевезень до 120 км та більше, що не дає змоги вирощувати цукрові буряки бажаним через дороговизну транспортування.

Домінуючі тенденції в розвитку цукробурякового підкомплексу АПК України на сучасному етапі. Визначальною є тенденція розширення суб'єктів буряківництва за розмірами посівних площ, обсягами виробництва цукрових буряків й урожайністю, тобто відбувається значний ріст рівня концентрації посівів у великих господарствах і зниження у середніх та дрібних. Простежується загальне скорочення посівних площ у

південних регіонах і деяких лісостепових областях та зосередження їх у лісостеповій і поліській зонах України – в основних бурякосійних областях – Вінницькій, Полтавській, Хмельницькій, Тернопільській, Київській. Замість колишніх 6130 колективних господарств буряківництвом нині займається 808 суб'єктів господарювання. З них 372, або 46%, дрібних із площею посіву до 50 га, які виробляють тільки 0,281 млн т коренеплодів, або 2,9% від загального обсягу з урожайністю 39,0 т/га при середній по Україні 44,8 т/га; 113 – із площею посіву 50-100 га, або 14% у загальній кількості, які виробляють 0,374 млн т коренеплодів або 3,9% від загального збору; з площею 100-250 га 157 господарств, або 19,4% від загальної кількості, що виробляють майже 1,16 млн т цукросировини, або 12,1% від загального збору з урожайністю 45,5 т/га; 250-500 га – 68 господарств, або 8,4%, виробляють 1,0 млн т, або 10,6% валового збору, дещо з низькою врожайністю 42,7 т/га. Решта 98 господарств, які сумарно становлять 12,2%, виробляють 70,5% від загального валового збору, або 6,7 млн т. Серед останніх виділяється група з 24 суб'єктів з площею посіву 1000-2000 га, яка займає 3,0% в загальній кількості виробників, зате одержує 36,3% загального валового збору з урожайністю 44,5 т/га [11, с. 168]. Це переважно великі компанії або агрохолдинги.

Динаміка розвитку великих цукрових компаній в Україні (табл. 3) показує, що 10-11 цих компаній контролюють 74-84 % цукрового ринку, а з урахуванням кількох великих самостійних цукрових заводів – практично весь ринок. Тобто, за відносно короткий проміжок часу відбулася повна монополізація, точніше олігополізація виробництва і реалізації цукру, про що доводять показники трьох найбільших компаній за 2014 рік – агрохолдингу «Астарта-Київ», Радехівського цукрового заводу й фірми «Агропродінвест», які виробили – відповідно 466,4; 278,3 та 220,3 тис. т цукру, а разом 965 тис. т, або 47 % від загального обсягу виробленого в Україні цукру за цей рік.

3. Розвиток великих компаній в Україні в період 2003-2015 років

Рік	Кількість діючих заводів	Кількість великих компаній	Кількість цукрових заводів у них	Загальний обсяг виробництва цукру, тис. т	Виробництво цукру великими компаніями, тис. т	Частка компаній у загальному виробництві, %
2003	121	11	45	1456,0	738,5	50,7
2004	120	10	44	1788,0	876,2	49,0
2005	116	8	37	1900,0	828,3	43,6
2006	110	7	35	2574,0	1171,3	45,5
2007	110	10	35	1867,0	883,9	47,3
2008	70	8	29	1571,0	921,5	58,7
2009	56	11	26	1271,0	917,6	72,2
2010	73	12	32	1546,0	960,1	62,1
2011	77	11	34	2327,0	1545,8	66,4
2012	63	11	33	2143,0	1571,5	73,3
2013	38	11	24	1262,0	1014,9	80,4
2014	48	10*	25	2053,0	1547,7	75,4
2015	36	10*	24	1466,0	1231,4	84,0

Джерело: Сформовано за даними Національної асоціації цукровиків України „Укрцукор”.

* Тільки ТОП-10 (10 компаній).

Цікаво з цього приводу простежити за діяльністю флагмана цукрового виробництва України ТОВ «Астарта-Київ», яка розпочала виробництво в 2003 році на трьох цукрових заводах із загального обсягу 62,8 тис. т, а в

2014 році закінчила виробничий сезон із показником 466,39 тис. т, одержаних на дев'яти цукрових заводах. Тобто, за 11 років фірма розширила виробництво у 7,4 раза (рис. 3).

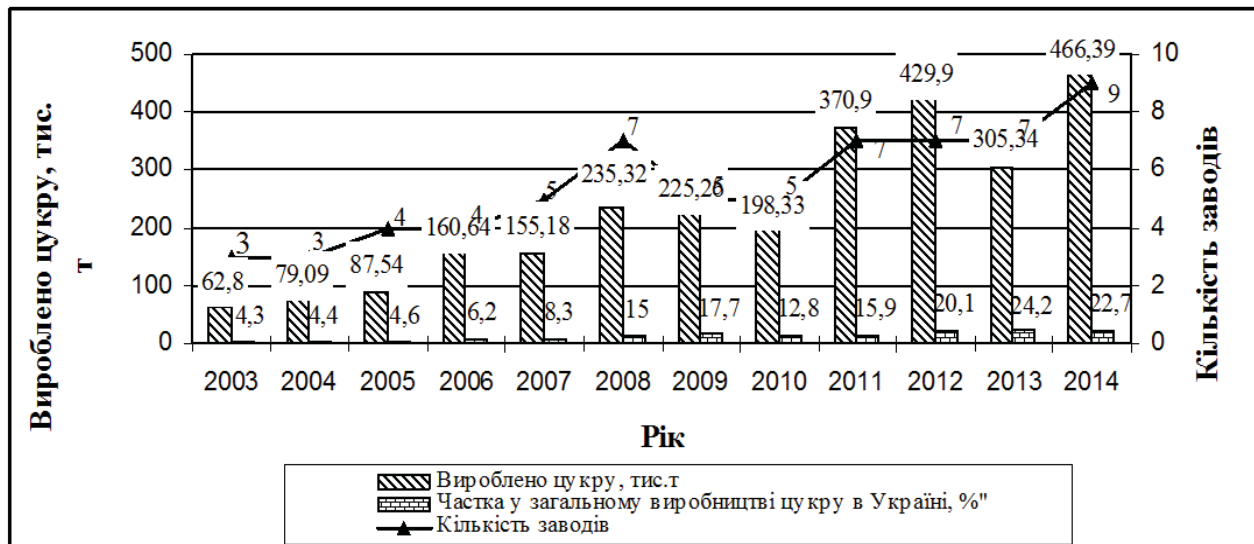

Рис. 3. Показники розвитку виробництва цукру в «Астарта-Київ», 2003-2014 рр.

Джерело: Сформовано за даними ТОВ «Астарта-Київ».

Агрохолдинг «Астарта-Київ» являє собою вертикально інтегровану агропромислову структуру, до складу якої входять чотири регіональних підрозділів у Вінницькій, Хмельницькій, Полтавській і Харківській областях. В управлінні «Астарта-Київ» нині знаходяться дев'ять цукрових заводів, значне число агрогосподарств із земельним банком 245 тис. га та молочними фермами.

Незважаючи на те, що агрохолдинг «Астарта» вже є великим суб'єктом у цукробу-

ряковій галузі, в 2015 році він придбав ТОВ «Савинці-Агро» в Харківській області [1, с. 4] й планує до 2019 року збільшити земельний банк до 400 тис. га. Попри всі негативи, притаманні агрохолдингам у справі розвитку сільських територій, «Астарта» намагається поліпшувати інфраструктуру населених пунктів, розвиває науку, впроваджує високі технології, знижує енергозатрати. Детальний аналіз діяльності цукрових агрохолдингів виявляє ще ряд прогресивних

структур, здатних у найближчій перспективі конкурувати на світовому ринку, окремі з яких вже зараз випускають конкурентоспроможну продукцію. Найперше, це ТЗОВ «Радехівський цукор», агрохолдинг «Т-Цукор» (Тернопільська обл.) у складі трьох заводів, СТОВ «Агрофірма «Світанок» Вінницької, ТОВ «Панда» Черкаської, ПАТ «Теофіпольський цукровий завод» Хмельницької рблостей та ін.

Окремої уваги й досліджень заслуговує діяльність ТОВ «Група «Агропродінвест». На жаль, доступ до необхідної інформації про діяльність такої групи відсутній із причини позиції її власника О. Порошенка відносно нерозголошення комерційних таємниць. Загальної позитивної оцінки, яка подається в ЗМІ, особливо в Інтернеті, для об'єктивних наукових висновків явно недостатньо. На думку авторів, роботі цієї компанії також притаманні всі недоліки, характерні для великих і надвеликих агрохолдингів. Між тим «Група «Агропродінвест» займає третє місце в Україні з цукробурякового виробництва.

У цілому оптимальний розмір типової для України цукробурякової компанії, її галузева структура й організаційна схема управління наукою досі не визначені. Досвід показує, що лише ці фірми, які є середніми за розмірами з площею земельних угідь 20-40 тис. га, мають чітко визначений напрям спеціалізації та розвивають допоміжні галузеві структури з виробництва ряду інших сільськогосподарських культур і продуктів тваринництва, мають власні переробні підприємства, з року в рік досягають успіхів на ринку. Серед них ТЗОВ «Радехівський цукор», агрохолдинг «Т-Цукор», СТОВ «Агрофірма «Світанок», ТОВ «Панда», ПАТ «Продовольча компанія «Поділля», Відокремлений підрозділ «Наркевицький цукровий завод» й ін.

Навпаки, ряд великих надвеликих об'єднань часто виходять із ринку. Так сталося з групою компаній „Мрія-Центр”, «Інтерпайп», ТОВ „Райз-цукор”, ЗАТ «Дубноцукор-агро», «Сервіс Україна», ТОВ «Шелтон», ЗАТ „Західна компанія „Дакор” та з іншими.

До позитивних тенденцій розвитку вітчизняного цукрового виробництва в останні 2-3 роки слід віднести посилення уваги до якості продукції, особливо випуску цукру 1-2 категорій, якого в Україні в попередні

роки була мізерна частка – 1,9%, а нині – понад 10%; до реконструкції підприємств та їхнього технічного переоснащення; до економії енергетичних засобів та загального зниження витрат.

У цілому ж слід визнати, що буряківництво України навіть при нинішніх складних умовах показує високу ефективність – один гектар посіву цукрових буряків при врожайності 60 т/га може забезпечити 48 тис. грн грошових надходжень, 18 тис. грн прибутку й рівень рентабельності 60%. І лише відсутність дешевих кредитних ресурсів, обігових коштів, висока вартість промислових товарів змушує буряківників вирощувати прибутковіші культури: сою, ріпак, соняшник, кукурудзу, а цукровиків скорочувати потужності переробних підприємств або зупиняти виробництво.

Висновки. Головною тенденцією розвитку світового ринку цукру на сучасному етапі є різке загострення економічної конкуренції, зумовленої циклічними змінами темпів виробництва цукру й темпів його споживання, традиційним суперництвом між виробниками цукру з тростини і цукрових буряків за ринки збуту, а також напругою, викликаною наступним реформуванням цукрової галузі в Європі з 1 жовтня 2017 року.

Світові тенденції безпосередньо й опосередковано впливають на стан внутрішнього ринку цукру України, який поки що відрізняється нестабільністю, необґрунтованими перепадами обсягів виробництва цукру і цін, невисокою ефективністю та практичною нерегульованістю.

У галузі завершується процес розшарування виробників цукрових буряків і цукру. Різко скоротили виробництво фермерські господарства та домогосподарства, натомість серед виробників виділилися великі вертикально інтегровані компанії, які вже довели свою питому вагу на ринку цукру до 84%. Лідером серед них є агрохолдинг «Астарт-Київ» у складі 9 цукрових заводів, який займає на ринку 22,7%.

Аналіз діяльності провідних топ-компаній на ринку показав певний позитивний вплив на рівень технології виробництва, ріст урожайності й цукристості цукрових буряків; однак у цілому вони негативно впливають на стан справ у галузі, особливо ті, що орен-

дують 100 тис. га землі і більше, за винятком вертикально інтегрованих структур у складі 1-2 цукрових заводів із площею земельних угідь 20-40 тис. га. Надвеликі агрохолдинги («Мрія» та ін.) вже виходять із ринку.

У зв'язку з загостренням економічної конкуренції на світовому ринку цукру, нестабільністю й розрегульованістю внутрішнього ринку цукру України виникає гостра об'єктивна необхідність у реформуванні всієї ринкової системи стосовно до тенденцій, що спостерігаються в країнах ЄС. Найперше, необхідно створити спеціалізований орган із регулювання та координації ринку цукру в складі представників від усіх учасників ринку, які на паритетних засадах нестимуть солідарну відповідальність за стан справ у галузі й прийматимуть усі рішення щодо її функціонування на основі консенсусу. Таким органом могла б стати Національна асоціація цукровиків України (НАЦУ) «Укрцукор» за умови надання їй відповідальних додаткових функцій від держави, або спеціальна структура з питань регулювання цукробурякового ринку при Міністерстві аграрної політики та продовольства України. Але, на жаль, їхня регулятивна роль зведена нанівець.

До переходу з 2017 року на Європейську модель регулювання ринку цукру, тобто в 2015/16 і 2016/17 МР, потрібно максимально використати ще існуючі в Україні регулятори – квотування виробництва, мінімальні ціни на цукор та сировину й вводити нові – вільне виробництво, надійний захист внутрішнього ринку через змінне ввізне мито, вільні оптові-відпускні ціни, знижений рівень ПДВ, помірні ціни на цукор у роздрібній торгівлі, стимулювання експорту, компенсацію витрат на зберігання тощо.

Тісно пов'язати відповідним співвідношенням ціну на цукрові буряки з ціною на цукор (за прикладом Польщі); при підвищенні ціни на цукор у черговому маркетин-

говому році частку оплати за здані коренеплоди підвищувати, при зниженні ціни – відповідно знижувати.

Оптимізувати посівні площі під цукровими буряками до 2020 року на рівні 300-325 тис. га, підняти рівень урожайності до 55 т/га, обсяги переробки коренеплодів – до 17,9 млн т, виробництва цукру – до 2,2 млн т, одержати більше 400 млн м³ біогазу із пресованого жому на рік, біоетанолу з меляси до 200 тис. т [2, с. 22-24].

Кардинально, в строк 2-3 роки розв'язати проблему реструктуризації переробних підприємств галузі на основі залучення великих іноземних і вітчизняних приватних, а також державних інвестицій.

Відродити в галузі забуту практику меценатства з боку великих приватних структур, донорства в науку та благодійництва, які відіграли значну роль у період розвитку цукрової галузі в царській Росії (приклади – Терещенки, Харитоненки, Бродські й ін.).

На основі ряду маркетингових заходів відновити втрачену експортну орієнтацію вітчизняного цукробурякового виробництва, ліквідувати штучну сегментацію вітчизняного цукрового ринку на окремі субринки, яка перетворила сільськогосподарських виробників, цукрові заводи, посередників і державу з партнерів в антагоністів.

Здійснити заходи щодо поліпшення якості продукції цукробурякового виробництва, найперше цукрової сировини, цукру, насіння цукрових буряків, впровадженням передових технологій вирощування й переробки. Ввести у зв'язку з цим стандарти якості, що діють в ЄС.

На основі запровадження інновацій та інвестицій знизити до 2020 року собівартість виробництва цукрових буряків на 20%, цукру – на 10%, підняти рівень прибутковості галузі, що уможливить здійснити реінвестування в реконструкцію відповідних підприємств та господарств.

Список використаних джерел

1. «Астарта» придбала агрокомпанію у Харківській області // Діловий вісн. – 2015. – № 5 (252). – С. 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucci.org.ua/synopsis/dv/pdf/2015/dv1505.pdf>
2. Бондар В.С. Цукробуряковий підкомплекс України: напрями стабілізації та індикатори розвитку до 2020 року / В.С. Бондар, А.В. Фурса // Економіка АПК. – 2014. – № 1. – С. 20-29.
3. Варченко О.М. Досвід активізації інноваційних процесів цукробурякової галузі Великобританії та його адаптація в Україні / О.М. Варченко // Агроном. – 2009. – № 3. – С. 160-163.
4. Варченко О.М. Економічний механізм регулювання ринку біопалива у провідних країнах світу / О.М. Варченко, К.В. Слупян // Вісн. аграр. науки. – 2009. – №11. – С. 62-66.

5. Заец А.С. Сахарная промышленность в Украине : становление, развитие, реструктуризация / А.С. Заец. – К. : Наук. думка, 2001. – 328 с.
6. Заець О.С. Ринок цукру в Україні : проблеми створення, функціонування та розвитку / О.С. Заець. – К. : Наук. думка, 1999. – 388 с.
7. Коденська М.Ю. Тенденції розвитку і напрями активізації інвестування цукробурякового виробництва / М. Ю. Коденська // Економіка АПК. – 2010. – № 2. – С. 74–78.
8. Месель-Веселяк В.Я. Організаційно-економічне удосконалення роботи цукробурякового підкомплексу України / В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Ярчук // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 3–8.
9. Стасіневич С. Світовий досвід реструктуризації цукробурякової галузі – уроки для України / С. Стасіневич // Наук. вісн. Нац. аграр. ун-ту. – 2007. – № 110, Ч. 1. – С. 79–84.
10. Стасіневич С.А. Визначення обсягів економічно доцільного виробництва біоетанолу із різних видів агропродукції / С.А. Стасіневич // Економіка АПК. – 2010. – № 6. – С. 39–42.
11. Статистичний збірник: Рослинництво України 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm
12. Ушачев И.Г. Научное обеспечение Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2013-2020 гг. / И.Г. Ушачев // Економіка АПК. – 2013. – № 6. – С. 68–77.
13. Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку: [моногр.] / [Саблук П.Т., Коденська М.Ю., Власов В.І. та ін.] ; за ред. акад. П.Т. Саблука, проф. М.Ю. Коденської. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 390 с.
14. Цукрові буряки (виращування, збирання, зберігання) / [Шпаар Д., Дрегер Д., Каленська С. та ін.] ; під. заг. ред. Д. Шпаара. – [5-те вид.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 340 с.
15. Шпичак О.М. Економічні механізми державного регулювання ринків сільсько-господарської продукції та її проблеми / О.М. Шпичак // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 150–155.
16. Latacz-Lohmann U. Fit für die Zukunft durch Kooperation? / U. Latacz-Lohmann // Zuckerrübe. – 2006. – № 3. – P. 127–129.
17. Hölzmann H.J. Zuckermarktreform, was nun? / H.J. Hölzmann // Zuckerrübe. – 2006. – № 1. – P. 20–23.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2016 р.

* * *

Новини АПК

Європейський Союз збільшить квоти для української сільгосппродукції

Європейський Союз прийняв рішення збільшити квоти для сільськогосподарських виробників України. Про це повідомила Європейський комісар з питань торгівлі Сесілія Мальмстрьом під час зустрічі з Міністром аграрної політики та продовольства України Тарасом Кутовим.

«Ми вирішили збільшити кількість квот для сільськогосподарської продукції. Це дуже вигідна пропозиція, і я вважаю, що це допоможе покращити ситуацію на ринку», – повідомила Єврокомісар.

Міністр Тарас Кутовий зазначив: «Мені приємно, що наша робота під час брюссельської зустрічі в рамках україно-європейського аграрного діалогу має свої результати. ЄС є стратегічним партнером України. Позитивна динаміка до збільшення частки ЄС в загальній торгівлі сільськогосподарською продукцією, – закономірний результат послідовної роботи наших аграріїв та Уряду. Не всі очікування Міністерства та наших виробників сьогодні відображені у пропонованому збільшенні, але воно сьогодні дає можливість наростити обсяги торгівлі в рамках квот з ЄС додатково майже на 200 млн дол. США».

Наразі, частка ЄС в загальній структурі зовнішньоторговельного обігу сільськогосподарської продукції становить 33,9%.

Питання збільшення квот на аграрну продукцію, яка поставляється на ринок ЄС, активно обговорювалося Тарасом Кутовим під час щорічного аграрного діалогу Україна-ЄС 22-23 червня у Брюсселі та мало продовження у технічному опрацюванні сторонами.

Згідно з прийнятим рішенням українські виробники сільськогосподарських товарів отримають додаткові квоти на кукурудзу, пшеницю, мед, крупи, оброблені томати, всього на 195 950 000 дол. США.

Варто зазначити, що пропозиція Європейської Комісії щодо збільшення існуючих квот на окремі види сільськогосподарської продукції з метою розширення доступу до європейського ринку деяких позицій українських товарів на додаток до поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі діятиме строком на три роки і має бути ухвалена Європарламентом та країнами-членами ЄС.

Прес-служба Мінагрополітики України

*Г.В. СПАСЬКИЙ, доктор економічних наук,
директор Закарпатської державної сільськогосподарської дослідної станції*

Шляхи підвищення виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції в Закарпатті

Постановка проблеми. Головним завданням агровиробничого комплексу в ринковій економіці є досягнення росту виробництва сільськогосподарської продукції, надійне забезпечення країни продуктами харчування і сировиною, об'єднання зусиль усіх галузей для одержання високих кінцевих результатів. Розв'язання продовольчої проблеми та підвищення добробуту населення Закарпаття значною мірою залежить від розвитку сільського господарства, зростання його ефективності.

Без забезпечення конкурентоспроможності конкурентних переваг продовольчих товарів на регіональних і міжнародних ринках неможливо досягти розвитку аграрного сектору [1].

Основною ознакою ринкової економіки є конкурентна боротьба, суперництво підприємців за одержання максимальних прибутків. В умовах виникнення й дії конкуренції в аграрній сфері важливого значення набуває досягнення балансу між споживачами аграрної продукції. Нині в Закарпатті через тривалу економічну кризу, що призвела до різкого зниження обсягів виробництва всіх видів аграрної продукції та стрімкого зростання цін на неї, значно скоротилося споживання населенням м'ясних і молочних продуктів, овочів, цукру, олії, хлібобулочних виробів.

Стратегічною метою державної аграрної політики України є перетворення аграрної

сфери на високоефективний, конкурентоспроможний сектор економіки, здатний інтегруватися у світовий аграрний ринок. Законом України „Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року” ставиться завдання перетворення аграрної сфери на конкурентоспроможний сектор економіки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку конкурентоспроможності аграрної продукції розкриті в роботах зарубіжних учених М. Портера [7, 8], П. Самуельсона [9], А. Сміта [10], К.Р.Макконнелла, С.Л. Брю [5], Р. Уотермана [15], Й. Шумпетера [14] й ін. Вагомий внесок у дослідження питань конкурентоспроможності вітчизняних підприємств зробили вітчизняні вчені: А. Бидик [1], Вітков М.С. [2], О. Копистко [3], В. Лихопій [4], М. Малік [6], Л. Романенко [13], А.Румянцева [13], Б. Супіханов [12], І. Черевань [13]. Їхніми зусиллями створено міцний теоретико-методологічний фундамент названої проблеми, розв'язано багато її практичних аспектів. Цінність вказаної проблематики, необхідність її вивчення зумовили вибір теми даного дослідження та його напрями.

Адам Сміт проголосив принцип "невидимої руки ринку" й стверджує, що кожною особою в її егоїстичному переслідуванні тільки своєї власної вигоди керує якась невидима рука, мета якої – досягнення найбільшої вигоди для всіх. Водночас Сміт визначив, що позитивна якість ринкового механізму виявляється лише тоді, коли є сис-

тема стримувань і противаг досконалої конкуренції. Досконала конкуренція – це ознака ринку, на якому жодна з фірм чи жоден із споживачів недостатньо могутні, щоб впливати на ринкову ціну [10].

Деякі автори термін "конкурентоспроможність" застосовують відносно національної економіки, галузі, підприємства та продукції. Ми вважаємо, що фундаментальною основою виходу держави на конкурентний ринок є підвищення конкурентоспроможності саме продукції. Дослідженнями встановлено, що конкурентоспроможність продукції – поняття відносне, чітко прив'язане до ринку і часу продажу (для товарів сезонного попиту). Продовольча продукція має свої особливості, які й будуть основою для оцінки їхньої конкурентоспроможності.

Конкурентоспроможність продукції – це сукупність її властивостей відповідати вимогам ринку у визначений момент часу. Вона характеризується: споживчими властивостями; витратами споживача; кон'юктурою ринку реалізації товарів. Конкурентоспроможність конкретної продукції – величина змінна, яка з часом знижується. Початковий рівень конкурентоспроможності повинен бути тим вищий, чим довший період розробки виробів та їхній життєвий цикл. Чим вищий початковий рівень конкурентоспроможності продукції, тим більші обсяги її реалізації й довший період існування. Зниження рівня конкурентоспроможності й, відповідно, обсягів продажу продукції, визначатиметься темпами надходження інновацій в конкретній галузі виробництва.

Видатний економіст ХХ ст. Й. Шумпетер наголошував, що конкуренція діє не тільки тоді, коли вона існує, а також тоді, коли вона є потенційною загрозою..., вона дисциплінує ще до свого настання, змушуючи суб'єкта ринку почуватися у конкурентній ситуації навіть тоді, коли він у галузі один [14].

Р. Уотерман вважає, що створення, запровадження та широке розповсюдження нових товарів, послуг, технологічних процесів стають ключовими факторами росту обсягів виробництва, зайнятості, інвестицій, зовнішньоторговельного обороту, поліпшення якості продукції, економії трудових і матеріальних витрат, удосконалення органі-

зації виробництва й підвищення його ефективності [15].

Уперше поняття «конкурентоспроможність» було введено наприкінці 1970-х років М. Портером. На його думку, конкурентоспроможність – властивість товару, послуги, суб'єкта ринкових відносин виступати на ринку нарівні з присутніми там аналогічними товарами, послугами чи конкуруючими суб'єктами ринкових відносин [7].

Економічна категорія – конкуренція в перекладі з грецької на українську мову означає протистояння, протиборство, суперництво, змагання. Специфіка сільськогосподарського виробництва полягає у значній залежності від погодних умов, природних ресурсів, має тривалий цикл тощо.

Конкурентоспроможність виробництва, за визначенням О.В. Копистка, – це багатогранне поняття, яке характеризує його здатність конкурувати на внутрішньому та зовнішньому ринках і вимірюється ступенем присутності вітчизняної продукції на них [3].

П. Самуельсон стверджує, що виробник матиме найбільший прибуток тоді, коли реалізовує не сировину, а продукти її переробки, кінцеві продукти споживання. Тому високорозвинуті країни ніколи не експортують сировину, в них навіть фермери намагаються реалізовувати сільськогосподарську продукцію тільки після її первинного перероблення й навіть доводити її до стадії кінцевого споживання [9].

Мета статті – дослідити систему факторів конкурентоспроможності продукції, вказати шляхи підвищення її в аграрних підприємствах.

Виклад основних результатів дослідження. Наявність конкуренції в агровиробничому комплексі можлива при існуванні потужних ринків, збільшенні обсягів сільськогосподарської продукції в аграрних підприємствах, що забезпечить необхідне співвідношення між попитом і пропозицією. Негативний попит полягає у відторгненні ринком товару. При відсутності попиту важливо знайти способи погодженості властивостей товару з потребами й інтересами людей. Прихований попит передбачає оцінку потенційного ринку та створення ефективних або нових товарів.

Поряд із цим запровадження й широке розповсюдження нових товарів, послуг, технологічних процесів стають ключовими факторами росту обсягів виробництва, зайнятості, інвестицій, зовнішньоторговельного обороту, поліпшення якості продукції, економії трудових і матеріальних витрат, удосконалення організації виробництва й підвищення його ефективності. Усе це формує конкурентоспроможність будь-якого виробництва продукції на внутрішній та світовий ринок в аграрних підприємствах [5].

Основним важелем забезпечення конкурентоспроможності є ефективність господарської діяльності. З метою реальної оцінки стану аграрного сектору економіки і його готовності до вищезазначеної інтеграції профільним Міністерством спільно з науковцями здійснено оцінку конкурентоспроможності вітчизняних сільськогосподарських підприємств.

Результати досліджень показують наявність трьох груп продукції за рівнем конкурентоспроможності:

група конкурентоспроможної продукції (насіння соняшнику та продукти його переробки, продовольче й фуражне зерно і продукти його переробки, насіння ріпаку, сої та продукти її переробки);

група продукції перспективної конкурентоспроможності (м'ясо птиці, овочі, яйця, молоко і молокопродукти, свинина, картопля, мед);

група продукції з низькою перспективою створення конкурентоспроможності (яловичина, цукор, льон, фрукти, виноград) [12].

Конкурентні переваги розглядаються як сукупність відносин, що є предметом регулювання за допомогою комплексу правових норм.

На думку М. Портера, конкурентні переваги проявляються або в нижчих, ніж у конкурента витратах, або в спроможності вимірювати й контролювати додаткову вартість, яка перевищує додаткові витрати від диференціації [8].

До позитивних тенденцій слід віднести збереження темпів нарощування експортного потенціалу, які спостерігалися в попередні, сприятливіші для розвитку аграрної галузі досліджуваної області, роки. Зауважимо, що її сільське господарство залишається галуззю, яка має нестабільне сальдо, що коливається між позитивними та негативними показниками зовнішньої торгівлі. Обсяг експорту продукції аграрного сектору за рік збільшився на 6,4% (табл. 1).

1. Товарна структура зовнішньої торгівлі аграрною продукцією, тис. дол. США

Продукція	Експорт					2014 до 2000, %	Імпорт					2014 до 2000, %
	2000	2005	2010	2013	2014		2000	2005	2010	2013	2014	
Усього, тис. дол. США	215,3	552,3	1156,6	1299,9	1382,8	100	183,9	686,4	1348,6	2062,5	1734,6	100
Живі тварини, продукти тваринного походження	535	3605	5	124	96	-	10	3543	4367	5572	11896	0,7
Продукти рослинного походження	5499	9470	9524	11544	18834	1,4	3438	1547	7397	18195	12558	0,7
Жири та олії тваринного або рослинного походження	6	45	-	6839	6061	0,4	105	122	302	123	123	-
Готові харчові продукти	4224	17812	40632	17555	7773	0,6	9175	13913	34900	84397	64552	3,7

Джерело: Статистичний щорічник Закарпаття за 2014 р. [11].

У сучасних умовах сільськогосподарська продукція має значну частку в зовнішній

торгівлі області. Частка товарів аграрного виробництва коливається й у загальному

експорті в 2000, 2005, 2010 і 2014 роках становила 4,7; 5,6; 2,7 і 2,4%.

На внутрішньому ринку регіону виробництво конкурентоспроможної продукції сільськогосподарства та харчової галузі має важливе значення, оскільки вони забезпечують 20 % валової доданої вартості Закарпаття.

Загальний обсяг реалізованої сільськогосподарськими підприємствами власно виробленої продукції у 2014 році порівняно з 2013 роком збільшився на 6,4 %, у тому числі продукції тваринництва — на 9, рослинництва — на 4 % (рис. 1) [7].

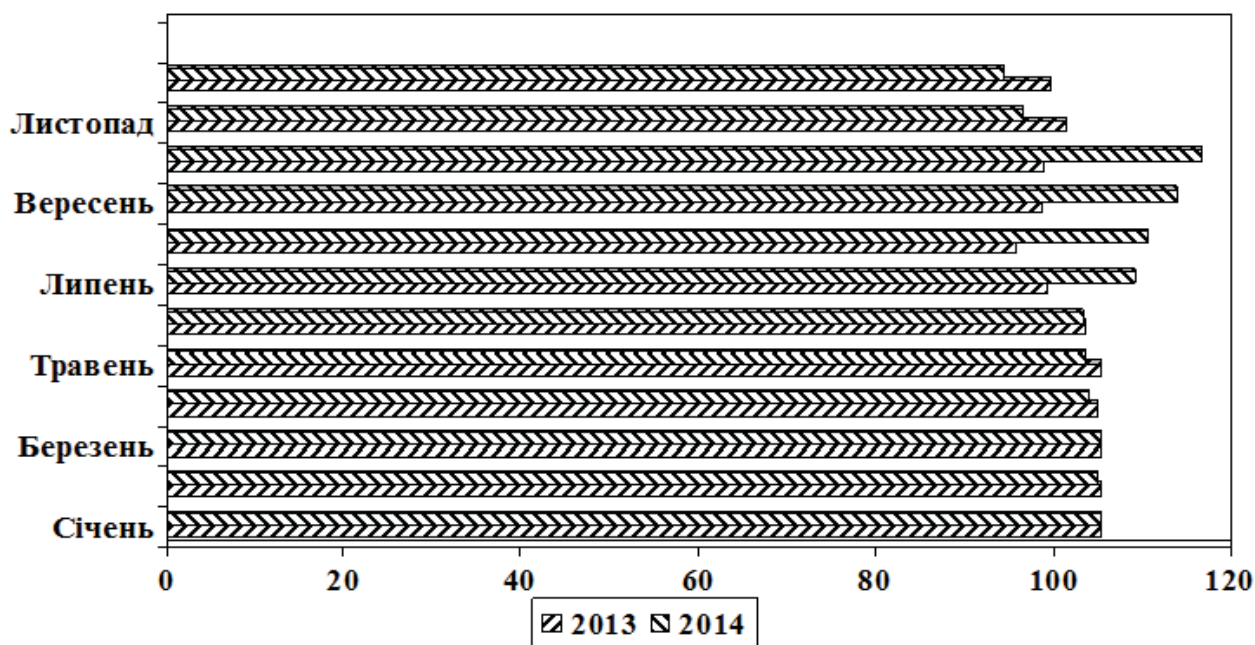

Рис.1. Зміни обсягів сільськогосподарського виробництва у 2014 р. (наростаючим підсумком у % до попереднього року)

У переважній більшості публікацій наголошується, що Україна має значні можливості для розвитку аграрного сектору й перетворення його у високоефективну сферу економіки. Добрі ґрунтово-кліматичні умови, родючі землі сприяють подальшому його розвитку, одержанню врожаїв сільськогосподарських культур в обсягах, достатніх для забезпечення внутрішніх потреб і формування експортного потенціалу [4].

Конкурентні переваги сільськогосподарських підприємств забезпечують підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки, а отже, сприяють розв'язанню проблем щодо забезпечення продовольчої безпеки.

Сільське господарство в цілому й усі основні види його продукції (крім зерна, соняшнику та плодоовочевої) залишаються збитковими. Разом із тим більшість підприємств харчової й переробної галузей промисловості, виробляючи найрізноманітнішу

продукцію, мають можливість цінами відшкодовувати власні витрати, вести виробництво рентабельно та одержувати достатні доходи. Розв'язання проблеми підвищення рівня конкурентоспроможності продукції підприємств вимагає вирішення комплексу техніко-організаційних питань. Тому важливим є вивчення показників і критеріїв підвищення конкурентоспроможності продукції, використання яких дає змогу оцінити конкурентоспроможність продукції підприємства, знайти методи для її підвищення. Проте ця проблема суттєво ускладнюється через відсутність простої та зручної для практичного використання методики оцінки даного рівня.

Одним із найважливіших напрямів підвищення конкурентоспроможності продукції є її цінова перевага, для забезпечення якої собівартість як базова величина ціни повинна формуватися за низьковитратним принципом, що досягається за рахунок удос-

коналення галузевої структури суб'єктів господарювання, запровадження науково обґрунтованої спеціалізації й концентрації виробництва, підвищення продуктивності праці; ефективного використання ресурсів і

виробничого потенціалу й урахування вимог ринку [1].

Рівень рентабельності від реалізації сільськогосподарської продукції в цілому в 2014 році сформувався на межі нижчих витрат від одержаних вищих доходів -7,2% (рис. 2).

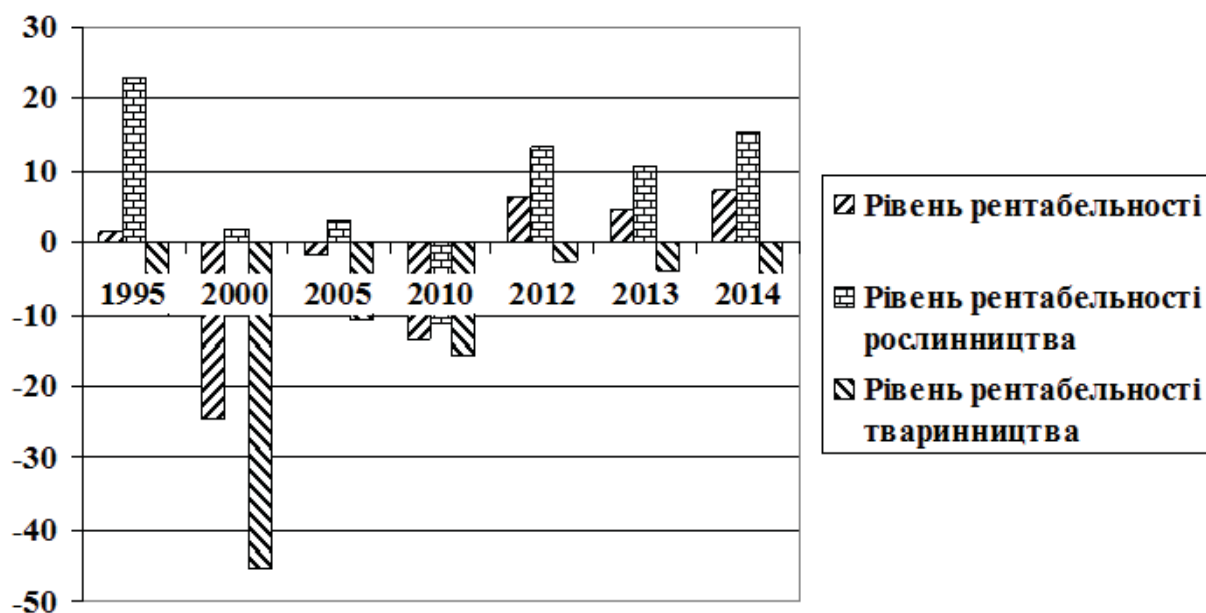

Рис. 2. Показники дохідності (збитковості) сільськогосподарської продукції

Джерело: [11].

Рівень рентабельності в рослинництві у 2014 році знизився до 15,3% при 22,8% у 1995 році, а продукція тваринництва залишалася збитковою – рівень збитковості в 2014 році був 8,8% (у 1995 р. – 10,1%).

Зміна цін реалізації не була тотожною динаміці рівня собівартості, що призвело до зниження рентабельності чи росту збитковості по деяких видах аграрної продукції, наприклад, по зернових культурах та картоплі – більше ніж у 24-60 рази; залишаються збитковими вирощування й реалізація великої рогатої худоби та свиней, – відповідно 16,9 і 1,6%. Прибутковим стало виробництво овець та кіз, птиці, молока й вовни – відповідно 3,5; 2,6; 3,2 та 9,9%, збільшилась рентабельність овочів та плодів у 47-55 рази.

Якісні показники продукції як складової її конкурентоспроможності забезпечують товаровиробнику переваги в конкурентній боротьбі та є головним критерієм для покупця.

Майбутнє населення регіону залежить від якості техніки і продукції, яку виготовляють з її допомогою. Саме контроль за якістю продукції на всіх етапах її створення гаран-

туватиме високу конкурентоспроможність готового товару. Якість – це сукупність характеристик об'єкта, які стосуються його здатності задовольняти потреби.

У ряді розвинутих країн були створені національні стандарти, що встановлюють вимоги до системи якості, тобто процес поширення й запровадження стандартів починався з окремих країн і нині охоплює більшу частину світу. Було створено міжнародну організацію із стандартизації – ISO, що сприяла розвитку стандартизації в усьому світі. Визначено п'ять головних стратегій ISO в Європі: підвищувати ринкову відповідальність ISO; сприяти системі ISO та її стандартам; стимулювати нові самостійні елементи технічної програми; скорочувати загальні витрати системи і час виходу на ринок; удосконалювати національні інфраструктури в галузі стандартизації третіх країн.

На підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції суттєво впливає впровадження нових технологій, у тому числі й ресурсозберігаючих, що дає змогу розширити випуск інноваційної продукції, яка має кра-

щі споживчі властивості, спроможна успішно конкурувати на внутрішньому та зовнішньому ринках із зарубіжними аналогами.

Отже, конкурентоспроможність продукції є багатоваріантною характеристикою, яка складається з великої кількості взаємозв'язаних показників. При цьому оцінка конкурентоспроможності повинна показувати її привабливість не лише для споживача, а й для виробника, відображаючи його інтереси у випуску і реалізації певних видів продукції.

Висновки. Конкуренція є важливою рушійною силою розвитку економічної системи, складовою частиною її господарського механізму, стає економічною основою, яка потребує чіткого регулювання з боку держави, що мусить відображатися в законодавчих документах.

Щоб підвищити конкурентоспроможність вітчизняної продукції, необхідно здійснити низку заходів. Зокрема: створити умови для стабілізації та нарощування виробництва сільськогосподарської продукції; накласти мораторій на імпорту продовольства; кошти, що використовуються для закупівлі сировини і матеріально-технічних ресурсів в інших країнах, спрямувати на інвестування власного товаровиробника; встановити суворий контроль за регулюванням економічного механізму господарювання в агропромисловому комплексі; встановити ціни на сільськогосподарську продукцію, які б не лише відшкодовували понесені на її виробництво витрати, а й забезпечували певну масу прибутку для розширеного відтворення; запровадити державну підтримку всіх суб'єктів виробництва незалежно від форм господарювання, зокрема в напрямках, які сприяють залученню у виробництво кредитів та інших запозичень, необхідних для здійснення розширеного відтворення, і, насамперед, технічного й технологічного перетворення; установити систему пільг для окремих видів сільськогосподарської продукції, зменшити податковий тиск на аграріїв.

В.П. Черевань із групою авторів особливо важливу роль у підвищенні конкурентоспроможності продукції відводить її якості.

При цьому йде мова не лише про формування національних підходів до нових стандартів якості, а також і про розуміння якості в контексті генетично модифікованих культур. Таким чином, узагальнюючи, зазначимо, що для підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції необхідно розв'язувати такі завдання:

- забезпечення сільськогосподарських товаровиробників сучасною технікою;

- створення новітніх технологій вирощування та підвищення врожайності сільськогосподарських культур, забезпечення приросту поголів'я худоби;

- фінансування сільськогосподарського виробництва й забезпечення фінансової підтримки виробників насіннєвого матеріалу, науково-дослідних установ, сортовипробувальних станцій;

- підготовка висококваліфікованих кадрів для села;

- удосконалення цінової політики;

- урахування специфіки виробництва сільськогосподарської продукції в області.

Створення вільних економічних зон і технопарків, розширення економічних зв'язків з європейськими країнами, розвиток рекреаційних та спортивно-туристичних комплексів відкривають великі можливості для експорту готової й переробної сільськогосподарської продукції, перетворення агропромислового комплексу Закарпаття в джерело конвертованої валюти. Але для цього має здійснюватися нова аграрна політика на основі земельної реформи, розвитку фермерства та виробничих і обслуговуючих кооперативів, розв'язання соціальних проблем села.

Кожний аграрний підприємець повинен використовувати стандартизацію ISO серії 9000, що поліпшує виробництво аграрної продукції та її якість.

Таким чином, розглянуті основні складові забезпечення конкурентоспроможності продукції аграрного сектору виробництва взаємозумовлені й взаємозв'язані між собою, успішне вирішення яких забезпечить вітчизняному товаровиробнику гідне місце на внутрішньому та міжнародному ринках.

Список використаних джерел

1. Бидик А.Г. Теоретичний аналіз проблеми конкурентоспроможності / А.Г. Бидик // Інноваційна економіка. – 2007. – № 2. – С. 103-109.
2. Вітков М.С. Інновації як умова підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору / М.С. Вітков // Економіка АПК. – 2006. – № 7. – С. 68-72.
3. Копистко О.В. Теоретичні основи конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції / О.В. Копистко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 61.
4. Лихопій В.І. Механізм забезпечення конкурентоспроможного виробництва аграрної продукції: теоретико-методичний аспект / В.І. Лихопій // Вісн. Запорізького нац. ун-ту. – 2010. – № 1(5). – С. 137-140.
5. Макконнелл К.Р. Экономика: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – В 2 т.; пер. с англ. – 11-е изд. – Т. 1. – М., 1995.
6. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізм : [моногр.] / М.Й. Малік. О.А. Нужна. – К.: Інститут аграрної економіки, 2007. – 270 с.
7. Портер М. Конкуренция : учеб. пос. / М. Портер. – М. : Вильямс, 2001. – 425 с.
8. Портер М.Е. Стратегія конкуренції: методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М.Е. Портер; пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – 390 с.
9. Самуельсон П.А. Мікроекономіка / П.А. Самуельсон, В.Д. Нордгауз; пер. з англ. – К., 1998. – 844 с.
10. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.-Л.: Госсозэкиз, 1935. – Т. 2. – С. 330.
11. Статистичний щорічник Закарпаття за 2014 р. – Ужгород, 2015.
12. Супіханов Б.К. Про підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва в сучасних умовах / Б.К. Супіханов // Економіка АПК. – 2008. – №5. – С.11-15.
13. Черевань В.П. Міжнародна економічна діяльність: навч. посіб. / В.П. Черевань, А.П. Румянцева, Л.Ф. Романенко. – К.: Видавничий дім “Слово”, 2003. – 280 с.
14. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер - М.: Прогресс, 1983. – 402 с.
15. Уотерман Роберт. Фактор обновления: Как сохраняют конкурентоспособность лучшие компании / У. Роберт. – М.: Прогресс, 1988. – 364 с.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2016 р.

*

УДК 631.3

Я.Ф. НАВРОЦЬКИЙ, науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Теоретичні та практичні засади формування ринку сільськогосподарської техніки

Постановка проблеми. Протягом усього періоду розвитку ринкових відносин різними вченими формувалося поняття ринку як економічної категорії. В сучасних умовах розвитку економіки виникла необхідність відокремлення від загального поняття «ринку» конкретизованого поняття «ринку сільськогосподарської техніки», що має свої особливості становлення й розвитку. Визначення цього поняття дасть змогу проаналізувати стан і динаміку, особливості та схожість ринку сільськогосподарської техніки з іншими товарними ринками, допоможе ак-

тивно впливати на його розвиток з боку суб'єктів ринкових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення поняття «ринку» широко висвітлювалося вітчизняними та зарубіжними вченими, такими як Ж.Тироль [19], О.Б. Бедрина [4], Ф. Котлер [9], Н.І. Бережна [1], В.В.Бичанін [22], К.Р. Макконнелл, С.Л.Брю [13], Alison Burrell [24], Brett L Markham [25], F.L. Pryor [26], J.Stam [27] й ін. В Україні дослідження ринку сільськогосподарської техніки одними з перших здійснили О.Ю. Гаврилишин [5], В.Т. Лановий [10], І.І. Лукінов [11,12], М.Р. Пархуць [6]. Але проблемі саме безпосереднього визначення поняття ринку сільськогосподарської

© Я.Ф. Навроцький, 2016

Список використаних джерел

1. Бидик А.Г. Теоретичний аналіз проблеми конкурентоспроможності / А.Г. Бидик // Інноваційна економіка. – 2007. – № 2. – С. 103-109.
2. Вітков М.С. Інновації як умова підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору / М.С. Вітков // Економіка АПК. – 2006. – № 7. – С. 68-72.
3. Копистко О.В. Теоретичні основи конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції / О.В. Копистко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 61.
4. Лихопій В.І. Механізм забезпечення конкурентоспроможного виробництва аграрної продукції: теоретико-методичний аспект / В.І. Лихопій // Вісн. Запорізького нац. ун-ту. – 2010. – № 1(5). – С. 137-140.
5. Макконнелл К.Р. Экономика: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – В 2 т.; пер. с англ. – 11-е изд. – Т. 1. – М., 1995.
6. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізм : [моногр.] / М.Й. Малік. О.А. Нужна. – К.: Інститут аграрної економіки, 2007. – 270 с.
7. Портер М. Конкуренция : учеб. пос. / М. Портер. – М. : Вильямс, 2001. – 425 с.
8. Портер М.Е. Стратегія конкуренції: методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М.Е. Портер; пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – 390 с.
9. Самуельсон П.А. Мікроекономіка / П.А. Самуельсон, В.Д. Нордгауз; пер. з англ. – К., 1998. – 844 с.
10. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.-Л.: Госсозэкиз, 1935. – Т. 2. – С. 330.
11. Статистичний щорічник Закарпаття за 2014 р. – Ужгород, 2015.
12. Супіханов Б.К. Про підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва в сучасних умовах / Б.К. Супіханов // Економіка АПК. – 2008. – №5. – С.11-15.
13. Черевань В.П. Міжнародна економічна діяльність: навч. посіб. / В.П. Черевань, А.П. Румянцева, Л.Ф. Романенко. – К.: Видавничий дім “Слово”, 2003. – 280 с.
14. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер - М.: Прогресс, 1983. – 402 с.
15. Уотерман Роберт. Фактор обновления: Как сохраняют конкурентоспособность лучшие компании / У. Роберт. – М.: Прогресс, 1988. – 364 с.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2016 р.

*

УДК 631.3

Я.Ф. НАВРОЦЬКИЙ, науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Теоретичні та практичні засади формування ринку сільськогосподарської техніки

Постановка проблеми. Протягом усього періоду розвитку ринкових відносин різними вченими формувалося поняття ринку як економічної категорії. В сучасних умовах розвитку економіки виникла необхідність відокремлення від загального поняття «ринку» конкретизованого поняття «ринку сільськогосподарської техніки», що має свої особливості становлення й розвитку. Визначення цього поняття дасть змогу проаналізувати стан і динаміку, особливості та схожість ринку сільськогосподарської техніки з іншими товарними ринками, допоможе ак-

тивно впливати на його розвиток з боку суб'єктів ринкових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення поняття «ринку» широко висвітлювалося вітчизняними та зарубіжними вченими, такими як Ж.Тироль [19], О.Б. Бедрина [4], Ф. Котлер [9], Н.І. Бережна [1], В.В.Бичанін [22], К.Р. Макконнелл, С.Л.Брю [13], Alison Burrell [24], Brett L Markham [25], F.L. Pryor [26], J.Stam [27] й ін. В Україні дослідження ринку сільськогосподарської техніки одними з перших здійснили О.Ю. Гаврилишин [5], В.Т. Лановий [10], І.І. Лукінов [11,12], М.Р. Пархуць [6]. Але проблемі саме безпосереднього визначення поняття ринку сільськогосподарської

© Я.Ф. Навроцький, 2016

техніки приділялося, на нашу думку, недостатньо уваги.

Мета статті – визначення та обґрунтування поняття «ринку сільськогосподарської техніки», його складових і особливостей функціонування на основі аналізу й оцінки теоретичних досліджень товарних ринків у цілому та ринку сільськогосподарської техніки зокрема.

Виклад основних результатів дослідження. У процесі становлення й розвитку товарно-грошових відносин формується такий найважливіший їх системоутворювальний елемент, як ринок. Тому причини виникнення товарно-грошових відносин певною мірою пояснюють становлення та формування товарного обігу й ринку. Водночас, ринок як самостійне явище являє собою складне утворення, що має власну структуру, специфічні умови функціонування і розвитку. З часу виникнення ринку різні напрями та школи економічної думки неодноразово трактували його сутність.

Ж. Тіроль визначає ринок як однорідний товар або групу різних продуктів, які є добримими замінниками (або доповнювачами) для одного товару з групи й мають обмежену взаємодію [19].

На нашу думку, визначення не повне, оскільки воно не відображає відносин у процесі виробництва, реалізації, обслуговування товару.

Одне із визначень окреслює ринок, сукупність реальних і потенційних покупців товару. На думку авторів, можна підрахувати обсяг ринку (всіх цих покупців), насиченість товаром (скільки покупців його вже мають), статеву-вікову структуру й інші необхідні для реального управління речі. Вони звертають увагу на те, що товар не є частиною ринку (ринку – це покупці), підприємства також не є частиною ринку, оскільки вони не постійні на ньому, торгові посередники (магазини), фінансові посередники (банки), транспортні системи, склади та ін. Це не частини ринку, а його інфраструктура, тобто сукупність економічних суб'єктів, що організують ринок і створюють умови для його функціонування. Головною ж функцією ринку (покупців) є, як це видається цілком очевидним, здійснення купівлі. Звичайно, рин-

ки бувають різні, але суть одна - це покупці [4]. Аналогічно поняття ринку трактує Ф. Котлер, вказуючи на те, що ринок – це сукупність існуючих і потенційних покупців товару [9]. На нашу думку, автори виокремили лише суб'єкт попиту – покупця – у визначення поняття «ринку», нехтуючи не тільки такими важливими суб'єктами, як продавці, виробники, фінансові інститути, але й об'єктом ринку – «товаром», без якого власне неможливе функціонування ринку.

Багато авторів сприймають «ринку» як систему взаємовідносин з приводу купівлі товару, виключаючи з поняття процес виробництва, фінансування, обслуговування тощо.

Так, Н.І. Бережна стверджує, що ринок як економічна категорія являє собою систему відносин між людьми з приводу купівлі-продажу товарів [1].

У праці В.В. Бичаніна ринок виступає як система економічних відносин, пов'язана з обміном товарів і послуг, в результаті чого формуються попит, пропозиція й ціна [22].

В «Економікс» ринок трактується як інститут, або механізм, що зводить разом покупців (пред'явників попиту) та продавців (тих, хто забезпечує пропозицію) окремих товарів і послуг [13].

Цікаве тлумачення ринку можна знайти в енциклопедії Брокгауза-Ефрона. Поняття «ринку» ототожнюється з поняттям «торгівля», а посередник, тобто продавець, взагалі відсутній, його місце займає «виробник»: «Под торговлей разумеют промысловую деятельность, имеющую целью преодолевать препятствия, разделяющие производителей и потребителей во времени и пространстве. Это определение (Ван-дер-Боргт) шире общепринятого, по которому Торговля заключается в покупке хозяйственных благ для их перепродажи по более дорогим ценам (Роттер, Лексис)» [23].

У сучасній політичній економії згідно з предметом даної науки при визначенні суті ринку на перший план висувається характеристика відповідної йому системи економічних відносин. Робиться також спроба зв'язати сутність ринку з його певними функціями, наприклад, формуванням попиту й пропозиції, цін на товари, з чим цілком

можна погодитися. Адже сутність поняття «ринок» виражається через його функції.

Ринок — система товарно-грошових відносин, що виникають між покупцем і продавцем, яка включає механізм вільного ціноутворення, вільне підприємництво, що здійснюється на основі економічної самостійності, рівноправності та конкуренції суб'єктів господарювання у боротьбі за споживача [7]. Словник сучасних економічних термінів надає визначення ринку як процес купівлі-продажу, економічні відносини, пов'язані з обміном товарів і послуг, у результаті яких формуються попит, пропозиція й ціна [18].

Ринок, насамперед, виступає як обмін товарів, організований за законами руху товарно-грошових відносин (законом вартості, законом попиту та пропозиції, законом конкуренції й законами грошового обігу), і водночас як важливий елемент господарського механізму. Ринок як економічна категорія є сукупністю відносин, що виникають у сфері обігу у зв'язку з продажем-купівлею товарів [15].

Велика Радянська енциклопедія дає визначення ринку з погляду суспільного поділу праці, згідно з чим він є панівною та визначальною формою зв'язку товаровиробників на основі товариств, поділу праці. На ринку здійснюється остаточне визнання товариств, характеру затрат праці окремих товаровиробників, виявляється і встановлюється, які умови виробництва є суспільно необхідними й визначають величину вартості товарів, ринкову вартість [3].

На нашу думку, досить вдало та стисло надане визначення ринку як системи економічних відносин, пов'язаних з обміном товарів і послуг на основі широкого використання різноманітних форм власності, товарно-грошових та фінансово-кредитних механізмів [2]. Це визначення охоплює не тільки суб'єкти ринку, але й відносини між ними, спрямовані на використання об'єктів і можливі шляхи реалізації цих відносин.

Подібних, більш або менш глибоких, із погляду політекономії визначень ринку у вітчизняній та зарубіжній економічній літературі досить багато.

Окреслюючи теоретичне підґрунтя розуміння ринку, вчені в більшості вказують на загальні, теоретичні положення й принципи формування вільного ринкового середовища. В Україні такі дослідження одними з перших здійснили О.Ю. Гаврилишин [5], В.Т. Лановий [10], І.І. Лукінов [11,12].

Методологічним і практичним проблемам становлення аграрних ринків присвячені наукові праці П.Т. Саблука, Д.Я. Карича, Ю.С. Коваленка [16], О.М. Шпичака [21], В.П. Ситника [17], та ін. Ю.С. Коваленко, аргументуючи практичні засади створення ринку, вказує, що «організація ринку ... означає створення єдиного національного економічного середовища у вигляді цілісної системи необхідних ресурсів, установ і методів, які комплексно забезпечують функціонування національної економіки на засадах саморегулювання з мінімальним втручанням держави» [8].

Наприклад, М.Р. Пархуць бачить ринок сільськогосподарської техніки «як сукупність юридичних та фізичних осіб, які взаємодіють між собою за допомогою відповідних правил. Ці правила стосуються купівлі й продажу нової, вживаної та відновленої сільгосптехніки, їх складових і запасних частин, а також послуг ремонту й технічного її обслуговування» [6].

Враховуючи вищесказане, можна сформулювати визначення саме ринку сільськогосподарської техніки.

На нашу думку, поняття такого складного явища, як ринок сільськогосподарської техніки, повинно включати не тільки суб'єкти та об'єкти процесу, а й взаємовідносини між ними та спрямування на кінцевий результат. Тому *ринку сільськогосподарської техніки — це сукупність взаємовідносин між виробниками, продавцями (дилерами), фінансовими установами, державою, з одного боку, й покупцями — з іншого, з приводу купівлі, експлуатації та ремонту сільськогосподарської техніки для одержання максимального економічного ефекту всіма суб'єктами відносин.*

Виробник сільськогосподарської техніки — перша, важлива ланка в системі досліджуваних ринкових взаємовідносин. Він створює об'єкт ринку — сільськогосподарську

техніку й запасні частини, формує початкову ціну на об'єкт – техніку. Від того, наскільки ця техніка є високопродуктивною та зручною в обслуговуванні, залежить економічна ефективність діяльності кінцевого споживача – аграрного підприємства.

На момент оголошення незалежності України їй не вистачало лише власного виробництва зернозбиральних комбайнів, але цей недолік було швидко подолано. У 1995 році в Херсоні було розпочато випуск нової моделі «Славутич», створеної конструкторами з КБ «Південне».

На жаль, все це складне й досконале господарство не витримало випробування кризою 1990-х і початку 2000-х років. Якщо в Росії та Білорусі влада зважилася на протекціоністські заходи з метою підтримки національних виробників, то український ринок був цілком відданий імпорту. А вітчизняна продукція в умовах розвалу в 1990-х роках виявилася неконкурентоспроможною порівняно з навіть вживаною технікою провідних світових брендів - John Deere, Case, Claas, New Holland [20].

Загалом нині в галузі сільгоспмашинобудування функціонують понад 80 машинобудівних підприємств.

Активна модернізація виробничої бази уможливила у 2015 році таким підприємствам, як ТОВ «Велес Агро» (виробництво ґрунтообробної й посівної техніки), ПАТ «Гідросила» (гідравлічні системи), ТОВ «Техна» (обладнання для птахівництва) представити широкому колу європейських країн свої нові розробки.

Це вказує на потужний потенціал вітчизняних виробників сільськогосподарської техніки, яким лише бракує інвестиційного поштовху. Про це доводять і цифри: номенклатура машин та обладнання становила понад 2,5 тис. найменувань, у т. ч. у 2015 році запроваджено у виробництво близько 50 видів нових і модернізованих машин [14].

Впровадження новітніх технологій на базі власних конструкторських розробок та залучення передових іноземних технологій може зацікавлювати аграрні підприємства у придбанні вітчизняної сільськогосподарської техніки, що сприятиме як розвитку галузі, так і економіки країни в цілому.

Суб'єктом ринку сільськогосподарської техніки є також продавець (дилер). На відміну від європейської дилерської мережі, яка передбачає велику кількість регіональних дилерів, вітчизняна мережа складається з порівняно невеликої кількості дилерів, що охоплюють усю територію країни мережею філій. В Україні працюють дилери як із іноземним капіталом (АМАСО (США), АБА «Астра» (Угорщина), так і суто вітчизняні підприємства («Техноторг», «Волинська фондова компанія», «Ерідон»). Крім продажу власне сільськогосподарської техніки, дилери продають запасні частини, а також надають послуги щодо сервісного обслуговування проданої техніки. На регіональному рівні (область, район), крім філій великих дилерів, працює багато малих підприємств, що спеціалізуються в основному на продажу запасних частин та наданні сервісних послуг. Ця ланка ринку також впливає на формування ціни об'єкта встановленням торговельної націнки, розмір якої, передусім, залежить від попиту на ринку сільськогосподарської техніки.

Активна участь фінансових інститутів на ринку сільськогосподарської техніки продиктована циклічністю виробництва в аграрному секторі економіки – коли кошти вкладають у виробництво протягом року, а фінансовий результат одержують при зборі врожаю в рослинництві або при забої худоби на відгодівлі у тваринництві. Найпоширенішими на ринку техніки є лізингові й кредитні операції. Менш поширені такі, наприклад, як розстрочка від дилера або вексельне кредитування. Фінансові послуги можуть залучати практично всі учасники ринку – виробники, зацікавлені в активізації продажу на певних регіональних ринках, дилери – для збільшення обсягу продаж, держава – для захисту вітчизняного виробника, безпосередньо аграрні підприємства для здешевлення вартості угоди та скорочення часу одержання необхідних фінансових ресурсів. Активно працюють на ринку також страхові компанії, оскільки кожен об'єкт фінансових операцій повинен бути застрахований.

Держава може по-різному впливати на процес ринкових взаємовідносин, стимулювати вітчизняного товаровиробника (як ви-

робника техніки, так і виробника сільськогосподарської продукції) через введення механізмів компенсації за придбання техніки, здешевлення вартості кредитів тощо. Важливим важелем державного втручання в ринкові відносини є фіскальна політика. Введенням підвищених ставок ввізного мита обмежувати імпорт техніки, аналоги якої виробляються в Україні, або зниженням ставок для високотехнологічної, дефіцитної продукції по відношенню до вітчизняних товаровиробників встановлення пільгового режиму оподаткування.

Найважливішим суб'єктом ринку сільськогосподарської техніки є покупець – аграрне підприємство. Діяльність усіх інших суб'єктів спрямована на його обслуговування й задоволення потреб, оскільки в кінцевому рахунку сільськогосподарський товаровиробник на ринку техніки оплачує як її вартість та запасних частин, так і вартість послуг усіх інших суб'єктів, даючи змогу їм нормально функціонувати, розширювати сферу своєї діяльності й одержувати прибуток. З іншого боку, всі суб'єкти зацікавлені в ефективній роботі аграрних підпри-

ємств через виробництво високотехнологічної, продуктивної техніки, продажу її за реальними цінами, наданні якісних, недорогих фінансових послуг і здійсненні виваженої фіскальної та протекціоністської політики державою.

Висновки. Для правильної оцінки стану та перспектив розвитку ринку сільськогосподарської техніки необхідно теоретично обґрунтувати й визначити його поняття, місце кожного суб'єкта ринкових відносин. Це допоможе правильно здійснити вплив на нього окремими суб'єктами, зокрема державою, забезпечити стабільний його розвиток, враховуючи інтереси кожного з учасників, одержати максимальний економічний ефект. На підставі критичної оцінки визначення сутності ринку, ринок сільськогосподарської техніки нами визначено як сукупність взаємовідносин між виробниками, продавцями (дилерами), фінансовими установами, державою, з одного боку, та покупцями – з іншого, з приводу купівлі, експлуатації й ремонту сільськогосподарської техніки для одержання максимального економічного ефекту всіма суб'єктами відносин.

Список використаних джерел

1. *Бережная Н.И.* Политическая экономия в структурно-логических схемах: учеб. пособие / Н.И. Бережная // Харьковский нац. экон. ун-т. — 2-е изд., испр. и доп. — Х. : ИНЖЭК, 2008. — 288 с.
2. *Бережний В.М.* Політична економія : навч. посіб. для самостійного вивчення дисципліни студентами напрямів підготовки «Економіка підприємства», «Облік і аудит», «Міжнародна економіка» денної та заочної форм навчання та для слухачів факультету підвищення кваліфікації / В.М. Бережний. — Харків: ХНАДУ, 2009. — С. 145.
3. Большая Советская энциклопедия. — Т. 22. — М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1975. — С. 452.
4. Введение в экономическую теорию : учеб. пос. / Е.Б. Бедрина, О.А. Козлова, Т.А. Саламатова, А.В. Толпегин. — Екатеринбург: УГТУ-УПИ, 2009. — С. 170.
5. *Гаврилишин О.* Основні елементи теорії ринкової системи / О. Гаврилишин. — К.: Наук. думка, 1992. — 128 с.
6. *Пархуць М.Р.* Державне регулювання ринку сільськогосподарської техніки / М.Р. Пархуць // Вісн. Харківського нац. техніч. ун-ту сільського господарства: Екон. науки. Вип. 125. — Харків: ХНТУСГ, 2012. — С. 206.
7. Економічний словник-довідник ; за ред. д-ра екон. наук, проф. С. В. Мочерного. — К.: Феміна, 1995. — С. 281-282.
8. *Коваленко Ю.С.* Аграрний ринок України: організація та управління / Ю.С. Коваленко. — К.: ІАЕ УААН, 1998. — 108 с.
9. *Котлер Филипп.* Основы маркетинга. Краткий курс ; пер. с англ. / Ф. Котлер. — М.: Издат. дом "Вильямс", 2007. — 656 с.
10. *Лановой В.Т.* Рынок и воспроизводство / В.Т. Лановой // АН Украины, Ин-т экономики; отв. ред И.И. Лукинов. — К.: Наук. думка, 1991. — 232 с.
11. *Лукинов И.И.* Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя). / І.І. Лукинов. — К., 1977. — 456 с.
12. *Лукинов И.И.* Теоретичні основи економічного механізму регулювання ринкових відносин. Ринок і ринкові відносини в системі агропромислового комплексу України / І.І. Лукинов // Матер. наук. конф. 30-31 січ. 1991 р. — К.: ІАЕ УААН, 1992. — 192 с.
13. *Макконнелл К.Р.* Экономикс: принципы, проблемы и политика ; пер. с 13-го англ. изд. / К.Р.Макконнелл, С.Л. Брю. — М.: ИНФРА-М, 1999. — XXXIV. — С. 45.
14. Нові перспективи розвитку галузі сільгоспмашинобудування в Україні (Офіц. сайт нац. інформаційного порталу lb.ua) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://blogs.lb.ua/opavlenko/325938_novi_perspektivi_rozvitku_galuzi.html.
15. Основы экономической теории : підруч. ; за ред. проф. С.В. Мочерного. — Тернопіль; АТ «Тарнекс» за участю АТ «НОЙ» та вид-ва «Світ», 1993. — С. 151-153.

16. Саблук П.Т. Основи організації сільськогосподарського ринку / П.Т. Саблук, Д.Я. Карич, Ю.С. Коваленко. – К.: ІАЕ УААН, 1997. – С. 140.
17. Ситник В.П. Трансформація АПК України в ринкових умовах / В.П. Ситник. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 518 с.
18. Словарь современных экономических терминов / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский. — 4-е изд. — М.: Айрис-пресс, 2008. — С. 331.
19. Тироль Ж. Рынки и рыночная власть : Теория организации промышленности ; пер. с англ. / Ж. Тироль. – СПб.: Экономическая школа, 1996. – С.19.
20. Украина: производители сельхозтехники – на грани выживания // Машиностроение Украины. – 2015. – № 1. – С. 52.
21. Ціноутворення в процесі реформування агропромислового комплексу України (1990-2001 рр.) ; за ред. О.М. Шпичака. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 498 с.
22. Экономическая теория : учеб.-метод. комплекс для студентов неэкономических специальностей / В. В. Бичанин [и др.]; под общ. ред. В.В. Бичанина. – Новополюк : ПГУ, 2010. – 312 с. – С. 55.
23. Энциклопедический словарь том XXXIIIа, СПб.: Типография акц. общ. «Издат. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – С. 479-960; 541.
24. Burrell Alison. Agricultural Policy and Enlargement of the European Union / Burrell Alison, Oskam Arie. – Wageningen, 2000. – 252 p.
25. Markham, Brett L. Mini farming :self sufficiency on ¼ acre / Brett L. Markham. – China, 2010. – 227 p.
26. Pryor F.L. Market economic systems/F.L. Pryor// Journal of Comparative Economics. Vol. 33, 2005. – P 25-46.
27. Stam j, Koenig S, Milko ve D., Pyan j. Farm finances famain nealth//Agro Outiok. – 2000, № 271. – P. 14-16.

Стаття надійшла до редакції 02.07.2016 р.

* * *

Новини АПК

Збільшення продукції з високою доданою вартістю – пріоритетне завдання для Мінагрополітики України

Україна вже стала одним із ключових експортерів зернових та олійних культур у світі. Маємо збільшити в агропромисловому комплексі частку агропродукції з високою доданою вартістю та частку нішевої продукції, на яку в світі є попит.

«Українські виробники органічної продукції досить конкурентоспроможні на ринках ЄС. А коштує «органіка» набагато дорожче, ніж продукція з аналогічною якістю. Тому необхідно підтримувати малий та середній бізнес, які зацікавлені у виробництві продукції з доданою вартістю та нішевої продукції. Великі агрохолдинги дають прибуток в країну, але нішевий бізнес їм нецікавий», – зазначив Міністр аграрної політики та продовольства України Тарас Кутовий.

Він додав, що фермери вже мають бажання займатися нішевими культурами. Вони не можуть це робити через відсутність техніки та можливостей освоювати нові технології. При земельному банку до 500 га отримати кредит практично неможливо.

«Фермери змушені просто здавати землю в суборенду великим агрохолдингам. Для прямої фінансової підтримки малих і середніх фермерів необхідно не менше 3 млрд грн. Міністерство намагається дбати, щоб ці гроші заклали в бюджет наступного року. Якщо коштів не знайдуть, доведеться шукати можливість дотувати фермерів через пільговий режим оподаткування. Але цей варіант гірше, адже фіскальні преференції завжди залишають можливості для різних схем», – розповів Міністр.

Голова відомства також підкреслив, що допомога фермерам не обмежуватиметься лише грошима. Міністерство повинно навчити виробників експорту продукції, тому створює офіс по просуванню продукції невеликих сільгоспвиробників на світові ринки. За словами Тараса Кутового, зі свого боку профільне Міністерство повинно домовлятися про співпрацю та постачання аграрної продукції з іноземними партнерами.

Прес-служба Мінагрополітики України

UDS 330.341.1:631.1.016:338.439.02

*I.L. FEDUN, doctor of economic sciences,
associate professor (docent), department professor
T.I. LOSITSKA, candidate of economic sciences, associate professor (docent)
Kyiv National University of Trade and Economics*

Innovative and investment development of agroindustrial production within the framework of food security

Scientific problem. The low activity of innovative business development in modern agriculture linked with imperfect institutional mechanism for economic development of innovations. It promotes the degradation of complex industries, increases the cost and reduces the competitiveness of products, hinders socio-economic development of rural areas, which significantly reduces the quality of life in rural areas and thus directly affect the level of food provision.

The main institutional and economic criteria and factors that are hindered innovation in agricultural production, still remains high cost of innovation, lack of own funds, high economic risk. Stating definite issues is provided through state participation in determining national priorities and active influence of government on the process of innovation development through economic incentives aimed at supporting innovation activity of enterprises in terms of preserving food security requires the state to develop appropriate mechanisms and tools to stimulate innovative development of agricultural production.

In addition, innovative software development crucially determines the level of food security of the population and socio-economic situation in the country.

Analysis of recent researches and publications. Developing the level of knowledge of the problem, note that the relationship between the

degree of state intervention in the economy, choice of forms and methods of regulation are raised and developed by many economists.

The problems of state regulation of agricultural production and state support of agricultural producers in a market economy are devoted in the works of V.Ya. Ambrosov [1], O.M. Borodina [2], O.Ye. Gudz [4], G.G. Karpenko [5], P.T. Sabluk [8], P.A. Stetsyuk [9], etc.

Noteworthy works of such foreign scholars as: M.E. Porter [11], T. Ratering, T. Medonos, M. Hruška [12], William F. Sharpe, Gordon J. Alexander, Jeffery V. Bailey [13], C. Freeman [14], P.F. Drucker [15] and others.

But this problem remains understudied in terms of transitive economy, which leads to the need for continued in-depth research in this area. A characteristic feature of the study is a definite problem and fragmented, resulting in a consideration of one or more regulatory mechanisms, such as planning or budget support to intergovernmental relations. Thus, a single integrated concept of state regulation of the procedures is concerned innovation and investment development of agricultural production, including the most effective approaches to the formation and use of management tools in APC are not still produced.

The aim of the article is to develop institutional criteria and ways of innovation and investment development of agricultural production and development institutions to ensure that corresponding to the present stage of transfor-

mation of the market environment in terms of food security.

The objective of the article is to develop institutional criteria and ways of innovation and investment development of agricultural production, as well as institutions to ensure this development, which correspond to modern stage of the market environment transformation in the conditions of European integration changes.

The current stage of development is characterized by an accelerated technological progress and the growing intellectualization of the basic production factors. Intensive research growth and development on its basis new technologies and products, its output to the world markets and the development of international integration in the field of research and production within global economy in fact have already become a strategic model of economic growth in developed countries. Agricultural production is an integral component of the national economy connected directly or indirectly with the majority of economic sectors. The natural fertility of the land and remoteness from major sale markets (determine the differential rent I and II) also increase its dependence on the transportation system, presence of granaries, vegetable storage facilities and refrigerators. There is also a strong connection with the life-support of people living in rural areas in branches such as housing, electricity and gas supply, education and health. With the development of society, such relations are becoming more popular, diverse and complex.

We agree with the author who claims that Ukraine can not be a prosperous country ignoring agricultural production [7] adding to it an innovative component. Moreover, according to the experience of developed market economies, exceptional conditions for the development and mechanisms to stimulate innovation and investment activity should be created for the development of agricultural production as it is the basis of food security.

Our country possesses all the institutional conditions to transform agricultural production in one of the engine of the national economy and realize these unique opportunities in correlation with the modern high-tech industries, transport, fuel and energy complex. Domestic agriculture can fully provide the population with the basic agricultural commodities and in the future become one of guarantors of global food security [1].

The need to meet consumer demand for new products, improving efficiency of development and implementation of product innovations cause the formation of a continuous process of "formulation - development - implementation". Therefore there is a need to identify institutional criteria and features that can be used to determine the basic innovative enterprise component and identify the factors affecting its formation as well as the interconnection of all enterprise strategies.

The integrity of enterprise innovation strategy depends on interaction between all functional strategies based on strategic goals (Figure 1).

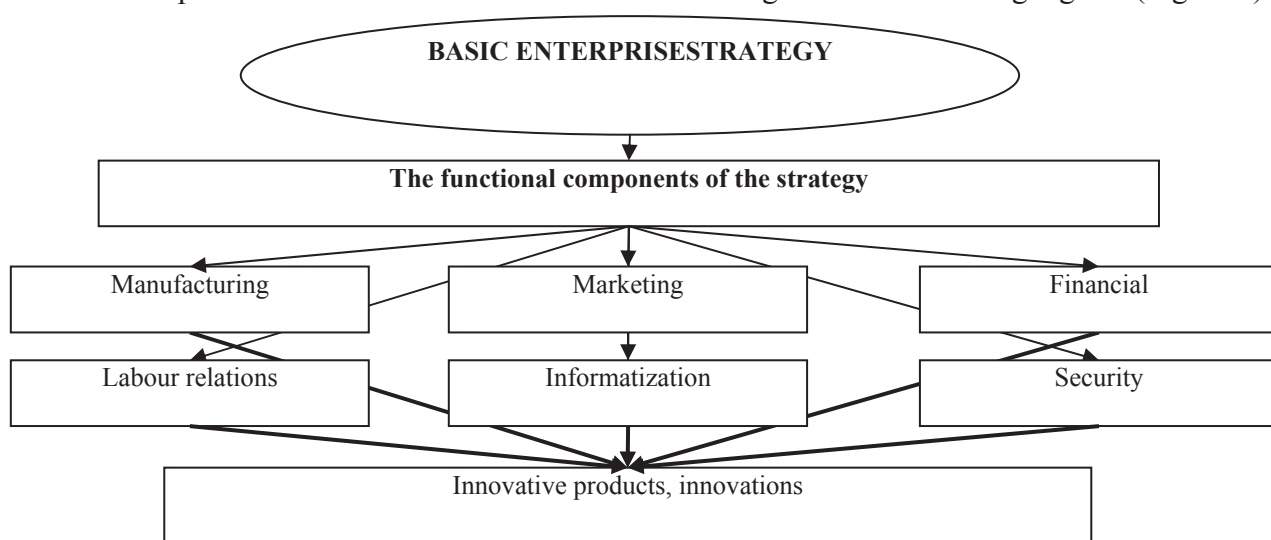

Figure 1. The enterprise innovation strategy towards the creation of innovative products

Source: it is created by author on the basis of studies and generalizations.

A special condition to ensure the enterprise innovation strategy is to develop a system of its institutional criteria and indicators (Figure 2) on the basis of the kinds of innovative products are determined.

As a result, the innovation strategy will have a so-called profile classified in accordance with

the logical, factorial, temporal and evaluative criteria. On the basis of criteria and indicators of innovation the strategy of enterprise innovative activity is determined allowing to establish the factors influencing its formation.

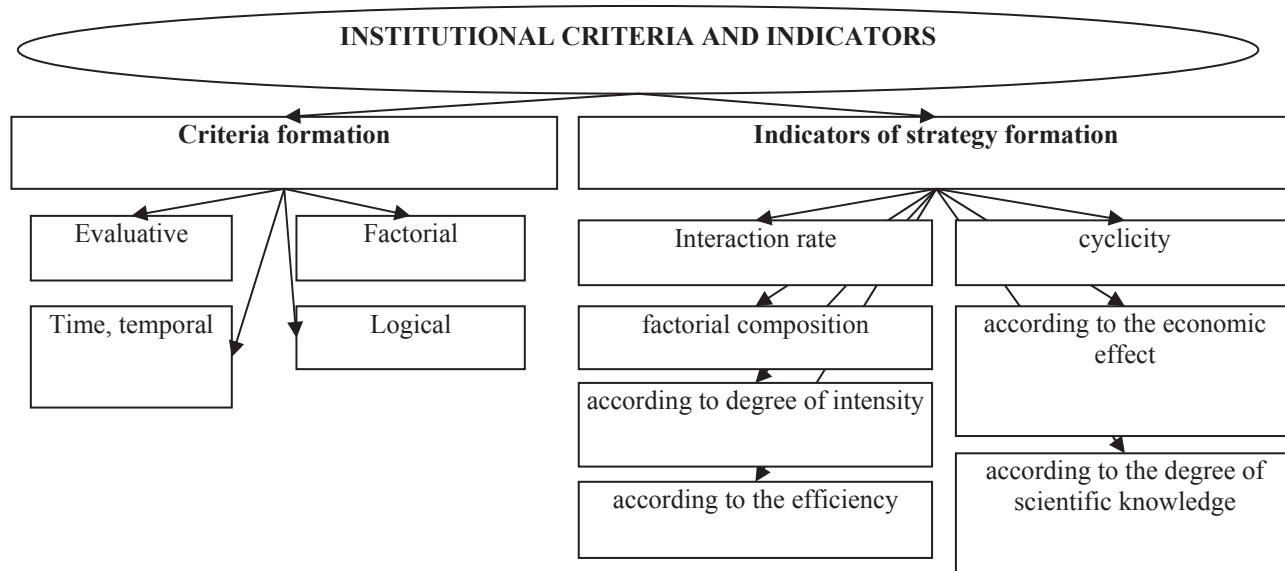

Figure 2. Institutional criteria and indicators influencing the enterprise innovative activity towards the creation of innovative products

Source: it is created by author on the basis of studies and generalizations.

We made the research and determined that, the basis of innovative development of an enterprise is formed by means of internal strategies, presented by innovation cycle and innovation process within the whole innovation system, which includes the following most important components that form a holistic innovative environment institutional and economic mechanism of functioning enterprises: the scientific sphere, development institutions (innovative infrastructure, that is divided into small and large innovation business), system of government involvement in innovation and economic processes and a set of external factors. In conclusion, the innovation system forms such relations that occur within these segments, whose functional linkages are reflected in Figure 3.

A multidimensional mechanism creation with the aim to stimulate innovative activity in agricultural production, characterized by a high degree of uncertainty and risk, will enhance the progress in science and technology from basic research to application of research findings in

production, taking into account the state (public) priorities of the industry of the industry development, and in the future ensure stable development.

Analyzing institutional components of economic mechanism functional linkages (Fig. 3), it can be noted that there are significant deficiencies in the functioning of some of its components, which are expressed in a weak use of specialized venture and investment funds, weak resource base of innovative entrepreneurship and weak integration of the scientific sphere in innovation creation and implementation.

The research concerns the functioning of the innovation and investment environment of agricultural development has shown that the basic mechanisms of further improving of the innovation infrastructure should be the following: combination of free economic zones and industrial parks as a key direction of the innovative development of the industry; creation and development of business and innovation infrastructure to ensure rapid growth in the number of active small and medium-sized enterprises

and their transition to the implementation of innovative projects; providing assistance in finding information on existing innovative projects and their commercialization. All this allows to create the structure of innovation infra-

structure institutions, that provide and have direct impact on innovation business development and the economy in general and the agricultural sector in particular (see. Figure 4).

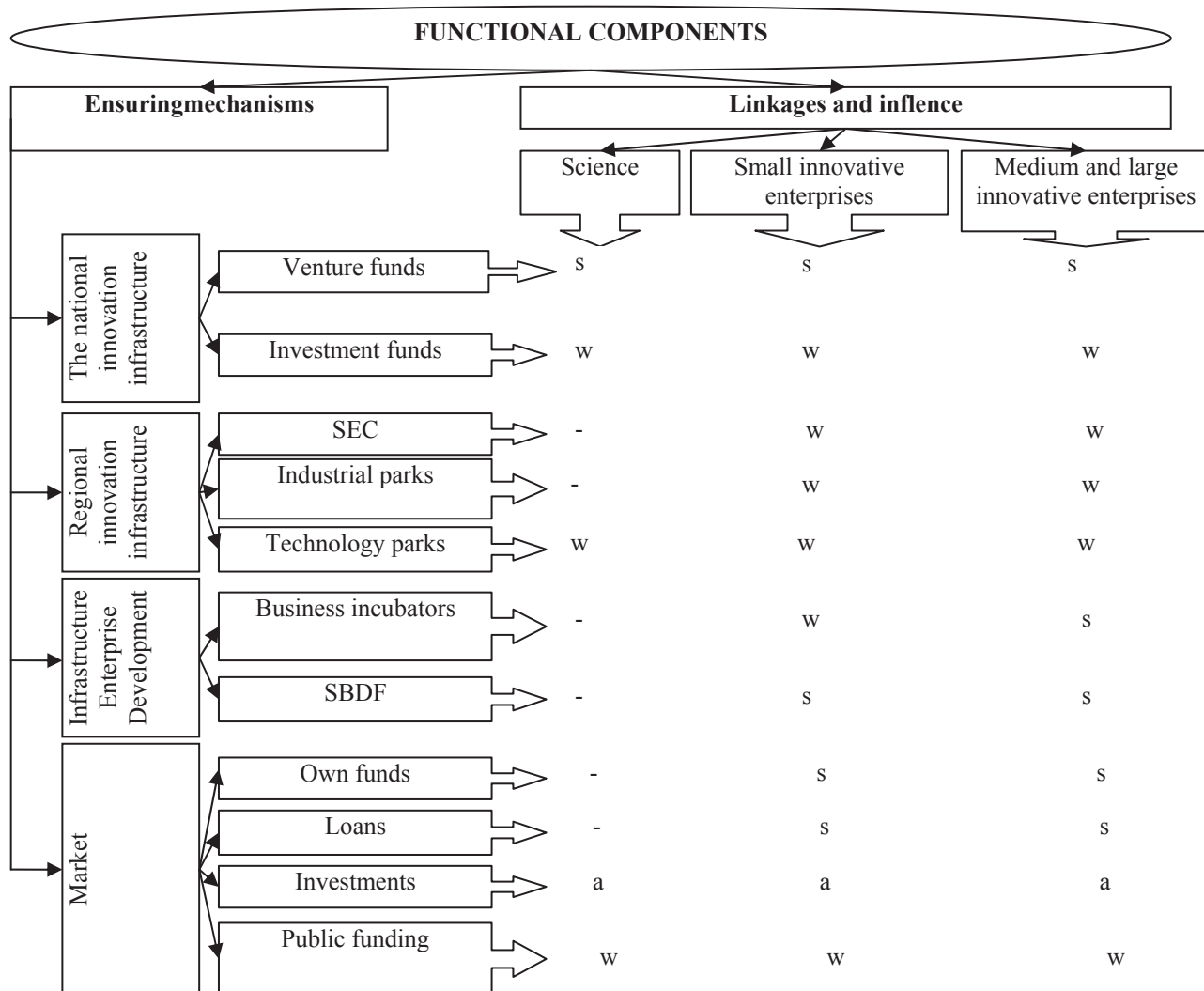

Figure 3. Functional components of institutional and economic mechanism innovation environment and linkages between them

Abbreviations and symbols: SEC - socio-entrepreneurial corporations; SBDF – Small Business Development Fund; сил – strong link, a – average link; w – weak link; n – there is no connection;

Source: it is created by author on the basis of studies and generalizations.

However, modern conditions of European integration transformations force domestic companies and public authorities to reconcile its investment and innovation policy in accordance with the current economy's condition, defining a way of reforming the innovation environment and stimulation of innovation activity, which in the future will ensure a high level of enterprises competitiveness on foreign markets, reduce dependence on raw materials exports and manufactured goods imports and permit to

move to the post-industrial type of economy development.

The state stimulation mechanism of innovative activity in agricultural production is a combination of economic, institutional and political mechanisms of purposeful interaction of market participants (businesses, scientific and technological development entities) and their impact on the activization of their innovation development activity.

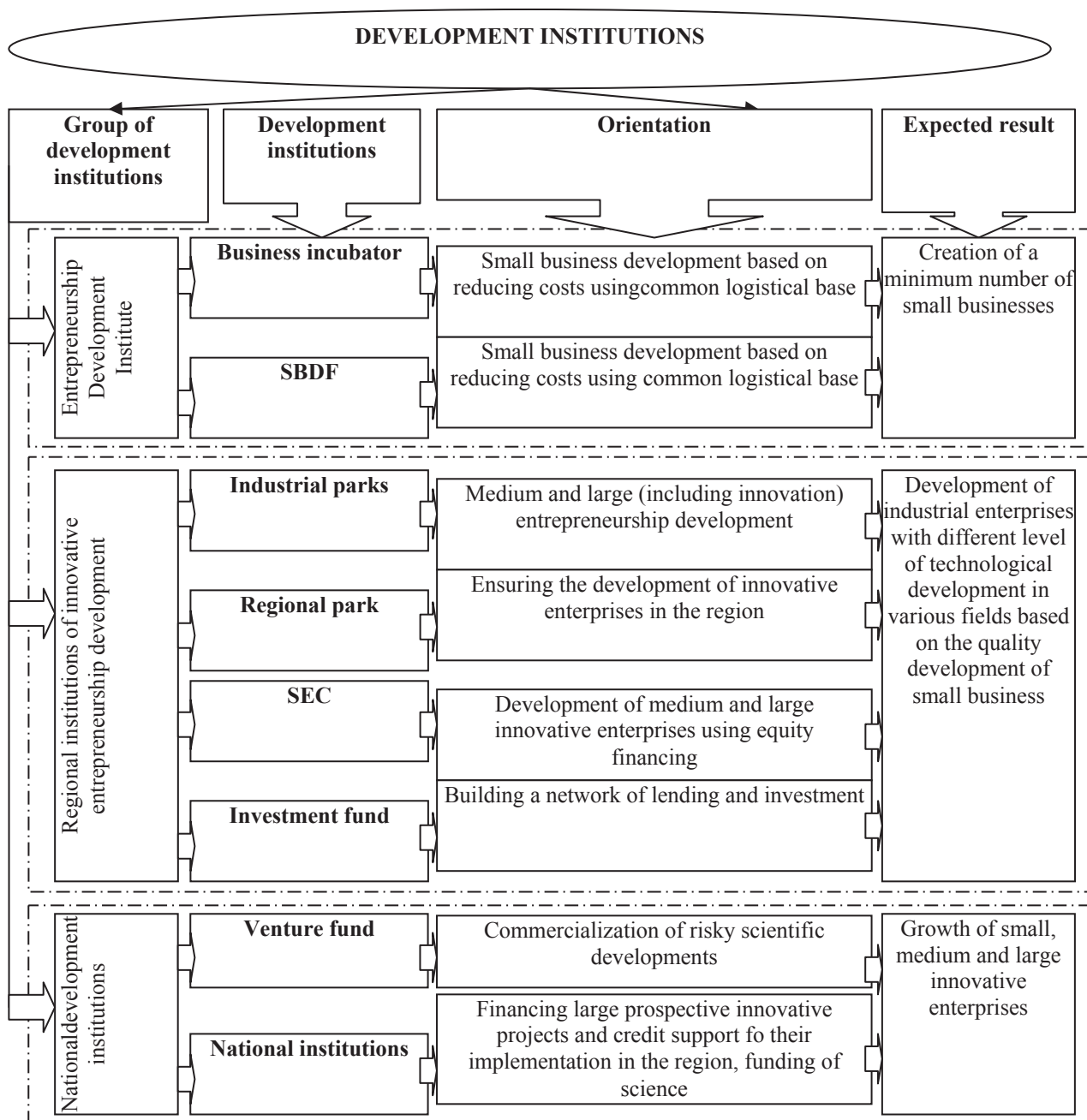

Figure 4. The structure of the development institutions of innovation and investment support in innovation activity

Source: it is created by author on the basis of studies and generalizations.

The need for development of public system of innovation stimulation in agricultural production is due to the fact that currently the adaptation of the agricultural enterprises to novelties and innovations is passive, which implies the implementation of research findings developed outside the agricultural sector.

The main sources of funding for agricultural research should be the state budget and the research scientific organizations' activity for self-financing issues.

The possibility of concluding agreements on scientific researches with organizations and enterprises is limited as the majority of customers (agricultural producers) is unable to pay for it. Therefore, the only effective way to apply innovation in agriculture sector is its transforming into market basis under the condition that it will get significant budgetary support and limited government control in the form of indirect financial incentives.

In general, the mechanism of state stimulation of innovation implementation in agricul-

ture sector should include the following functional elements: stimulating objects; forms and methods of indirect stimulation; instruments of state indirect impact; innovative development conditions' measurement of a specific time period and specific regional conditions; mechanism of the results' evaluation of innovation policy in agriculture, based on government stimulation.

Conclusion. In the current unstable economic environment, where many agricultural enterprises are insolvent a state using its indirect stimulation and support methods should en-

courage the growth of innovation activity, practical implementation of scientific and technological achievements and update material base of industry to increase the efficiency of agricultural production that will increase the competitiveness of domestic food on the world market.

The system of state credit stimulation of innovation activity will help to solve a set of problems in agricultural sector such as: a general increase in the use of innovative developments, providing restructuring of agricultural sector and increase of competitiveness.

References

1. Амбросов В.Я. Забезпечення державної підтримки сільськогосподарського виробництва в умовах членства України у СОТ / В.Я. Амбросов, В.М. Онегіна // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 16-18.
2. Бородіна О.М. Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізми, ефективність / О.М. Бородіна. – Режим доступу: http://www.ief.org.ua/Arjiv_EP/Borodina106.pdf.
3. Ботвіна Н.О. Фінансова політика сталого розвитку агросфери: моногр. / Н.О. Ботвіна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 303 с.
4. Гудзь О.Є. Механізми прямої фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва // Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК: моногр. / Дем'яненко М.Я., Саблук П.Т., Скупий В.М. та ін.; за ред. М.Я. Дем'яненка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 372 с. – С. 49–58.
5. Карпенко Г.Г. Государственное регулирование аграрного сектора экономики: теория, методология, практика / Г.Г. Карпенко. – Ставрополь: Изд-во СевКавГТУ, 2010. – 365 с.
6. Ковалюк О.М. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики): моногр. / О.М. Ковалюк. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, – 2002. – 396 с.
7. Непочатенко О.О. Теоретичні і практичні аспекти державної підтримки аграрного сектору економіки / О.О. Непочатенко, А.Ф. Головчук // Фінансово-економічні проблеми стабільного розвитку економіки України; під ред. А.Ф. Головчука, О.О. Непочатенко (Ч. 1). – Умань: ВПЦ «Візаві», – 2010. – С.175-183.
8. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство: моногр. / П.Т. Саблук, О.Г. Білоус, В.І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.
9. Стецюк П.А. Еволюція форм і методів державної підтримки вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників / П.А. Стецюк // Фінанси в процесі реформування агропромислового виробництва; за ред. М. Я. Дем'яненка. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – С. 48-10.
10. Fedun I.L. Features of innovative software development investment in agricultural production / I.L. Fedun // Економіка АПК. – 2015. – № 10. – С.54-58.
11. Porter M.E. On Competition. Updated and Expanded Edition / Michael E. Porter. – Boston: Harvard Business School Publishing, 2008. – 544 p.
12. Ratering Tomáš. An Assessment of the Differentiated Effects of the Investment Support to Agricultural Modernisation: the Case of the Czech Republic / T. Ratering, T. Medonos, M. Hruška // Agris on-line Papers in Economics and Informatics. – 2013. – № 4. – P. 153-164 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.agris.cz/files/2013/agris_online_2013_4.pdf.
13. Sharpe William F. Investments / William F. Sharpe, Gordon J. Alexander, Jeffery V. Bailey. – New Jersey: Prentice Hall, Upper Saddle River, 1999. – 965 p.
14. Freeman C. The economics of industrial innovation / C. Freeman. – London: Campus Verlag, 1982. – 448 p.
15. Drucker P.F. The Essential Drucker. The Best of Sixty Years of Peter Drucker's. Essential Writings on Management. New York. – 2012. – 358 p.

The article has been received 08.09.2016

*

*Л.М. БРАТЧУК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник
Національна академія аграрних наук України*

Інноваційна діяльність: теоретико-методологічні підходи до формування об'єкта обліку

Постановка проблеми. Економічне зростання країни визначається досягненнями (результатами) наукоємного виробництва, його інтелектуально-інноваційними складовими. Пріоритетність розвитку таких інноваційних процесів має бути означена у стратегічному розвитку країни, галузей, підприємств та займати відповідне місце в системі управління. Відтак, такі інформаційні запити зумовлюють необхідність формування теоретико-методологічного базису нових об'єктів обліку інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями обліку інноваційної діяльності займалися такі вчені, як: Ф.Ф. Бутинець [2], В.М. Жук [5], С.Ф. Голов [3], Г.Г. Кірейцев, Н.М. Малюга [9], М.Г. Михайлов [10], Т.М. Сльозко [18], О.В. Сизоненко [17] та інші. Вченими ґрунтовно розкрито теоретико-організаційні й методичні складові обліку об'єктів інтелектуальної власності. Проте в сучасних умовах зі зростанням об'єктів такої діяльності назріла потреба в обґрунтуванні теоретико-методологічних підходів до визначення та систематизації об'єктів обліку інноваційної діяльності.

Мета статті – поглиблення теоретико-методологічних основ обліку інноваційної діяльності з метою розширення і формування нових об'єктів обліку інноваційної діяльності й організації застосування процедур, методів, прийомів для ефективного предметного забезпечення управління.

Для досягнення поставленої мети висвітлюються такі питання:

уточнюється зміст предмета та об'єктів бухгалтерського обліку з урахуванням нових інформаційних запитів;

аналізується нормативно-правове регулювання й практичне «бачення» об'єкта обліку інноваційної діяльності для визначення його теоретико-методологічних основ;

визначається зміст (місце) об'єкта обліку інноваційної діяльності в теоретико-методологічному базисі;

обґрунтовуються та розкриваються об'єкти обліку інноваційної діяльності для приватних і державних підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Інноваційна діяльність – це діяльність, спрямована на практичне використання та комерціалізацію результатів наукового характеру для підвищення конкурентоспроможності й зміцнення ринкових позицій суб'єкта господарювання. Вона пов'язана з одержанням нової, радикально поліпшеної продукції, технології її виробництва, організаційних форм і методів господарювання та системи управління.

З економічного погляду інноваційна діяльність – це процес, який направлений на збільшення капіталу, що реалізується через здатність створювати нову продукцію, об'єкти, технологію, процеси, а з юридичного – цей процес полягає в закріпленні права власності й прав на використання об'єктів інтелектуальної власності.

З облікового погляду інноваційну діяльність можна розглядати як продукування інформаційних ресурсів, пов'язаних з інноваційною діяльністю в обліково-аналітичній системі, в якій виокремлюється інноваційна діяльність як самостійний об'єкт бухгалтерського обліку.

Слід зазначити, що нині інноваційна діяльність не розглядається як окремий об'єкт бухгалтерського обліку, що призводить до ряду непорозумінь як у теорії, так і на практиці. Крім того, від якості обліково-

аналітичної інформації залежить обґрунтованість прийняття управлінських рішень, у т.ч. стосовно інноваційної діяльності. Тому розкриємо поняття об'єкта обліку інноваційної діяльності.

При цьому одним із проблемних питань є дослідження понять «об'єкт» та «предмет» бухгалтерського обліку, які б відповідали сучасним вимогам. На думку професора Я.В. Соколова, щодо предмета бухгалтерського обліку неможливо створити безперечну дефініцію, яка б відповідала періодичним нормам, оскільки вони містять неточні, двозначні й суперечливі положення. Предмет бухгалтерського обліку є результатом концептуалізації, під якою розуміють процес формування окремої галузі пізнання за допомогою понятійного апарату [19].

Взагалі, зміст предмета бухгалтерського обліку характеризується вченими як: активи (майно) підприємства, джерела утворення, їх рух і взаємовідносини, які при цьому виникають. Так, В.В. Сопко вважає, що «предметом бухгалтерського обліку є майно суб'єктів господарювання та його рух у процесі виробництва, обміну і споживання суспільного продукту, а також правові відносини (тобто, зобов'язання розрахункові, кредитні, бюджетні тощо), які виникають при цьому між суб'єктами господарювання. Під об'єктом бухгалтерського обліку автор розуміє частину цілого, тобто частину предмета» [20, с.20].

Подібний підхід до трактування предмета бухгалтерського обліку знаходимо у В. Головач. «У широкому розумінні предметом бухгалтерського обліку є не тільки майно суб'єкта господарювання і його рух у процесі суспільного виробництва, а також правові відносини з відповідними повноваженнями власника щодо володіння, користування й розпорядження майном» [4, с. 21]. На думку автора, підприємства повинні відображати у бухгалтерському обліку всі контрольовані активи, здатні генерувати грошові активи для забезпечення впевненості учасників бізнесу в доцільності зроблених інвестицій.

Визначаючи важливість запитів користувачів для формування предмета бухгалтерського обліку, С.Ф. Голов вважає, що «предметом бухгалтерського обліку є ретроперс-

пективні та перспективні параметри господарської діяльності підприємства і його довілля, визначені органами, що регулюють бухгалтерський облік, та власником підприємства або уповноваженим органом (посадовими особами) з урахуванням запитів інституцій» [3, с. 4]. На думку автора, з цього визначення випливає розширення предмета бухгалтерського обліку в просторі (зовнішнє середовище) й часі (майбутнє). Підтримуємо його позицію та вважаємо, що сучасний бухгалтерський облік повинен мати прогностичну (стратегічну) орієнтацію, а на формування інформаційних потоків підприємства впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники.

Слід зазначити, що переважно вченими у визначенні об'єкта бухгалтерського обліку зазначається про предмет бухгалтерського обліку й зворотно. Зауважимо, що поняття «об'єкт» і «предмет» зв'язані між собою. Їх розглядають у діалектичному взаємозв'язку як єдність загального й особливого. Загальне дає знання суті речей. У предметі варто розглядати окремі (індивідуальні) ознаки і (встановлені) властивості речей та явищ, фактів, які характеризуються певною визначеністю. Об'єкт є окремою частиною усвідомленої об'єктивної матеріальної реальності. Відповідно об'єкт слід розглядати як частину об'єктивно існуючого світу, а предмет – як суб'єктивно встановлені властивості об'єкта, існування яких є ймовірним і таким, що може бути пізнаним.

Щодо поняття об'єкта бухгалтерського обліку, то науковці визначають його як активи, власний і залучений капітал, доходи, витрати й фінансові результати. Всі вони виступають також об'єктами оцінки в бухгалтерському обліку, тобто підлягають вартісному вимірюванню з метою ведення бухгалтерського обліку. Так, Ф.Ф. Бутинець вважає, що «об'єктами бухгалтерського обліку є явища і процеси, що мають відношення до діяльності підприємства, виражені за допомогою грошового вимірника та зафіксовані в первинних документах» [2].

Н.М. Малюга доводить, що під об'єктом слід розуміти частину цілого, тобто частину предмета. Незважаючи на те, що даний факт не відповідає теорії наукового пізнання, він закріпився в теорії бухгалтерського обліку [9].

Слід зазначити, що предмет і об'єкти бухгалтерського обліку обмежуються рамками суб'єкта господарювання. Так, облік господарської діяльності для суб'єктів підприємницької діяльності та небюджетних неприбуткових регулюється національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку (П(С)БО). А для суб'єктів не підприємницької діяльності (крім небюджетних неприбуткових організацій) – національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку в державному секторі (НП(С)БОДС). Щодо останніх, то вони мають право проводити діяльність підприємницького характеру. Крім того, їхня система обліку «наділена» певними своєрідними функціями, положеннями, характерними для бюджетної сфери і, відповідно, специфічними об'єктами обліку. Проте серед учених немає єдиного підходу до тлумачення об'єкта й предмета бухгалтерського обліку для бюджетних установ.

Так, В.І. Лемішовський зазначає, що «предметом бухгалтерського обліку є майно (капітал), джерела формування майна (капіталу) та господарські процеси установи. Об'єктами бухгалтерського обліку є господарські засоби (капітал), джерела формування господарських засобів (капіталу), господарські процеси» [8, с. 86].

Предметом обліку в бюджетних установах є господарські засоби за їх складом і розміщенням, за джерелами їх формування та призначенням у процесі невиробничого споживання. Об'єктом обліку є доходи і витрати бюджетних установ; фонди й резерви, що створюються в них у процесі виконання кошторису; витрати на утримання бюджетних установ і організацій; кошти в касі та на рахунках у банку й інші активи і зобов'язання [10, с. 10].

На думку Ф.Ф. Бутинця, предметом бухгалтерського обліку в бюджетних установах є діяльність, спрямована на виконання функцій держави [1, с.7]. С.В. Свірко під предметом бухгалтерського обліку в бюджетних установах розглядає діяльність бюджетної установи, що спрямована на виконання функцій держави [16, с.9].

Заслужують на увагу пропозиції В.М. Жука щодо визначення об'єктів обліку,

які ґрунтуються на інституціональній парадигмі й теорії бухгалтерського обліку. На його думку, об'єкти обліку змінюються відповідно до інституційних запитів. Змінюються інститути – змінюються запити на облікову інформацію. Тому об'єктами бухгалтерського обліку є складові його предмета, що знаходять окреме відображення в системі бухгалтерського обліку і являють собою інформаційну цінність у цілому для всіх користувачів, або вибірково для їхніх груп чи індивідумів. Предметом бухгалтерського обліку є вивчення природи забезпечення довіри, поняття й управління соціально-економічних просторів. Предмет бухгалтерського обліку зосереджується на вивченні своєї інституційної сутності та задоволення зовнішніх інституційних запитів на інформацію за допомогою професійної інтерпретації фактів і явищ життєдіяльності суб'єктів господарювання [5, с. 242].

Так, з одного боку, слід відзначити про взаємозв'язок та вплив інституціонально-економічних параметрів і процесів на відображення господарських операцій в обліку, а з іншого – бухгалтерський облік найповніше виконуватиме поставлені завдання, відповідаючи на інформаційні запити інституцій.

Це дає змогу розглядати предмет бухгалтерського обліку як сукупність (акумулявання) та продукування інформаційних ресурсів, які мають стратегічну направленість і стосуються процесів та явищ господарської діяльності суб'єктів господарювання з урахуванням інституційних запитів. У бюджетних установах такі процеси та явища охоплюють весь спектр їх визначеної та перспективної життєдіяльності, спрямованої на виконання поставлених бюджетних функцій і завдань; пов'язані з використанням бюджетних коштів у розрізі загального та спеціального фондів, виконанням кошторисів тощо.

Об'єктом бухгалтерського обліку вважаємо кількісні та якісні параметри реальних фактів і дій господарської діяльності підприємства, які відображені в системі бухгалтерського обліку з урахуванням інформаційних (інституційних) запитів. Об'єкти обліку бюджетних установ – це кількісні та якісні параметри реальних фактів і дій щодо бюджетно-цільового використання ресурсів

та створення відповідних цінностей, зокрема інтелектуальних, виробничих, соціальних, у системі бухгалтерського обліку.

Зазначимо, що нині немає однозначності щодо визначення об'єктів обліку інноваційної діяльності на законодавчому рівні. Водночас відсутнє «бухгалтерське розуміння» об'єктів обліку інноваційної діяльності серед науковців і практиків.

Обов'язковим елементом інноваційної діяльності є одержання права використання результату інтелектуальної власності. Об'єкти права інтелектуальної власності у процесі господарської діяльності набувають статусу нематеріальних активів, тобто виступають активами й відображаються в бухгалтерському обліку.

Перелік об'єктів права інтелектуальної власності визначений у Цивільному кодексі України, а об'єктів інноваційної діяльності – в Законі України «Про інноваційну діяльність». Дані об'єкти відмінні за видами та змістовним наповненням. Положення П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» [15] і НП(С)БОДС 122 «Нематеріальні активи» [11] (для державного сектору) регламентують ведення бухгалтерського обліку ідентифікованих нематеріальних активів за визначеними групами прав на них, які майже ідентичні. В П(С)БО 8 права на комерційні позначення, авторське право та суміжні з ним права, права на об'єкти промислової власності доповнені ознакою «крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті». В НП(С)БОДС 122 зазначено про виключення права постійного користування земельною ділянкою, яке раніше визнавалось об'єктом бухгалтерського обліку в державних підприємствах.

Слід зауважити, що обліку підлягають не самі об'єкти інтелектуальної власності, а права на них. Проте ці права наділені ознакою «доступності» на використання об'єктів інтелектуальної власності. Право за своєю природою не може бути ресурсом і, відповідно, активом. При цьому виникає питання правомірності визнання об'єктів права інтелектуальної власності як об'єктів обліку.

Сучасна практика показує, що більша частина результатів інноваційної діяльності, які втілені в неідентифіковані нематеріальні активи (їх називають невідчутні активи),

знаходиться поза сферою бухгалтерського обліку. Адже за національними стандартами, як уже зазначалося, обліку підлягають нематеріальні ресурси, які можуть бути ідентифікованими. А згідно з МСБО 38 «Нематеріальні активи» деякі з неідентифікованих нематеріальних активів визнаються об'єктами обліку.

Отже, однією із причин проблемності облікового забезпечення інноваційної діяльності є ігнорування неідентифікованих (невідчутних) нематеріальних активів як окремих об'єктів обліку. Як вихід із такої ситуації та з метою забезпечення інвесторів інформацією про вартість компанії, М.З. Николок обґрунтовує необхідність відображення в обліку всіх нематеріальних активів і пропонує структуризовані критерії їх визнання [12, с. 276-277].

Н.В. Курган, Г.С. Лучанінова пропонують враховувати витрати на створення неідентифікованих нематеріальних активів у підсистемі стратегічного управлінського обліку [6, с. 242]. Зазначений підхід, з одного боку, надає бухгалтерському обліку додаткову роль та не дає можливості сформувати єдину методологію обліку інноваційної діяльності як окремої специфічної категорії. А з іншого боку – така модернізація системи бухгалтерського обліку поєднанням інструментів бухгалтерського й стратегічного управлінського обліку може бути найпридатнішою для прийняття тактичних і стратегічних рішень у підприємстві щодо інноваційної діяльності в сучасних умовах. Тобто розв'яже проблему обмеженості інноваційної інформації для прийняття управлінських рішень.

Більшість авторів при визначенні об'єктів обліку інноваційної діяльності зосереджують увагу на формуванні та обліку інноваційних витрат. Із цього приводу Ю.В. Пікуш зазначає, що об'єктами обліку інноваційної діяльності є не лише витрати (на підготовку й освоєння виробництва нової продукції, капітальні, поточні). Бухгалтерському обліку підлягають матеріальні, трудові, фінансові ресурси, які забезпечують інноваційну діяльність, кількісні та якісні параметри нової продукції, доходи, фінансові результати [14].

Заслужують на увагу пропозиції П.Ю. Курмаєва, О.М. Матроса стосовно формування об'єктів обліку інноваційної діяльності щодо розділів активу форми № 1 Баланс (Звіт про фінансовий стан) і витрат інноваційного характеру форми № 2 звіт про фінансовий результат (Звіт про сукупний дохід)» [7].

Взагалі, здійснення будь-якої діяльності, в т.ч. інноваційної, пов'язано з бізнес-процесами, які відбуваються в підприємстві та спрямовані на виконання певних завдань і одержання відповідних результатів. «Структура інноваційної діяльності включає такі послідовні процесуальні компоненти: потреба – мотив – ціль – завдання – технології (зміст, форми, методи і засоби) – дії – результат, які запропоновано в [13]. При цьому важливу роль відіграє мета, яку поставило перед собою підприємство. Тобто інноваційна діяльність повинна відповідати визначеній внутрішній політиці та стратегічній направленості підприємства для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Отже, інноваційна діяльність здатна відображати інноваційний потенціал підприємства і є основним індикатором ефективності бізнесу. Посилення інноваційної активності

та інноваційних бізнес-процесів у країні, в підприємстві пов'язано з новими інституційними запитами. Під впливом таких нових запитів трансформуються складові облікової методології, формуються нові об'єкти обліку і, відповідно, об'єкти обліку інноваційної діяльності. Проте, як зазначалося, немає відповідного нормативно-правового регулювання процесів обліку інноваційної діяльності. У зв'язку з цим нами запропоновано теоретико-методологічні основи обліку інноваційної діяльності та визначено об'єкт обліку цієї діяльності (рис.1).

Основою цього теоретико-методологічного базису як організаційної складової є орієнтація суб'єктів господарювання на досягнення стратегічної цілі в інноваційній сфері. Вона визначається інформаційними запитами внутрішніх і зовнішніх користувачів та впливає на формування цих запитів. Сприйняття таких інформаційних викликів позначається на методологічних складових обліку інноваційної діяльності. Саме такі запити розширюють зміст об'єктів обліку інноваційної діяльності й формують нові її об'єкти обліку, які повинні мати відповідний методологічний інструментарій.

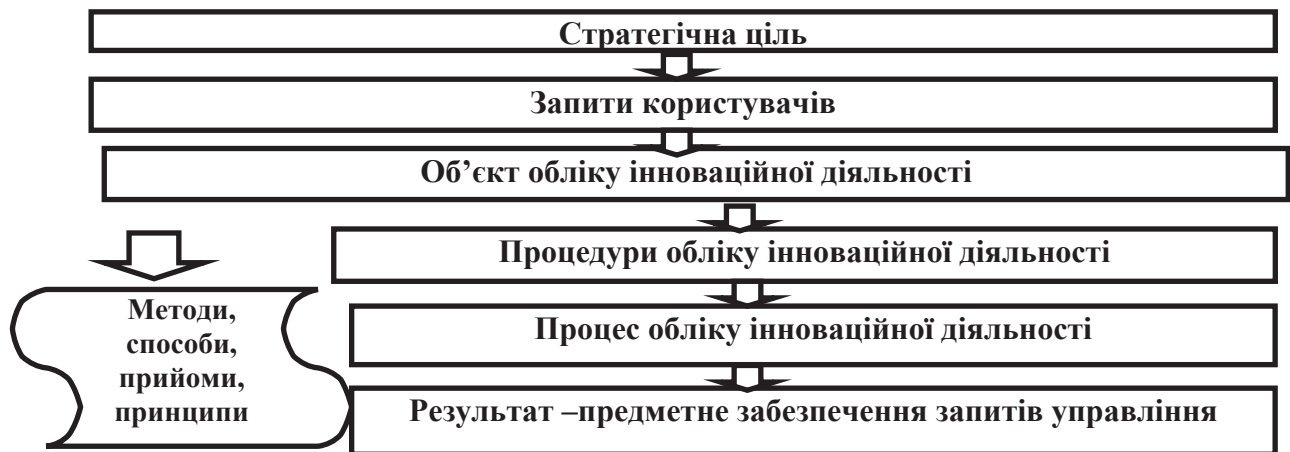

Рис. 1. Теоретико-методологічні основи обліку інноваційної діяльності

Джерело: Розроблено автором.

Наприклад, нові змістовні наповнення поняття «інноваційна діяльність» і пов'язані з цією діяльністю інноваційні зміни, результати («інновації», «інноваційний продукт», «інноваційна продукція»), які мають науковий характер та є результатами інтелектуальної, творчої діяльності, розширюють об'єкти обліку інноваційної діяльності. При цьому фор-

мування об'єктивних складових обліку інноваційної діяльності напряму залежить від продукування (ідентифікування) інформації про ці специфічні об'єкти у різних суб'єктів господарювання, зокрема у бюджетних установах чи приватних підприємствах.

Обробка інформації об'єктів обліку інноваційної діяльності забезпечується мето-

логічними інструментами, якими є методи, принципи, прийоми, способи тощо. Це є облікова процедура бухгалтерського обліку. Під нею слід розуміти систему послідовної обробки господарських фактів і процесів відповідно до бухгалтерських правил. Відображення фактів та процесів через елементи методу бухгалтерського обліку – облікова процедура в методичному аспекті.

„В організаційному аспекті облікова процедура – це обліковий процес, в основу якого покладено організацію облікових робіт (створення бухгалтерії, розподіл функцій для кожного окремого бухгалтера) починаючи від збору первинних даних і закінчуючи одержанням балансу та звітності. Отже, бухгалтерська процедура є цілісним комплексом облікових операцій і дій методичного й організаційного характеру, які знаходяться в нерозривному взаємозв'язку і взаємозалежності» [18, с. 36].

Принципи, способи, методи й процедури бухгалтерського обліку є складовими облікового процесу. Такий процес має динамічний характер, пов'язаний із формуванням, змінами (розвитком) інформаційних потоків

у системі бухгалтерського обліку та їх представлення через фінансову звітність у межах окремих суб'єктів господарювання.

Тому механізм теоретико-методологічного базису обліку інноваційної діяльності слід розглядати як сукупність принципів, прийомів, способів, методів, які через формування облікових процедур забезпечують обліковий процес інноваційних операцій у підприємстві. Запропоновані основи організації й методологічних інструментів обліку інноваційної діяльності уможливають предметно забезпечити запити управління на всіх рівнях.

Водночас на основі проведених досліджень зроблено висновок, що формування об'єктів обліку в підприємстві залежить від характеру (мети) здійснюваних інноваційних операцій, джерел фінансування інноваційних проектів у суб'єктів інноваційної діяльності. При цьому означено про виокремлення різних об'єктів обліку в різних суб'єктів господарювання. Це дало змогу розкрити об'єкти обліку інноваційної діяльності у наукових установах і приватних підприємствах (рис. 2).

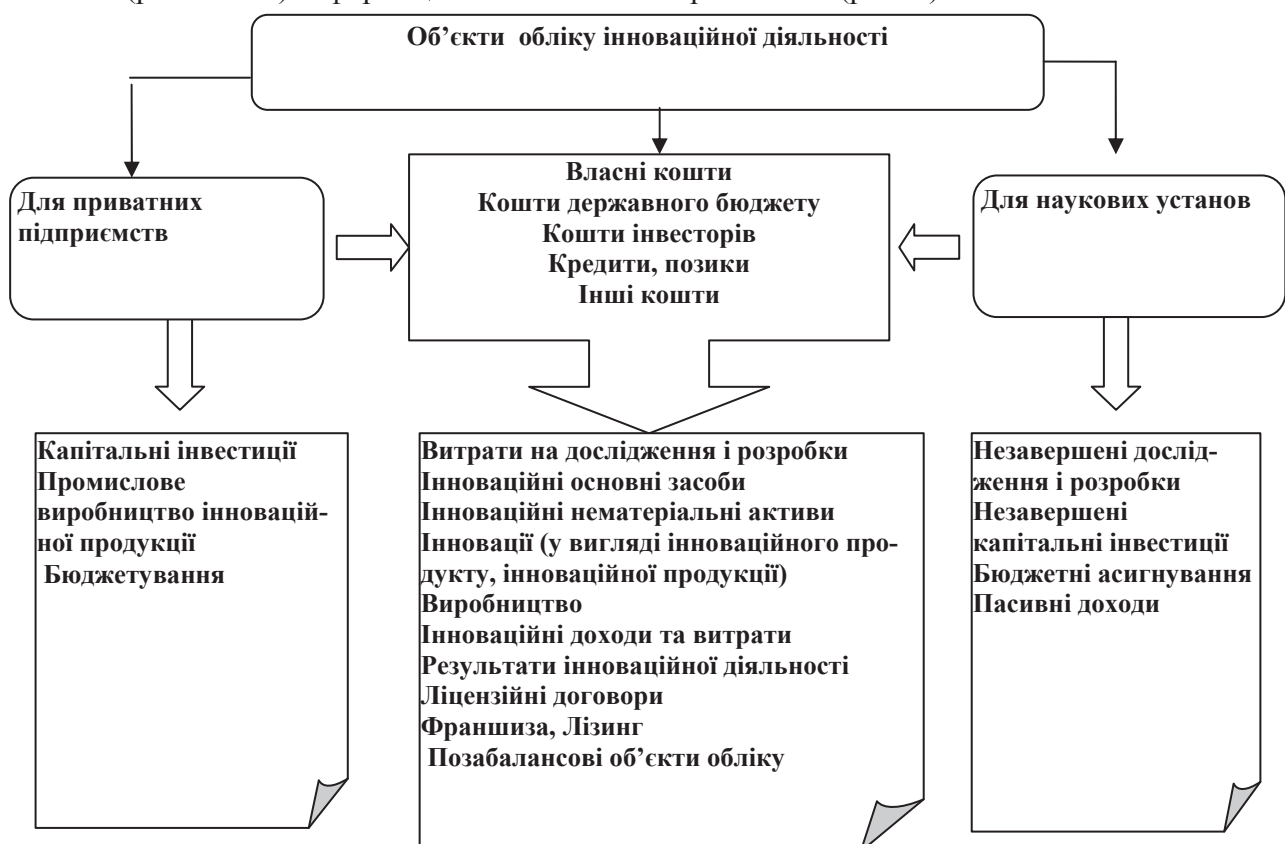

Рис. 2. Об'єкти обліку інноваційної діяльності для приватних і наукових установ (власне бачення автора)

Висновки. Об'єктами обліку є кількісні та якісні параметри реальних процесів і явищ господарської діяльності, які знаходять відображення в системі бухгалтерського обліку з урахуванням інформаційних запитів. Виходячи з важливості інноваційної діяльності, особливо для наукової сфери, зі стратегічної інноваційної націленості підприємства й інституційних інформаційних

запитів впливає пріоритетність саме цього об'єкта обліку інноваційної діяльності. Тому об'єкт обліку інноваційної діяльності повинен мати реальний методологічний інструментарій. А виділені його складові визначають необхідність уточнення та розробки моделі обліку інноваційної діяльності, її методів і принципів.

Список використаних джерел

1. *Бутинець Ф.Ф.* Бухгалтерський облік в бюджетних установах : навч. посіб. / Ф.Ф. Бутинець, С.Л. Береза, І.В. Жиглей, Н.М. Малюга та ін. – Житомир : ПП «Рута», 2004. – 448 с.
2. *Бутинець Ф.Ф.* Теорія бухгалтерського обліку [Текст]: підруч. / Ф. Ф. Бутинець. – Вид. друге, доп. і перероб. – Житомир : ПП «Рута», 2000. – 638 с.
3. *Голов С.* Теорія багатоцільового бухгалтерського обліку / С. Голов // Бухгалтерський облік і аудит. – 2011. – №4. – С.2-13.
4. *Головач В.* Правова природа бухгалтерського обліку та її значення для його вдосконалення / В. Головач // Бухгалтерський облік і аудит. – 2014. – №10. – С. 13-22.
5. *Жук В.Н.* Основы институциональной теории бухгалтерского учета: [моногр.] / В.Н. Жук. – К.: Аграрна наука, 2013. – 408 с.
6. *Курган Н.В.* Стратегічний управлінський облік нематеріальних результатів інноваційної діяльності підприємства і витрат на їхнє створення / Н.В. Курган, Г.С. Лучанінова // Бізнесінформ. – 2012. – №11. – С. 241-245.
7. *Курмасв П.Ю.* Аналіз інноваційної діяльності та її обліково-аналітичне забезпечення / П.Ю. Курмасв, О.М. Матрос // Економіка. Фінанси. Право. – 2015. – №10. – С.21-24.
8. *Лемішовський В.І.* Бюджетні установи: бухгалтерський облік та оподаткування : навч. посіб. / за ред. В.І. Лемішовського. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», «Інтелект-Захід», 2007. – 1104 с.
9. *Малюга Н.М.* Бухгалтерський облік в Україні: теорія й методологія, перспективи розвитку: моногр. / Н. М. Малюга; Житомир. держ. технол. ун-т. – Житомир, 2005. – 548 с.
10. *Михайлов М.Г.* Бухгалтерський облік у бюджетних установах: [навч. посіб.] М.Г. Михайлов, М.І. Телегунь, О.П. Славкова. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 384 с.
11. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 122 «Нематеріальні активи», затверджено Наказом Міністерства фінансів України №1202 від 12.10.2010 [Електронний ресурс]//Верховна Рада України. – Офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
12. *Николук М.З.* Нематеріальні активи як об'єкт бухгалтерського обліку: нові підходи до класифікації та визнання / М.З. Николук // Міжнар. зб. наук. праць. – Вип. 2 (11). – С. 270-277.
13. *Новиков А.М.* Методология: [моногр.] / А.М. Новиков, Д.А. Новиков. – М.: СИНТЕГ. – 668 с.
14. *Пікуш Ю.В.* Інноваційна діяльність як об'єкт бухгалтерського обліку / Ю.В. Пікуш; "Львівська політехніка". – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=58956>.
15. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи», затверджено Наказом Міністерства фінансів України № 242 від 18.10.99 [Електронний ресурс]//Верховна Рада України. – Офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
16. *Свірко С.В.* Бухгалтерський облік і прийняття рішень у бюджетних організаціях : навч.-метод. посіб. / С.В. Свірко. – К. : КНЕУ, 2000 – 188 с.
17. *Сизоненко О.В.* Облік, контроль і аналіз операцій з нематеріальними активами: автореф. дис. канд. екон. наук: спец.: 08.00.09 – Бухгалтерський облік, аналіз та аудит / О.В. Сизоненко. – К., 2011. – С. 4.
18. *Сльозко Т.* Процедура бухгалтерського обліку: організаційний та методичний підходи / Т. Сльозко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2008. – № 4. – С. 31–36.
19. *Соколов Я.В.* Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: [учеб.пособие для вузов] / Я.В. Соколов. – М.: Аудит Юнити, 1996. – 638 с.
20. *Сопко В.В.* Бухгалтерський облік: [навч. посіб.]. – 3-тє вид., перероб. і доп. / В.В. Сопко. – К.: КНЕУ, 2000. – 578 с.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2016 р.

* * *

*М.А. ЛИСАК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Угода про асоціацію України з ЄС та стан торгівлі продовольчими товарами

Постановка проблеми. Розташування України унікальне і достатньо вигідне, адже з географічного погляду вона є транзитною державою між західними та східними країнами. Тому для України важливою є проблема визначення інтеграційної стратегії розвитку. Слід зауважити, що агропромисловий комплекс в Україні має потужний ресурсний потенціал, оскільки зосереджує значну частину світових запасів чорноземів, сприятливі кліматичні умови, працьовиті й висококваліфіковані трудові ресурси [1].

Поступ глобалізації у світовій політиці та економіці, територіальне розширення Європейського Союзу і його безпосереднє наближення до нових кордонів створюють додаткові передумови для активізації участі України у цих процесах. Євроінтеграція й досягнення сучасних економічних і життєвих стандартів особистої безпеки й гарантованих прав та свобод громадян є для населення України тотожним поняттям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку сільського господарства в контексті європейських процесів все частіше стає предметом публікацій у вітчизняній аграрній науці. Даний проблематиці присвячені праці Б.Г. Базилюка [1], В.І. Власова [2], О. Лошкарьова [3], В. Муравйова [4], М.І. Пугачова [5], В.Сіденка [6], К.Смирнової [7], А. Фіалко [8], Р. Шульги [9], Thomas de Waal [15], Richard Youngs [15], Olivier Vedrine [16], Pierre Vimont [17], Zave Kauffman [18], Jörg Radeke [19] та інших.

Мета статті – дослідити вплив Угоди про асоціацію з ЄС на торгівлю продовольчими товарами, а також визначити її роль у забезпеченні продовольчої безпеки України.

Виклад основних результатів дослідження. З 1 січня 2016 року в Україні офіційно почала діяти поглиблена й всеохоплююча зона вільної торгівлі (ПВЗВТ) з ЄС. Але фактично багато економічних положень Угоди про асоціацію запрацювали ще до того. Від весни 2014 року діяли автономні торговельні преференції Євросоюзу, з листопада застосовуються положення Угоди про економічну та галузеву співпрацю. Тому вже нині можна не тільки обговорювати можливості, але й аналізувати перші результати запровадження Угоди для економіки країни.

Для України відкриття європейського ринку і підписання Угоди про асоціацію з ЄС є, безумовно, значущим та необхідним для забезпечення її подальшої інтеграції у глобальний економічний простір. Достатніми умовами успішності інтеграції економіки України у світове співтовариство є розв'язання комплексу проблем, ключова серед яких забезпечення позитивних зрушень у структурі національної економіки й відповідних структурних реформ. На нинішньому етапі економічна інтеграція України характеризується відсутністю широких виробничо-технологічних зв'язків з країнами ЄС, через що експорт її представлено переважно продукцією з низьким ступенем обробки. Водночас в Україну з країн ЄС імпортується готова продукція, в тому числі інвестиційного призначення, що має вищу дода-

ну вартість. Саме тому визначальним для України є не лише розширення доступу до європейських ринків, а також використання одержаних від підписання Угоди можливостей для реформування і підвищення конкурентоспроможності національної економіки, що має забезпечити зростання експорту українських високотехнологічних товарів, а отже, формування умов для збільшення заробітної плати працівників на основі підвищення продуктивності праці й таким чином зростання споживчого попиту на внутрішньому ринку [5].

Угода про асоціацію України з ЄС передбачає вихід їхніх відносин на новий рівень – перехід від партнерства і співробітництва до політичної асоціації й екологічної інтеграції. Угода створює передумови для подальшого вступу України до ЄС, проте не є його гарантією з боку ЄС, чи зобов'язанням і з боку України [6].

Серед основних здобутків від укладення Угоди загалом виділялися, передусім, поліпшення умов експорту до ЄС української продукції за рахунок скасування ввізного мита, а також зменшення нетарифних обмежень у торгівлі сільськогосподарською продукцією; вихід на ринок ЄС, що об'єднує 27 країн-членів територією близько 4 млн кв. км, на якій мешкає понад 503,68 млн осіб із рівнем середнього доходу в 39 тис. дол. США на душу населення, – адже ринок ЄС є одним із найбільших світових ринків, на який прагнуть мати доступ багато країн світу.

Упродовж останніх років частка ринку ЄС становить у середньому 33% в загальному експорті товарів України. Частка імпорту з країн-членів ЄС у середньому становила 35,6%. При цьому ринок ЄС відрізняється значно вищим тарифним захистом, насамперед по агропромислових товарах і продукції (діюча середня арифметична ставка ввізного мита в ЄС усього по Митному тарифу становить 7,6%, в Україні – 5,0%; а по товарах груп УКТЗЕД 01-24 (сільське господарство) – 19,8%). Водночас ставки ввізного мита з боку ЄС по окремих тарифних лініях в 1,5 – 14 разів вищі від ставок увізного мита України.

Запровадження зони вільної торгівлі надає додаткові переваги вітчизняним експортерам на ринку з достатньо високим захис-

том. Згідно з досягнутими домовленостями лібералізація охопила більше ніж 97% тарифних ліній. При цьому, скасування ввізних мит ЄС по більшості товарів має відбутися вже в перший рік дії Угоди.

Передбачалося, що українські експортери матимуть додаткову перевагу по товарах, по яких ЄС запропонував встановлення тарифних квот. Зокрема, йдеться про свинину, курятину, цукор тощо. Зазначені товари є чутливими для ЄС та зазвичай вилучаються з режиму лібералізації при укладенні Угод про вільну торгівлю, тобто підпадають під загальний режим оподаткування при митному оформленні. Водночас у результаті переговорів Україна одержала можливість завозити певні обсяги даних товарів без справляння ввізних мит. При цьому мова не йде про обмеження обсягів імпорту, а лише про те, що імпорт зазначених товарів понад визначений обсяг підпадатиме під загальний режим імпорту.

Зазначене повинно сприяти зростанню обсягів експорту товарів і послуг, при цьому найпомітніше може зрости експорт продукції сільського господарства та харчової промисловості. Водночас спостерігатиметься також незначне зростання обсягів імпорту товарів і послуг, зокрема, продукції харчової промисловості й сільського господарства. За попередніми оцінками Світового банку, які ґрунтувалися на основі моделей загальної рівноваги, створення зони вільної торгівлі (ЗВТ) з ЄС порівняно з існуючим нині високим тарифним захистом ЄС у сільському господарстві могло б значно розширити виробництво сільськогосподарського сектора в Україні та українського експорту із загальним економічним ефектом у 200 млн дол. США на рік, або 0,4% ВВП [10].

Додаткове зростання очікувалося в основному за рахунок таких видів економічної діяльності, як сільське господарство й харчова промисловість. З урахуванням міжнародного досвіду функціонування ЗВТ короткострокова втрата бюджетних надходжень у зв'язку з лібералізацією митних тарифів буде компенсована за рахунок зростання інших статей бюджетних надходжень.

Прогнозувалося, що створення ЗВТ з ЄС стане потужним додатковим аргументом на

користь прямих іноземних інвестицій у виробництво товарів чи послуг, орієнтованих на експорт до країн ЄС, використовуючи наявні конкурентні переваги української економіки.

Процес адаптації законодавства в рамках ЗВТ і поліпшення якості його імплементації стане результатом кращих умов для ведення бізнесу в Україні в цілому.

Передбачалося, що поступове усунення наявних митних тарифів і нормативно-правових бар'єрів підвищить розмаїття та якість продуктів і послуг, доступних для споживачів. Окрім цього, конкурентний тиск, що його породжуватиме лібералізація доступу до ринків, спонукатиме до спеціалізації, в такий спосіб стимулюючи інновації й знижуючи вартість виробництва.

Крім того, результатом завершення адміністративних реформ, які мають бути запроваджені для реалізації зобов'язань України за Угодою, буде підвищення ефективності роботи системи державного управління у сфері безпечності харчових продуктів і приведення її у відповідність до вимог ЄС. Реформування сфери технічного регулювання приведе до прийняття та запровадження технічних регламентів на конкретну промислову продукцію, які ґрунтуються на основних положеннях актів ЄС; створення відповідної інфраструктури призначених органів з оцінки відповідності й дооснащення випробувальних лабораторій і здійснення їх акредитації, а також до модернізації виробництва для забезпечення випуску продукції згідно з вимогами технічних регламентів. Це, в свою чергу, дасть змогу вітчизняним виробникам на рівні конкурувати з їхніми європейськими контрагентами.

Угода впливає на експорт, імпорт (останній можна буде оцінити лише за результатами 2016 року), на прямі іноземні інвестиції та інші канали надходження капіталу. Вплив на економічні відносини всередині країни стосується бізнес-клімату, конкурентоспроможності, продуктивності тощо. Але ці впливи мають різний часовий горизонт. Обнулення мита стимулює відносно швидку реакцію бізнесу. Натомість гармонізація законодавства зазвичай має розтягнуту в часі дію, а отже, результати видно не одразу.

За період із початку 2016 року простежилися наслідки впливу ЗВТ на зовнішню торгівлю. Слід зазначити, що в 2014-2015 роках економіка України опинилася в умовах політичної, економічної кризи, військового конфлікту, анексії й окупації частини території, що призвело до втрати значної частини виробничих потужностей та розриву виробничих ланцюжків. Усі ці події зумовили несприятливу ситуацію, в тому числі на зовнішніх ринках. Макроекономічна стабілізація була досягнута лише у другій половині 2015 року, але ситуація й досі нестабільна. Структурні реформи, покликані стимулювати економічне відновлення, відбуваються повільніше, ніж очікувалось, що обмежує інвестиційну привабливість країни.

За даними Індексу глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index 2015-2016, GCI) Україна за рік опустилася на три позиції, посівши 79 місце зі 140 країн. Згідно з даними дослідження вона найбільше втратила позиції за показниками, які характеризують розвиток інфраструктури, макроекономічне середовище та розвиток фінансового ринку країни [11].

За оцінками експертів, найпроблемнішими факторами для ведення бізнесу в нашій країні визначено (в порядку зменшення): корупцію, ускладнений доступ до фінансів, інфляцію, політичну нестабільність, високі податкові ставки, неефективну державну бюрократію, складність податкового законодавства. Регулювання валютного ринку, часту зміну урядів, обмежувальне регулювання ринку праці, недостатню здатність до інновацій, невідповідну якість інфраструктури, злочинність і крадіжки, низьку якість охорони здоров'я, недостатню освіченість та недосконалу етику робочої сили.

У 2015 році обсяги торгівлі між Україною й рештою країн світу стрімко скорочувалися, не оминула ця тенденція і торгівлю з ЄС. За даними Державної служби статистики України, експорт товарів та послуг в ЄС становив 15,9 млрд дол. США, що на 24% менше, ніж попереднього року, а імпорт – 18,0 млрд дол. США, це на 26% менше у вимірі рік до року [12].

Проте скорочення торгівлі з ЄС було не таким стрімким, ніж з іншими країнами сві-

ту. У 2015 році обсяг торгівлі з ЄС становив 37% загального обсягу торгівлі України, що є найвищим показником за останні двадцять років. В експорті товарів і послуг частка ЄС дорівнює 33%, в імпорті – 42%. Товарна структура експорту України в ЄС залишалася сталою протягом останніх років, незважаючи на економічні шоки.

Близько третини займає продукція сільськогосподарства й харчової промисловості, передусім зернові, насіння олійних культур та рослинна олія. На другому місці – експорт чорних металів і виробів із них (22% експорту в 2015 році), на третьому – електричні та механічні машини (14%), переважно за рахунок електричного обладнання. Зниження ввізних мит ЄС не призвело до різких змін у структурі торгівлі, бо нижчими митами насамперед скористалися ті виробники, які вже експортували продукцію до ЄС.

Структурні ж зрушення стануть помітнішими лише за кілька років, адже встановлення нових зв'язків і просування нових товарів потребує часу.

За оцінками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, в рамках автономних торговельних преференцій (АТП) були обнулені мита ЄС на 94,7% товарної номенклатури промислових товарів [13]. По 83,4% сільгосптоварів та товарів харчової промисловості ЄС скасував мита ще щодо 15,9%, почали діяти так звані тарифні квоти, але при перевищенні тарифної квоти експорт не забороняється, проте застосовується мито.

Для частини товарів скасування мит не означає автоматичного поліпшення доступу, бо для виходу на ринок треба також виконати вимоги щодо безпечності продукції. Найсуворішими вони є до продукції тваринництва, де нині доступ на ринок ЄС надається кожному підприємству індивідуально, після тривалої перевірки. Та останніми роками Україна досягла прогресу в одержанні дозволів на експорт окремих видів продукції тваринного походження. Зокрема, наприкінці 2015 року українські виробники молока й молочних продуктів нарешті завершили процедури підтвердження та були зареєстровані як постачальники продовольчих товарів в

ЄС, що створює додаткові можливості для переорієнтації експорту з ринку Росії.

Станом на початок 2016 року українські виробники мають право на постачання в ЄС семи із п'ятнадцяти категорій харчової продукції тваринництва й восьми з десяти категорій побічних продуктів тваринного походження. Щодо кількох інших товарів підготовка до виходу на ринок ЄС триває. Проте, незважаючи на зростання кількості експортерів до ЄС, їхня частка у загальній кількості виробників вкрай низька. З іншого боку, це означає, що Україна має потенціал для подальшого нарощування експорту.

Частиною домовленостей у рамках ЗВТ стали так звані тарифні квоти. В рамках таких квот передбачені нульові ставки ввізного мита, а поза їх обсягами до товарів застосовуються ті самі мита, які діяли й раніше, тобто до Угоди про асоціацію. Передбачено 36 категорій товарів, до яких ЄС застосовує тарифні квоти, зокрема:

- низка продуктів тваринного походження: від м'яса до меду;
- продукти рослинного походження: зерно, гриби, часник тощо;
- кілька позицій готових харчових та інших продуктів, наприклад цукор, сік, оброблені томати, етанол і цигарки. Використання тарифних квот є дуже нерівномірним. Серед 36 товарних категорій, щодо яких в ЄС діють тарифні квоти, протягом 2015 року було повністю використано 9 тарифних квот, 11 – частково, а 16 не використовувалися взагалі.

Станом на березень 2016 року повністю використані 5 тарифних квот на: мед, виноградний та яблучний соки, кукурудзу, цукор, ячмінну крупу, частково використані квоти на томат, пшеницю, овес і м'ясо птиці. Тарифні квоти ЄС у 2016 році використав на м'ясо птиці повністю, цукор та м'ясо свиней – частково [13].

Аналіз застосування тарифних квот протягом дії АТП показує: наразі немає достатніх доказів того, що застосування мит поза обсягами тарифної квоти має обмежувальний характер. Чотири з дев'яти товарів, тарифна квота щодо яких повністю використана, експортували до ЄС в обсягах, які в 2-20 разів перевищують обсяг квоти. Це – кукурудза, сік, мед та ячмінна крупа й бо-

рошно. Очевидно, що для цих товарів чинні ввізні мита не є "заборонними".

Три товари, щодо яких до середини 2015 року існувала гіпотеза, що мита понад обсяги квот є завищеними для продовження експорту – це м'яка пшениця, оброблені томати та м'ясо птиці. Однак статистика 2015 року не підтверджує цю гіпотезу: експорт для всіх трьох товарів перевищив обсяг квоти. У 2015 році, на відміну від 2014-го, Україна повністю використала квоти на ще два товари – овес і цукор. Рівень їхнього експорту був близький до обсягу квоти, й це знову уможливило зробити припущення про потенційно обмежувальний вплив ввізних мит.

Між тим причиною невикористання квот є недостатнє внутрішнє виробництво та/або існування інших, економічно привабливіших ринків. Хоча сумарні показники експорту в 2015 році скоротилися, за окремими позиціями не все так однозначно.

За динамікою експорту до ЄС всю товарну структуру можна умовно поділити на три категорії:

перша – товари, експорт яких зріс за два роки. Найшвидшим було зростання експорту продукції тваринного походження, яка виграла від зниження мит, а також нарешті одержано дозволи від ветеринарних служб ЄС. Також збільшився експорт скляних виробів, жирів та олій, деревини й корку і виробів з них, приладів та апаратів, годинників тощо;

друга – товари, експорт яких за два роки скоротився менше, ніж сукупний показник скорочення експорту в ЄС (22%). Більшість товарів цієї групи за два роки змінювали тренд від зростання до падіння, або навпаки. До цієї категорії можна віднести експорт готових харчових, текстильних виробів, механічного й електронного обладнання, транспортних засобів тощо;

третья – товари, експорт яких за два роки суттєво скоротився. В цій групі – важливі для української зовнішньої торгівлі товари, такі як продукти рослинного походження (експорт насіння олійних культур впав на 48%), недорогоцінні метали, продукція хімічного та мінеральні продукти.

Стрімке зменшення експорту тут пов'язано переважно із зовнішньою

кон'юнктурою, а саме – з падінням світових цін на сировинні товари, а також зі зниженням виробничого потенціалу України через фізичну втрату частини виробництва.

Із початку 2016 року замість режиму автономних преференцій застосовується зона вільної торгівлі. Процес поступової лібералізації торгівлі триватиме десять років, хоча для деяких українських товарів передбачені триваліші перехідні періоди. У перший рік ПВЗВТ застосовуються ті самі мита, які діяли з 2014 року, в рамках АТП. Отже, додаткових стимулів для експорту завдяки зниженню ввізних мит початок ПВЗВТ не приніс.

Протягом наступних років відбудеться поступове зниження до нуля низки мит, а також розширення обсягів тарифних квот для кількох товарів, у тому числі меду, пшениці, кукурудзи, соку. Зниження мит Україною відбуватиметься повільніше, ніж це зробив ЄС.

Із 2016 року Україна знизила середнє ввізне мито на промислові товари з 3,8 до 1,1 %, а на продукцію сільського господарства й харчової промисловості – з 8,6 до 5,6 %. У цілому зменшення та обнулення мит торкнулося 70% товарної номенклатури.

У наступні роки мита на промислові товари поступово знизяться до нуля, але для частки сільгосптоварів залишаться ненульовими [14].

Також Україна застосовуватиме тарифні квоти до трьох товарів – двох видів м'яса й цукру.

Крім того, нині в країні діють кілька експортних мит, у тому числі на живу худобу, шкірсировину, насіння деяких олійних культур, брухт чорних і кольорових металів. Україна поступово знижуватиме їх у торгівлі з ЄС, за десять років ці мита мають бути остаточно скасовані. Однак для кількох товарів можливе застосування додаткового експортного збору, яке розпочнеться, якщо експорт в ЄС перевищить порогове значення.

Мабуть, найважливішим компонентом ПВЗВТ є зближення регуляторних систем України та ЄС, що веде до суттєвого зниження нетарифних бар'єрів у торгівлі.

Домовленості сторін стосуються поліпшення роботи митниць, передбачена поступова гармонізація системи технічного регулювання України та ЄС. Це дасть змогу під-

писати Угоду про відповідність і прийнятність промислових товарів (АСАА), що ліквідує технічні бар'єри для виходу цих товарів на ринок ЄС. Україна вже досягла дуже значного прогресу у виконанні цієї частини Угоди. На початок 2016 року гармонізоване так зване загальне (горизонтальне) законодавство. З 27 галузевих технічних регламентів, передбачених ПВЗВТ, вісім – максимально приведені у відповідність із нормами ЄС, ще 16 ґрунтуються на нормах ЄС, але поки не ідентичні їм.

Активно реформуються системи стандартизації, метрології, оцінки відповідності та ринкового нагляду. Іншою важливою сферою є зближення законодавства України та ЄС щодо санітарних і фітосанітарних заходів.

Поставлена амбітна мета – створити на внутрішньому ринку України систему контролю за безпекою продуктів харчування, яка б відповідала європейській. Це довгострокова перспектива, яка вимагатиме значних зусиль як із погляду гармонізації нормативного поля (необхідно буде ввести в українське законодавство норми понад 250 нормативних актів ЄС), так і практичного запровадження нових норм державними органами, а також підприємствами. Відбуватиметься посилення захисту прав інтелектуальної власності.

Угода про асоціацію з ЄС значним чином відображається на безпечності харчових продуктів та продовольчому забезпеченні. ЄС застосовує дуже жорсткі вимоги щодо безпечності продуктів, щоб звести до мінімуму можливі випадки харчових отруєнь. Угода дає можливість українським виробникам вийти на ринок ЄС. Проте для цього Україна зобов'язана адаптувати європейські стандарти й прийняти кілька законів, які запровадять європейську систему контролю безпечності продуктів. Виконання цих умов дасть змогу українським товарам вийти на європейський ринок і забезпечить продовольчу безпеку для національного споживача [14].

Головна проблема харчової галузі в Україні – це відсутність ефективної системи забезпечення безпеки продуктів, яка б контролювала продукт від постачальника сировини до місця його продажу. В Україні контролем безпечності харчових продуктів займаються чотири органи: Державна санітар-

но-епідеміологічна служба України, Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України, Державна інспекція сільського господарства України, Державна екологічна інспекція України. Проте жоден із цих органів не гарантує безпечності продукту загалом, оскільки вони контролюють лише деякі ділянки виробництва, не забезпечуючи при цьому контроль на всій ділянці «від лану до столу».

Таким чином, щоб Угода про асоціацію діяла і наша продукція виходила на ринки Європи, Україна повинна прийняти закон, який передбачатиме запровадження системи ХАССП (аналіз ризиків і критичних контрольних точок), усунення надмірного контролю, скорочення кількості дозвільних документів.

Висновки. Вже нині, в другій половині 2016 року, можна говорити про певні економічні підсумки застосування положень Угоди про асоціацію.

По-перше, відбувається поступова переорієнтація торговельних потоків на ЄС. У 2015 році торгівля товарами й послугами з Євросоюзом становила 37 % загального обсягу торгівлі, це – історичний максимум.

По-друге, попри загальне скорочення експорту в ЄС, пов'язане з економічною кризою в країні та падінням світових цін, експорт частини товарів зростає швидкими темпами, зокрема, товарів тваринного походження.

По-третє, протягом 2014-2015 років експорт товарів, щодо яких діють тарифні квоти, не обмежувався лише обсягами квот. Це дає підстави сподіватися, що часткова лібералізація сприятиме завоюванню ринку, а не стане бар'єром на шляху експорту.

Також, не чекаючи початку застосування ПВЗВТ, у країні відбувалися реформи, пов'язані з реалізацією зобов'язань у рамках Угоди. Було досягнуто значного прогресу в реформі технічного регулювання й державних закупівель, однак у більшості сфер попереду ще довгий шлях змін.

Отже, незважаючи на дуже складні умови в країні, частина виробників активізувала торгівлю з ЄС, а держава готувала підґрунтя для подальшої економічної інтеграції. І якщо ані виробники, ані державні органи не

знижать своїх зусиль, за кілька років позитивні економічні результати реалізації ПВЗВТ мають бути значно виразнішими.

Список використаних джерел

1. *Базиліук Я.Б.* Про пріоритети України у здійсненні економічної інтеграції / Я.Б. Базиліук // Стратегічна панорама. – 2005. – № 1. – С. 81-87.
2. *Власов В.І.* Розвиток ринку аграрної продукції / В.І. Власов // Економіка АПК. 2015. – № 6. – С. 42-46.
3. *Лошкарьова О.О.* Агропромисловий комплекс України на шляху інтеграції до Європейського Союзу / О.О. Лошкарьова // Перспективи інтеграції України у світову фінансову систему: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2010. – С. 75-87.
4. *Муравйова В. І.* Право Європейського Союзу: підруч.; за ред. В. І. Муравйової. – К.: Юрінком Інтер. – 2011. – 704 с.
5. Перспективи розвитку вітчизняного аграрного сектора в зв'язку із підписанням Україною економічної частини Угоди про асоціацію з Європейським Союзом / [Пугачов М.І., Власов В.І., Духницький Б.В., Кривенко Н.В. та ін.] ; за ред. М.І. Пугачова – К. : ННЦ «ІАЕ», 2014. – 44 с.
6. *Сіденко В.* Розширення Європейського Союзу на схід: наслідки для України / В. Сіденко // Національна безпека та оборона. – 2009. – № 9. – С. 25-29.
7. *Смирнова К. В.* Європейська інтеграція та Україна / К. В. Смирнова // Право України. – 2011. – № 4. – С. 153-158.
8. *Фіалко А.* Проблеми і перспективи інтеграції України до ЄС [Електронний ресурс] / А. Фіалко // Проблеми і перспективи інтеграції України до ЄС. – 2013. - № 10. – Режим доступу: <http://www.ucers.org.ua/>.
9. *Шульга Р.Р.* Джерела правового регулювання надання послуг: господарсько-правовий аспект. / Р.Р. Шульга // Митна справа. – 2011. – № 1 (73). – Ч. 2. – С. 352-356.
10. Світовий банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/uk/country/Ukraine>.
11. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2015-2016 [Електронний ресурс] // Економічний дискусійний клуб. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/>.
12. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.
14. Європейська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua>.
15. Thomas de Waal, Richard Youngs Reform as Resilience: An Agenda for the Eastern Partnership Source: Getty [Electronic resource]. – Mode of access: <http://carnegieendowment.org/>.
16. Olivier Vedrine Ukrainian businesses seek new opportunities in EU amid association agreement and conflict with Russia [Electronic resource]. – Mode of access: <http://bunews.com.ua/>.
17. *Pierre Vimont* Ukraine: Decision Time for Europe [Electronic resource]. – Mode of access: <http://carnegieeurope.eu/>.
18. *Zave Kauffman.* Ukraine and European Union. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ledalliance.biz/image/art/pdf/ukraine-eu.pdf>.
19. Jörg Radeke The impact of the EU - Ukraine DCFTA on agricultural trade [Electronic resource]. – Mode of access: http://apd-ukraine.de/images/PolPap-01-2013-DCFTA_eng.pdf.

Стаття надійшла до редакції 16.06.2016 р.

* * *

Новини АПК

На підтримку малих та середніх фермерів у державному бюджеті на 2017 рік планується передбачити 5,5 млрд грн

Кабінет Міністрів України планує виділити на підтримку АПК 1% від виробленої продукції аграрного сектору, які будуть спрямовані на потреби фермерських господарств.

"Впевнений, що ці гроші допоможуть фермерам створити нові робочі місця, вийти на європейські ринки, стати конкурентоздатними та подекуди відродити села", – прокоментував пропозицію Уряду Міністр аграрної політики та продовольства України Тарас Кутовий.

На засіданні Уряду у вступному слові Прем'єр-міністр України Володимир Гройсман пояснив, що згадані кошти підуть на державну підтримку саме малих і середніх фермерських господарств.

«Ми хочемо, щоб ті, хто має землю, обробляє її, виробляє українську продукцію, отримали відповідну підтримку держави. Сільгосптехніка, мала механізація – це те, що сьогодні потребує український аграрій», – зазначив Прем'єр.

Міністр аграрної політики та продовольства України вже подав Уряду проект щодо виділення 1% ВВП від аграрної продукції до держбюджету 2017 року на розвиток малого та середнього фермерства. Така пропозиція продиктована стратегічним планом реформування галузі "3+5", розробленим та прийнятим до виконання Міністерством. Реформа держпідтримки передбачає створення комфортних умов для розвитку дрібних фермерських господарств та стимулювання виготовлення продукції з доданою вартістю. Головними принципами держпідтримки фермерів мають стати адресність і прозорість.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 330.341.2:65.014.1:631.11

*В.В. РОССОХА, доктор економічних наук, професор
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
О.М. ШАРАПА, кандидат економічних наук, старший викладач
Київський національний торговельно-економічний університет*

Інституційне забезпечення управління господарською діяльністю аграрних підприємств

Постановка проблеми. Ефективність господарювання сільськогосподарських товаровиробників стає головною передумовою забезпечення продовольчої незалежності держави, формування конкурентного потенціалу галузі на внутрішньому і зовнішньому ринках, розв'язання соціально-економічних, технологічних, екологічних та демографічних проблем на селі. Депресивний стан національної економіки на фоні прагнень країни до активізації участі у світогосподарських процесах актуалізує проблему згортання аграрного виробництва через його низьку ефективність.

Посилення конкуренції на внутрішньому ринку продовольства зумовлює необхідність забезпечення потужних конкурентних переваг продукції вітчизняних товаровиробників над постачальниками імпорту. Важлива роль у створенні таких переваг належить інститутам – формальним і неформальним правилам гри у суспільстві. Вони окреслюють структуру мотивації людської взаємодії у політиці, економіці, соціальній сфері. Функціонування інституційних норм та правил, як і їхня відсутність, призводить до економічних втрат, зумовлених трансакціями. Інститути, що генеруються державою, можуть не лише сприяти підвищенню ефективності розвитку аграрного сектора національної економіки, але й перешкоджати йому через створення неефективної стійкої норми (неефективного інституту), що самопідтримується сформованими ним інституціями та

набуває властивостей «інституційної пастки». Через наявність інституційних пасток сучасний рівень ефективності виробництва характеризується лише частковим виконанням його відтворювальної функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок нової течії інституціональної економічної теорії поклав Р. Коуз [1], а узагальнене визначення інститутів як офіційних та неофіційних “правил гри”, способів ведення справ і управління трансакціями започаткував Т. Веблен [2, с. 202; 3], за що у 1990 році обидва були удостоєні Нобелівської премії.

Головна роль в інституційному середовищі належить державі, зокрема через здатність створювати відповідні інститути, які підтримуються офіційними органами влади. Міцна держава – це сильні інститути, які за допомогою демократичних законів та процедур захищають права громадянина, підприємця, власності. Слабкий інституційний сектор підриває загальний економічний потенціал країни. У західних країнах держава ініціювала формування інституційного середовища залежно від ступеня розвиненості ринку та його здатності забезпечити урівноважений розвиток.

Ключова функція інституцій як підсистеми ринкового механізму спирається на гармонізацію економічних відносин і раціональне управління ними, генерування інформації про потреби суспільства з одночасним розв'язанням проблем, підтримання збалансованих інтересів усіх учасників ринку [3]. Гнучке поєднання державного та ринкового

© В.В. Россоха, О.М. Шарапа, 2016

регулювання врятувало ринкову систему від багатьох конфліктів і “перетворило її на одну з найжиттєздатніших та найефективніших економічних систем за весь період існування людства” [4, с. 54].

На складність формування нових інститутів і невдачі запозичення західних інститутів транзитивними економіками вказує О.А. Петриченко. У процесі проведення реформ економічних систем – зазначає автор – часто виникають стійкі неефективні інститути з ефектом блокування (*lock-in effect*), які в теорії реформ одержали назву «інституційні пастки» [5, с. 65–66]. Інститути й інституції аграрного ринку, системи інституційних зв'язків і «соціальний розмір» суспільного інституту аграрного ринку досліджує В.А. Мамчур [6–8]. На засадах наукового доробку дослідників постає потреба системного опрацювання проблеми виникнення «інституційних пасток» та впливу їх на управління діяльністю аграрних підприємств.

Мета статті окреслюється дослідженням впливу неефективних інститутів на управ-

ління господарською діяльністю й розробленням заходів щодо удосконалення державних інституцій для забезпечення ефективності управління виробничо-збутовою діяльністю аграрних підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Аналіз формування інституційних пасток, спричинених негативним впливом інституцій, переконує, що створення ринкового правового поля не гарантує появу ефективних ринкових інститутів. Аграрний сектор економіки фактично став «заручником» системи інституційних пасток, що виникли в результаті здійснюваної макроекономічної політики. Протягом усього періоду становлення та розвитку вітчизняного агропродовольчого ринку умови його функціонування зумовлювалися чинниками, що змушували товаровиробників згортати виробництво або вдаватися до реалізації нераціональних і безперспективних рішень у сфері управління товарною спеціалізацією й збутом продукції (табл. 1).

1. Інституційні пастки виробничо-збутової діяльності сільськогосподарських підприємств

№ з/п	Показник
1	Економічна недоцільність застосування в умовах інфляційних і девальваційних процесів єдиних механізмів державного регулювання для сільськогосподарських товаровиробників різних організаційних форм господарювання з різноманітними технологічними, інноваційними, природними й географічними розбіжностями
2	Відсутність системності механізмів належного фінансового забезпечення, прозорих економічних «правил гри», партнерських відносин між державою і товаровиробниками, що знижує рівень довіри (соціального капіталу)
3	Надзвичайно високий рівень інфляції, оскільки ціни на продовольство у період з вересня 2013 р. по вересень 2015 р. в Україні у доларовому еквіваленті знизилися у 1,4–1,8 раза, а в гривневому зросли в 1,5–2,47 раза. Водночас унаслідок девальвації середній розмір заробітної плати зменшився від 408 до 199 дол. США, що знижує економічну доступність продовольства до вітчизняного споживача
4	Вимоги бухгалтерського обліку, за якими виробничі витрати при калькулюванні продукції обліковуються за цінами придбання, а рівень прибутку визначається за цінами продажу, що створює невідповідність між ефектами виробництва і збуту продукції та продажем її у торговельній мережі
5	Підвищення закупівельної ціни на сировину, яке спричиняє підвищення ціни на продукцію споживання, а подальше зниження ціни на сільськогосподарську сировину не повертає ціни на кінцеві продукти у своє попереднє положення, що забезпечує формування додаткової маржі у роздрібній торгівлі при неврахуванні інтересів сільськогосподарських товаровиробників
6	Неузгодженості взаємовідносин у продовольчих ланцюгах «виробництво (збут) – переробка (заготівля) – торгівля»
7	Зміна структури у витратах населення, що супроводжується зниженням частки витрат на харчування, формуванням споживчого кошика за залишковим принципом і породжує проблему зниження ціни на продовольство за рахунок якості продуктів харчування її виробниками.

Джерело: Сформовано авторами з використанням джерела [10].

Серед проблем функціонування внутрішнього ринку сільськогосподарської продук-

ції, що впливають на ефективність діяльності її виробників, слід також виділити:

1) митно-тарифну та фіскальну політику інституцій, що спричинили штучне скорочення конкурентного потенціалу аграрного виробництва країни, оскільки конкурентоспроможність галузі визначається результатами збутової діяльності як завершальної стадії виробничо-комерційного циклу;

2) дисбаланс у структурі ціни готової продукції сільського господарства через низьку частку виробників (близько 25 %) і високу – переробки та продажу (близько 50 і 25 % відповідно). Внаслідок цього товаровиробник одержує занижений прибуток, що не сприяє його ефективному відтворенню. Нееквівалентність міжгалузевих відносин, створених інституціями, – одна з найбільш серйозних й обтяжливих причин обмеження економічного розвитку сільськогосподарських підприємств і сучасної аграрної кризи. Якщо сфери агропромислового виробництва розвиваються відокремлено, без будь-якого технологічного чи фінансового взаємозв'язку, то ефективність сільського господарства знижується й воно втрачає інвестиційну привабливість;

3) недосконалість фінансово-кредитного механізму інституцій, що спричинила скорочення масштабів виробництва та деградацію матеріально-технічної компоненти ресурсного забезпечення технологічних процесів;

4) низький рівень розвитку й суперечності у функціонуванні інфраструктури інституцій ринку агропродовольчої продукції, внаслідок чого спостерігається невикористання існуючих конкурентних переваг вітчизняної продукції навіть на внутрішньому ринку.

У ринкових умовах господарювання вектор формування цін спрямовується у напрямі від роздрібною ціни до ціни на сировину, що стає одним із важливих чинників мінімізації витрат виробництва та забезпечення його конкурентоспроможності. За витратним методом ціна сільськогосподарської продукції визначається найгіршими: ділянками землі, технологіями виробництва, господарниками. Безумовно, що ціни, які формуються відповідно до закону попиту й пропозиції, завжди досягнуть рівноваги. Проте цей процес може супроводжуватися

значними руйнівними наслідками як для багатьох аграрних підприємств, так і для аграрного сектора економіки загалом. Тому система ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, як правило, формується в поєднанні ринкових важелів з інструментами державного регулювання.

Нині в Україні немає цілісної концепції побудови системи державного регулювання цін та доходів сільськогосподарських виробників. Така концепція має враховувати ресурсний потенціал і сучасний стан сільськогосподарського виробництва, організаційно-економічний механізм господарювання, особливості інституційного середовища, тенденції глобалізації та посилення ролі міжнародних організацій у регулюванні зовнішньоекономічних зв'язків і стати чинником сталого розвитку сільського господарства, структурних та інноваційних зрушень у галузі, гарантування продовольчої безпеки [11, с. 14].

Значна частка доданої вартості кінцевої продукції в аграрному секторі створюється поза сферою первинного (сільськогосподарського) виробництва. При виокремленні цієї галузі з системи агропродовольчого ланцюга товаровиробник не бере участі в розподілі доданої вартості, створеної у сферах переробки й реалізації. До того ж частка первинного виробника у вартості кінцевої продукції має тенденцію до зниження. Якщо наприкінці 1960-х років вона становила 40–50 %, наприкінці 1980-х – 20, то нині – 8–12 %. Цілком природне прагнення сільськогосподарських товаровиробників стати співвласниками у сферах переробки та реалізації, одержати додаткову частку вартості кінцевої продукції. Така мета досягається вертикальною інтеграцією знизу [12;13, с. 166–167].

Для розв'язання організаційно-економічних неузгодженостей у взаємовідносинах продовольчих ланцюгів в умовах протікання інфляційно-девальваційних процесів важливо застосувати досвід Австрії стосовно діяльності узгоджувальних комісій цін, витрат і доходів у процесі руху продукції від сировини до кінцевого споживача. Економічна сутність цієї проблеми ґрунтується на заінтересованості у співпраці учас-

ників ланцюга виробництво (збут) – переробка (заготівля) – торгівля. Оскільки успіх кожного з них залежить від спільної узгодженості дій, ефективне функціонування однієї ланки є гарантією повноцінної діяльності суміжних ланок [10, с. 91–92].

Запорука успіху цих комісій спирається на добровільність їх створення, наявність незалежних експертів-фахівців у відповідних ланках аналізованого продовольчого ланцюга, обов'язковість довіри до них усіх його представників. Такі фахівці вивчають механізм формування та структуру виробничих витрат у кожного з учасників продовольчого ланцюга, тобто проводять дослідження перебігу подій (економічних явищ) у процесах технології їх виробництва.

Важлива особливість інтеграційного процесу знизу полягає в об'єднанні майже всіх виробників первинної сировини в одному регіоні в межах діяльності одного підприємства. Кооперативно-акціонерна форма сприяє консолідації капіталу для створення інтеграційного об'єднання, оснащеного сучасними технологіями для виробництва конкурентної продукції. Ця форма співробітництва дає змогу справедливо розподіляти дохід підприємства з урахуванням сировинного внеску кожного члена кооперативу.

Об'єднання виробників сільськогосподарської продукції може бути не лише засобом захисту своїх спільних інтересів, але й засобом одержання вигід за рахунок:

- спільної діяльності по заготівлі, зберіганню, переробці, збуту своєї продукції без посередників;
- налагодження приватно-державних партнерських відносин у створенні сприятливих умов для ведення господарської діяльності та полегшенні доступу до коштів державної підтримки.

Переваги спільної діяльності на засадах кооперації для господарств населення полягають у можливості стати фінансово незалежними і самостійними при виборі напрямів розвитку, збереженні усіх майнових прав господарств, а також в одержанні додаткових ефектів від оптового постачання чи продажу продукції. Водночас така форма діяльності включає додаткові витрати на оплату праці найманих працівників, загрози

подвійного оподаткування продукції, узгодження напрямів господарювання зі стратегічними цілями розвитку кооперативних об'єднань. Наслідком створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів стає комерціалізація їхньої діяльності та недотримання принципів внутрішньогосподарських відносин.

На діяльність сільськогосподарської кооперації негативно впливають такі чинники, як кризові явища в економіці світу, політична й фінансова нестабільність України, високий рівень урбанізації населення, недовіра його до колективної праці, обмеженість матеріально-технічної бази, нерозвиненість інфраструктури аграрного ринку, демографічна криза, низький рівень життя населення, висока вартість впровадження нових технологій, техніко-технологічна відсталість дрібних і середніх підприємств галузі, висока частка імпорту агропродовольчої продукції, упереджене ставлення державної та місцевої влади до обслуговуючої кооперації тощо [14]. На розв'язання зазначених проблем повинна спрямовуватися аграрна політика – важлива компонента механізму забезпечення розвитку аграрного сектора.

У контексті забезпечення продовольчої незалежності держави й підвищення рівня експортного потенціалу сільського господарства центральною проблемою стає створення умов для підтримки та розвитку виробничо-збутової діяльності аграрних підприємств. Узагальнення досліджень практики державних заходів переконує, що регулювання ринку являє собою юридичну, економічну, соціально-ідеологічну, освітню й іншу діяльність державних органів, спрямовану на сприяння ефективному функціонуванню економіки, її механізмів підвищення рівня суспільного добробуту та їх доповнення в тих випадках, коли ринковий механізм недостатньо ефективно розв'язує завдання розподілу виробничих і споживчих благ.

До об'єктів державного регулювання економіки належать сфери, галузі, регіони, а також ситуації, явища й умови соціально-економічного життя країни, де виникли або можуть виникнути певні труднощі, проблеми, які неможливо розв'язати шляхом ринкового саморегулювання або можливо –

лише в подальшій перспективі, тоді як необхідність нормального функціонування економіки і підтримка соціальної стабільності вимагають негайного їх розв'язання.

Проведене в нашій країні реформування аграрної галузі та персоніфікація землі мали забезпечити комерціалізацію всіх ланок агропромислового виробництва, створити ринкові інфраструктури завдяки виробленню оптимальної цінової, податкової, кредитної й митної політики. В результаті вибіркового підходу в державній підтримці суб'єктів сільськогосподарського виробництва, а також за допомогою заходів науково-технічного, технологічного та кадрового забезпечення галузі можна розв'язати складне, але важливе завдання продовольчої незалежності держави на рівні сучасних потреб розвитку цивілізації. Проте державне регулювання аграрної сфери економіки поки що малоефективне. Причини цього явища зумовлені недостатнім науковим обґрунтуванням питань прогнозування стану об'єктів галузі, невизначеністю обсягів і строків державного втручання, недосконалістю інструментів аграрної стратегії, низькою кваліфікацією управлінського персоналу, повільним запровадженням ринкових механізмів, наявністю

бюрократичних перешкод; корумпованістю окремих державних структур.

Створення в Україні збалансованого продовольчого господарства можливе за умов наявності прогнозованого механізму державного регулювання агропромислового виробництва, що включає комплекс заходів щодо впливу держави на систему економічних відносин. Для послаблення руйнівної сили інфляційно-девальваційних процесів у сільському господарстві на сучасному етапі оманливої ефективності та прибутковості виробництва важливе визначення інфляційної рентабельності й інфляційного прибутку товаровиробників. Досконалу систему управління комплексним забезпеченням ефективності виробництва та збуту вітчизняної продукції в умовах активізації участі України в процесах світової економічної інтеграції можна створити за рахунок раціонального використання ресурсів інституцій підтримки господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

Для підвищення ролі державних інституцій у формуванні й реалізації господарського управління в умовах низької купівельної спроможності населення необхідно здійснити певні заходи (табл. 2).

2. Заходи щодо удосконалення державних інституцій для підвищення ефективності управління господарською діяльністю аграрних підприємств

№ з/п	Захід
1	Використання дієвих економічних механізмів конвергенції ринку і державного регулювання для усунення недоліків ринку й недовіри між державою та товаровиробниками при виконанні відповідних домовленостей
2	Забезпечення еквівалентності цін і встановлення розміру підтримки сільськогосподарських товаровиробників з урахуванням масштабу, рівня інтеграції й диференціації виробництва, стану інноваційно-інвестиційного розвитку тощо на засадах нормативної рентабельності по кожному виду продукції
3	Проведення вибіркового оперативного моніторингу, витрат виробництва в підприємствах різних форм господарювання для одержання інформації щодо діяльності суб'єктів ринку
4	Систематичне дослідження структури роздрібних цін за видами продовольства і визначення частки кожного з учасників продовольчого ланцюга (виробництво (збут) – переробка (заготівля) – оптова і роздрібна торгівля – держава (державні закупівлі) для контролю за пропорційністю цінових змін
5	Об'єктивне визначення рівня рентабельності (норми прибутку) з урахуванням особливостей технологічного процесу та рівня відновлюваної собівартості для усунення оманливого завищення прибутковості сільськогосподарського виробництва
6	Діагностика рівня економічної доступності продовольства, частки витрат сімейного бюджету населення, платоспроможності жителів країни для забезпечення набору основної продовольчої сировини і харчових продуктів

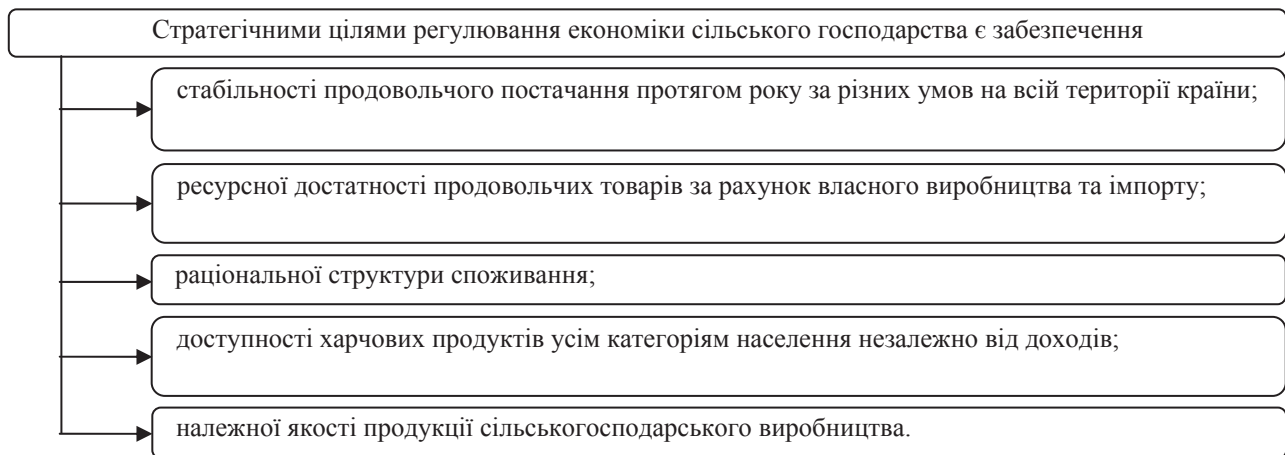
7	Імпортозаміщення продуктів харчування шляхом створення умов для заготівлі, збуту, переробки продукції, яка виробляється в ОСГ, уникнення неякісного імпорту й підвищення доданої вартості в країні
8	Створення узгоджувальної комісії за цінами, витратами та доходами з представників виробництва сировини, її переробки й роздрібної торгівлі відповідної продукції з обов'язковою участю в комісіях незалежних експертів

Джерело: Сформовано авторами з використанням джерела [10].

Світовий досвід та очевидні негаразди в забезпеченні стабільної ефективної діяльності аграрних підприємств переконують, що ключовим фактором залишається функціонування системи державної підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників. Більшість розвинутих країн світу, функціонування економіки яких характеризується суттєвою наявністю на світовому ринку агропродовольчої продукції, широко застосовують заходи державного регулювання аграрної сфери, спрямовані на підтримку

експортного потенціалу сільського господарства й забезпечення ефективного функціонування виробників продукції.

Отже, головна мета державного регулювання аграрного сектора має спиратися на економічну та соціальну стабільність сільськогосподарського виробництва, адаптацію його до мінливих умов ринкового середовища. Конкретні цілі ґрунтуються на положеннях головної мети і невід'ємно пов'язані з об'єктами державного регулювання економіки (рис.).

Стратегічні цілі державного регулювання сільського господарства

Джерело: Сформовано авторами.

Усталеною формою фінансової підтримки виробників сільськогосподарської продукції в розвинутих країнах світу стало державне субсидування. Так, у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) (34 країни світу) державні субсидії становлять 34 % від загального доходу фермерів. Рівень державних субсидій у відсотках до вартості виробленої сільськогосподарської продукції останніми роками у Швейцарії досяг 73 %, Норвегії – 70, Японії – 63, країнах ЄС – 45 % (для порівняння: в Україні цей показник становить 4,3 %) [15].

В Євросоюзі фермерів дотують із розрахунку на гектар угідь, причому є пряма дотація і дотація на розвиток територій. Розмір

підтримки коливається від 191 євро/га у Латвії до 1526 євро/га на Мальті. Загальна сума дотацій становить 500 млрд євро. У Білорусі державна підтримка сільського господарства знаходиться на рівні 3,5 млрд дол. США, у Росії – 9 млрд дол. США [16].

За даними ОЕСР, методологія порівняння обсягів бюджетної підтримки враховує й податкову, і бюджетну, й цінову підтримки. Відповідно до розрахунків ОЕСР, у 2012 році обсяг підтримки в Україні становив 1,3 % від внутрішнього валового виробництва аграрної продукції, водночас у Росії – 13,5 %, а Євросоюзі – 19 % [17].

Державні субсидії сільськогосподарським товаровиробникам у цих країнах зазвичай

надаються не з метою нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, а заради підтримки доходів фермерів на належному рівні, розвитку інфраструктури, дотримання екологічних вимог, збереження родючості ґрунтів тощо. У країнах ЄС до 25 % субсидій можуть бути спрямовані на впровадження новітніх технологій, гарантування безпечності продуктів харчування, соціальний розвиток сільських територій. У США державні кошти використовують також на наукові дослідження у сфері аграрного виробництва.

В Україні підтримка сільськогосподарських товаровиробників за весь пореформений період жодного разу не мала комплексного спрямування. Сучасний стан вітчизняного ринку аграрної продукції характеризується такими явищами, як формальна наявність атрибутів ринку, надмірна концентрація влади та власності в політичних, регіональних і галузевих олігархічних угрупованнях, домінування фінансово-промислової й адміністративно-управлінської еліти. Це призводить до недосконалості системи державного регулювання аграрного сектора економіки та робить регулювальну систему занадто громіздкою для реагування на зміни в аграрній сфері [18, с. 355].

Із часу набуття Україною незалежності прийнято понад 150 законів, пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю й селом. Проте ситуація в сільській місцевості суттєво не поліпшилася. Загалом у державі діє велика кількість нормативно-правових документів у сфері регулювання аграрної сфери економіки, але значна кількість їх не виконується через брак фінансування, а тому має декларативний характер. Недостатня системність і неузгодженість законодавства України, а також його вибіркове виконання негативно впливає на виробництво та збут сільськогосподарської продукції. Реалізація існуючих положень нормативно-правових документів часто знаходиться не на належному рівні. Отже, є підстави стверджувати про необхідність удосконалення інституцій регулювання в аграрній сфері економіки.

Усі розвинуті країни світу проводять ґрунтовну політику державного сприяння розвитку сільського господарства, надання йо-

му гарантованої підтримки, запроваджують відповідні економічні механізми заохочення сільськогосподарських товаровиробників. Попри це, за 1994–1999 роки у сільському господарстві України відбулося поступове зменшення державної підтримки сільського господарства (за винятком податкових пільг) від 1575,4 до 91,5 млн дол. США, або в 17,2 раза, що було спричинено макроекономічними чинниками [19].

Із 2000 року Уряд почав збільшувати фінансування галузі. Було прийнято Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», в якому визначаються правові, економічні та організаційні засади цілісної системи програмних документів, встановлюється загальний порядок їх розробки, затвердження й виконання, права і відповідальність учасників [20].

Така програма відображає наукове обґрунтування цілей та пріоритетів, засобів і шляхів їх досягнення й стратегії розвитку. Показники програмних документів затверджуються Кабінетом Міністрів України, уповноваженими та іншими центральними органами виконавчої влади й окреслюють орієнтири для розробки суб'єктами підприємницької діяльності власних бізнес-планів, прогнозів і стратегій розвитку. Система програмних документів економічного та соціального розвитку визначається на короткострокові (рік) і довгострокові (п'ять років) періоди, а в разі необхідності й на триваліший термін.

Протягом 2003–2012 років в Україні реалізовано від 14 до 19 програм підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Найбільша їх кількість була в 2004 році. У 2003-му найвищу частку в структурі спрямованих на підтримку аграрного сектора економіки коштів, а саме 33,3 %, мала програма «Здійснення заходів з подолання наслідків стихійного лиха в сільському господарстві та розвитку аграрного ринку» [21], на реалізацію якої було витрачено 671,4 млн грн. Із 2004 року найвагомішою стала програма «Бюджетна тваринницька дотація та державна підтримка виробництва продукції рослинництва», на яку виділялося від 17,1 до 30,8 % усіх залучених на держав-

ну підтримку сільськогосподарських товаровиробників коштів.

Бюджетом на 2013 рік було заплановано реалізацію лише шести цільових державних і восьми регіональних програм підтримки, а на їхню реалізацію в спеціальному фонді держбюджету було передбачено 650 млн грн [22].

У 2015 році сільське господарство одержало найменшу бюджетну підтримку за останні 10 років. У спеціальному фонді державного бюджету для потреб галузі було передбачено понад 530 млн грн, у т. ч. видатки розвитку становили понад 127 млн грн [23]. На 2015 рік у бюджеті країни майже не передбачене фінансування виробничих субсидій, за винятком фінансування діяльності Аграрного фонду [24].

Серед основних важелів механізму регулювання аграрного ринку України, які використовувалися з 1991 року, слід виділити: мінімальні ціни; еквівалентні ціни; заставні операції; інтервенційні операції; квотування; митні тарифи на ввіз та вивіз продукції; державні дотації на одиницю продукції; державні дотації на одиницю площі; державні дотації за якість продукції; пільгове кредитування; пільгове оподаткування тощо. Подібні інструменти економічного механізму застосовувались у провідних країнах світу, зокрема в країнах ЄС. Їхній досвід було враховано при розробці вітчизняної системи державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції. Однак сформований механізм регулювання аграрного ринку не забезпечив стійкої тенденції до підвищення ефективності сільськогосподарської галузі.

Функціонування ринків продовольчих продуктів у рамках ЄС являє собою складний механізм, в якому провідні позиції займає система державного регулювання. Втручання держави, її вплив на внутрішній ринок має систематичний характер і здійснюється за різними напрямками. При державних закупівлях сільськогосподарських продуктів або при реалізації їх із державних запасів органи втручання виступають як безпосередній ринковий агент.

В Україні для реалізації стратегічного курсу зміни всієї системи відносин в агропродовольчому виробництві доцільно створити

спеціальні органи державного регулювання ринкових перетворень сільського господарства. У державах Східної Європи, які стали на шлях аграрних реформ значно раніше, ніж Україна, подібні інституції вже діють, зокрема, у Польщі – Агентство сільськогосподарського ринку, в Чехії й Словаччині – Фонди ринкового стимулювання, в Угорщині – Координаційний комітет з регулювання аграрного ринку. За винятком деяких відмінностей, можна виділити такі головні завдання їхньої діяльності: інтервенційна закупівля сільськогосподарської продукції; інтервенційний продаж сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки на внутрішньому і зовнішньому ринках; субсидування експорту; обслуговування кредиторської заборгованості; аналіз сільськогосподарського ринку, збір інформації та розробка оцінок і пропозицій для уряду щодо поточної ситуації.

Висновки. З огляду на нинішню ситуацію, не всі галузі агропромислового виробництва мають тенденції успішного розвитку. Інституційне забезпечення управління виробничо-збутовою діяльністю аграрних підприємств, що супроводжується виникненням інституційних пасток, зумовлює зниження ефективності сільськогосподарських підприємств. Процеси розвитку аграрного сектора економіки, спрямовані на нарощування обсягів продукції та підвищення її конкурентоспроможності, мають здійснюватися з урахуванням інституційного впливу, можливостей використання природних і регіональних переваг галузі й супроводжуватися державним регулюванням цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників.

Складниками організаційно-економічних заходів державної аграрної політики мають стати цільові програми підтримки галузі, податкові та митні пільги, державні закупівлі через Аграрний фонд, Державний комітет матеріального державного резерву, ДАК «Хліб України», а також державна підтримка обов'язкового страхування аграрного виробництва. Водночас державну підтримку агропродовольчого сектора слід розглядати в контексті визначення пріоритетів розвитку тієї чи іншої галузі сільського господарства,

а не як обов'язкову компоненту формування собівартості продукції.

Провідне місце у формуванні ціни на основі конкуренції та фактичного співвідношення попиту і пропозиції посідають такі інституції, як товарні біржі. Вони являють собою особливу форму оптового ринку та важливу компоненту ринкової інфраструктури на організованому аграрному ринку. Проте ці інституції не визначають реальну ціну сільськогосподарської продукції, а лише закладають підвалини для визначення ціни.

Механізм біржової торгівлі забезпечує вирівнювання і регулювання цін, прозорість купівлі-продажу продукції й об'єктивність встановлення цін. Такими інструментами стає форвардна та ф'ючерсна торгівля, які поки що не набули значного поширення, але мають певні переваги. Завдяки товарним біржам здійснюється страхування від цінових змін, а тому сільськогосподарські підприємства можуть уникати багатьох ризиків, перекладаючи їх на спекулянтів. Водночас біржа сприяє залученню інвестиційних ресурсів і виступає каталізатором процесу мобілізації коштів для інвестування галузі.

Сільськогосподарською продукцією, яка користується найбільшим попитом та реалізується через товарні біржі, було й залишається зерно. Проте частка ф'ючерсних контрактів у загальній структурі біржової торгівлі цією продукцією незначна. Підвищення ролі таких контрактів у реалізації продукції дасть змогу товаровиробникам планувати свою виробничу і збутову діяльність.

До переваг біржової торгівлі належить можливість надання інформації про товаропотоки й ціни на зерно, що експортується з України, рівень світових цін, інвестування товаровиробників за допомогою укладення форвардних угод на основі біржових цін, які забезпечують взаємовигідні товарно-грошові відносини між партнерами.

Державне регулювання ринку зерна не відіграє стимулюючої ролі щодо зерновиро-

бництва і поки що не здатне ефективно реагувати на виклики ринкової економіки. Причиною зниження прибутковості зернової галузі останніми роками стала нерозвиненість аграрного ринку та інфраструктури збуту зерна, а також механізму державного регулювання ціноутворення на зернову продукцію в умовах як надвиробництва зерна, так і неврожаю, високий рівень кредитних ставок та недосконалість бюджетної підтримки галузі. Тому значна частка доходів при експорті продукції залишається у приватних зернотрейдерів, які розпоряджаються одержаним капіталом на власний розсуд, минаючи інтереси товаровиробників і держави загалом.

Нагальною стає необхідність створення в Україні державної структури (надання відповідних повноважень існуючій), яка здійснюватиме державні закупівлі (на умовах спот, форвард, ф'ючерс) із метою експорту продукції. Прибутки цієї держструктури повинні розподілятися таким чином, щоб певна їхня частка поверталася товаровиробнику на потреби розвитку. Це забезпечить перевагу такої державної структури перед приватними зернотрейдерами для аграрних підприємств без порушення антимонопольного та іншого законодавства. Канадський досвід організації збуту сільськогосподарської продукції переконує, що така держструктура має бути не лише самоокупною, а й прибутковою, сплачувати податки в бюджет і стимулювати сільськогосподарських товаровиробників. Запровадження цієї системи державних закупівель дасть змогу сільськогосподарським товаровиробникам заздалегідь формувати виробничу програму з упевненістю в збуті продукції за визначеною ціною. В подальших наукових дослідженнях варто сконцентрувати увагу на управлінні процесами підвищення ефективності виробничо-збутової діяльності аграрних підприємств в умовах євроінтеграції.

Список використаних джерел

1. Coase R. (1937). The Nature of the Firm / R. Coase // *Economic*. – 1937. – 4(16). – P 386–405.
2. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – 368 с.
3. Veblen T. Why is Economics not an Evolutionary Science / T. Veblen. // *Quarterly Journal of Economics*. – 1898. – Vol. 12, No. 4. – P. 373–397.

4. *Россоха В. В.* Інституційне забезпечення розвитку виробничо-економічних систем / В. В. Россоха // *АгроІн-Ком.* – 2006. – № 3–4. – С. 82–86.
5. *Галиця І.* Державне регулювання в умовах ринкових відносин / І. Галиця // *Економіка України.* – 2002. – № 6. – С. 52–58.
6. *Петриченко О. А.* Теорія суспільно-економічного розвитку : моногр. / О. А. Петриченко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 102 с.
7. *Мамчур В. А.* Інституції державного регулювання ринку зерна в Україні / В. А. Мамчур // *Економіка АПК.* – 2010. – № 2. – С. 55–61.
8. *Мамчур В. А.* Інститути аграрного ринку: теоретичні аспекти / В. А. Мамчур // *Економіка АПК.* – 2010. – № 10. – С. 151–156.
9. *Мамчур В. А.* Інституції та “суспільний розмір” аграрного ринку / В. А. Мамчур // *Економіка АПК.* – 2011. – № 10. – С. 161–166.
10. *Шпичак О. М.* Економіко-організаційні неузгодженості взаємовідносин у продуктових ланцюгах в умовах інфляційно-девальваційних процесів: напрями врегулювання / О. М. Шпичак // *Економіка АПК.* – 2015. – С. 85–95.
11. *Онегіна В. М.* Державне регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників : моногр. / В. М. Онегіна. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 590 с.
12. *Красноруцький О. О.* Ефективність функціонування капіталу суб’єктів сфер виробництва та обігу ринку сільськогосподарської продукції / О. О. Красноруцький // *Вісн. СНАУ.* – Вип. 4. – 2009. – С. 43–50.
13. *Нагорный В. Д.* Сельское хозяйство Канады. Корни успеха. / В. Д. Нагорный. – М.–Майкоп : Качество, 2004. – 328 с.
14. *Лужанська Т.* Професійні громадські організації в аграрному секторі економіки України: проблеми розвитку. Проект «Аграрна політика для людського розвитку» [Електронний ресурс] / Т. Лужанська. – 2005. – Режим доступу : <http://www.undp.org.ua>.
15. *Беззуб І.* Перспективи розвитку сімейних фермерських господарств в Україні [Електронний ресурс] / І. Беззуб. // Центр досліджень соціальних комунікацій. – Режим доступу : http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&f=419.
16. Лист щастя від Мінфіну або Примарність насолоди від супу з курки, яка несе золоті яйця [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agroprofi.com.ua>.
17. *Мельник Т. М.* Оцінка державної підтримки аграрного сектору України / Т. М. Мельник, О. С. Головачова // *Маркетинг і менеджмент інновацій.* – 2013. – № 3. – С. 169–184.
18. *Могильний О. М.* Регулювання аграрної сфери : моногр. / О. М. Могильний. – Ужгород : ІВА, 2005. – 400 с.
19. *Кобута І.* Внутрішня підтримка сільського господарства в контексті приєднання України до Світової організації торгівлі / І. Кобута, О. Шевцов // *Аграрна політика для людського розвитку : проект.* – К. : [б.в.], 2002. – С. 342–374.
20. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : Закон України від 23.03.2000 р. № 1602–III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
21. Програма «Здійснення заходів з подолання наслідків стихійного лиха в сільському господарстві та розвитку аграрного ринку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>.
22. Всеукраїнська асоціація сільських та селищних рад [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vassr.org>.
23. Про державний бюджет України на 2015 рік : Закон України від 28.12.2014 р. № 80–VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80-19/page2>.
24. Бюджет 2015, підтримка АПК та корупція [Електронний ресурс] // *VoxUkraine.* – 23.01.2015. – Режим доступу : <http://voxukraine.org/2015/01/23/>.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2016 р.

* * *

УДК 339.15.054.22

*Е.А. ФИРСОВ, доктор экономических наук, профессор
Луганский национальный аграрный университет*

О сущности производственных отношений в условиях рыночной экономики

Постановка проблемы. В настоящее время нет общепринятого определения сущности производственных отношений между собственниками средств производства и наемными работниками в условиях рыночной экономики. Этот вопрос не может не иметь важного значения для обоснования перспектив развития общества.

Анализ последних исследований и публикаций. Сторонники марксистской теории считают, что в условиях рыночной экономики между основными классами общества существуют антагонистические производственные отношения. Например, в курсе лекций по политической экономии утверждается, что с развитием капитализма усиливается поляризация двух антагонистических классов [1, с. 113]. А.И. Ванькевич в статье “Сущность категории способа соединения рабочей силы со средствами производства” утверждает, что внутреннее противоречие способа соединения рабочей силы с частными средствами производства отражает отчуждение непосредственного работника от условий и результатов труда, его неравенство в производстве [2]. Автор считает, что при капитализме происходит социальное принуждение к труду, которое реализуется на практике в характере разделения

управленческой и исполнительской функций в производстве.

Иштван Месарош, представитель постмарксизма, в статье “Структурный кризис капитала” выступает с критикой убеждения, что материальные условия капитализма можно непосредственно использовать для сближения различных классов и слоев общества. Он утверждает, что материальные условия капитализма всегда тесно связаны с классовой, гендерной и расовой иерархией [3].

А.А. Чухно подробно рассматривает в своих статьях эффективность рыночной экономики в современных условиях [4,5].

Цель статьи – рассмотреть объективные возможности образования прибыли собственниками средств производства в современных условиях рыночной экономики без возникновения антагонистических противоречий между основными классами общества.

Изложение основных результатов исследования. Авторы классической теории трудовой стоимости товаров Адам Смит и Давид Рикардо исследовали актуальные вопросы политической экономии в основном на примере Англии, которая в последней трети XVIII века и в первой трети XIX века достигла индустриальной стадии развития экономики раньше других стран мира. Капитал этой страны вступил в стадию машинной индустрии. Вместо кустарных мас-

© Е.А. Фирсов, 2016

терских строили фабрики. В сельской местности мелкие крестьянские хозяйства уступали место крупным поместьям и хозяйствам капиталистических фермеров-арендаторов. Однако образование общенационального рынка еще не было завершено в полной мере. Техническая база и темпы роста производства оставались весьма низкими: нормы накопления национального дохода не превышали в среднем 5%. Условия работы на фабриках были очень тяжелыми. Рабочий день продолжался не менее 12-13 часов. Заработной платы едва хватало на полуголодное существование рабочих и членов их семей.

В это время наблюдалась обратная зависимость между прибылью, которую получали собственники средств производства, и заработной платой наемных рабочих: увеличение прибыли снижало размер заработной платы, а рост последней уменьшал сумму прибыли.

Такая зависимость не могла не вызывать противоречий между основными классами общества. В этих условиях Давид Рикардо открыто признавал противоположность интересов рабочих и собственников средств производства. Карл Маркс, завершивший создание трудовой теории стоимости, рассматривал производственные отношения пролетариев и собственников средств производства как антагонистические. Причину антагонистических противоречий между собственниками средств производства и наемными рабочими он видел в эксплуатации их труда, т.е. в присвоении капиталистами их неоплаченного труда [6, с. 62]. При этом не были рассмотрены возможности образования прибыли собственниками средств производства в будущем, в условиях научно-технического прогресса, без извлечения прибыли за счет неоплаченного труда наемных рабочих. Утверждалось, что в условиях существующего способа производства невозможно освободить наемных рабочих от эксплуатации их труда.

При анализе влияния научно-технического прогресса на образование прибыли важно учитывать особенности экономического закона об изменении органического строения капитала при техническом про-

грессе общества. Этот закон выражает уменьшение доли живого труда в стоимости продукта в сравнении с долей труда, овеществленного в средствах производства, а также уменьшение доли оплаченного труда в сравнении с долей этого труда, овеществленного в средствах производства по мере роста технического прогресса. По марксистской терминологии речь идет об относительном уменьшении переменной части капитала и об относительном увеличении части постоянного капитала в ходе его накопления.

В связи с уменьшением части переменного и увеличением постоянного капитала по мере технического прогресса, уменьшаются возможности увеличения прибыли собственниками средств производства за счет присвоения неоплачиваемого труда рабочих и возрастают возможности образования прибыли за счет более эффективного использования постоянного капитала. Например, в современных условиях рыночной экономики собственники средств производства не имеют права уменьшать оплату труда рабочих для увеличения прибыли, если фактический уровень оплаты труда рабочих не превышает установленного правительством минимума. В то же время возрастают возможности образования прибыли за счет сокращения материальных затрат и амортизационных отчислений путем совершенствования организации и технологии производства на основе использования достижений науки и техники, поскольку при изменении органического строения капитала возрастают размеры используемых средств производства и повышается эффективность их использования.

Крупные фермы США получили в 2010 году 72,7 млрд долл. чистой прибыли. Эту сумму прибыли они не могли получить за счет уменьшения оплаты труда рабочих, поскольку фактический фонд оплаты их не превышал 6,2 млрд долл. При этом наблюдается увеличение уровня оплаты труда рабочих по мере роста рентабельности ферм.

Проведенный нами анализ показателей статистической группировки ферм США по величине стоимости товарной продукции и сумме оказанных ими услуг за 2010 год дает

возможность сделать вывод, что в современных условиях одним из основных источников образования прибыли является снижение материальных затрат и амортизационных отчислений в расчете на единицу товарной продукции и услуг в результате совершенствования организации и технологии производства на основе использования достижений науки и техники и повышения их эффективности при тех же полезных свойствах продукции и оказанных услуг. Эти вопросы рассмотрены автором данной статьи более подробно в предыдущем исследовании [7, с. 48-54].

Но в современных условиях рыночной экономики не менее важное значение имеет еще один источник образования прибыли: за счет создания новых полезных свойств товаров, пользующихся надежным спросом, или за счет существенного улучшения существующих свойств. При этом происходит увеличение общественно необходимых затрат живого и овеществленного труда и соответствующее увеличение стоимости продукции.

Реализация таких товаров, при наличии платежеспособного спроса, осуществляется по ценам, которые не только возмещают понесенные товаропроизводителями общественно необходимые затраты живого и овеществленного труда на создание новых свойств или существенное улучшение уже

достигнутых, но и обеспечивают получение прибыли. В условиях повышенного спроса на эту продукцию предприятия могут получать так называемые “сверхдоходы”, когда суммы прибыли значительно превышают средние нормы получения прибыли.

Научно-технические революции оказывают большое влияние не только на укрепление сферы материальной базы производства, но и на совершенствование сферы производственных отношений. Этот вывод относится и к научно-технической революции, которая началась со второй половины XX века и охватила практически все страны мира.

Высокая эффективность производства в постиндустриальных странах создает материальную основу для улучшения жизни людей. В этих странах практически удовлетворяются основные физические и интеллектуальные потребности их граждан. Так, удовлетворяются потребности в основных продуктах питания, включая мясные и молочные продукты, яйца, овощные и бахчевые культуры, фрукты и ягоды (табл.).

В нашей стране, в условиях социализма, люди меньше потребляли мяса и мясных изделий, фруктов и ягод, а больше – хлебных изделий и картофеля, что свидетельствует об относительно низких доходах потребителей в сравнении с постиндустриальными странами.

Потребление основных продуктов питания на душу населения

Страна	Год	Мясо и мясопродукты, кг	Молоко и молочные продукты, кг	Яйца, шт.	Рыба и рыбопродукты, кг	Сахар, кг	Растительное масло, л	Картофель, кг	Овощи и бахчевые, кг	Фрукты и ягоды, кг	Хлебные изделия, кг
США	2008	117	270	247	11	61	33	56	128	110	93
Великобритания	2007	86	241	187	20	36	18	107	92	131	92
Германия	2008	88	442	208	16	35	16	70	96	123	93
Франция	2007	96	260	267	35	32	19	65	98	120	92
Нидерланды	2007	85	260	326	19	28	18	92	103	56	89
Австрия	2007	97	359	236	13	38	22	56	108	156	78
Италия	2007	92	256	211	24	32	28	45	152	152	165
Дания	2007	98	256	357	25	32	28	82	98	152	95
Австралия	2007	123	231	357	24	48	20	55	97	112	88
Украина	2010	52	206	290	15	37	19	129	144	48	111
Российская Федерация	2010	63	247	269	15,5	39	13,4	104	102	58	119

Источник: [8, 9].

В постиндустриальных странах достигнуты также значительные успехи в улучшении жилищных условий граждан. Например, в

США на душу населения приходится в среднем 75 м² жилья, в Великобритании – 62 м², в Германии – 45 м². В Украине уро-

вень этих показателей не превышает 23,7 м², в Российской Федерации – 22,8 м².

Карл Маркс нарисовал в конце первого тома “Капитала”, главном труде своей жизни, мрачную картину развития капиталистического общества: “Вместе с постоянно уменьшающимся числом магнатов капитала, которые узурпируют и монополизируют все выгоды этого процесса превращения, возрастает масса нищеты, угнетения, рабства, вырождения, эксплуатации, но вместе с тем и возмущения рабочего класса, который обучается, объединяется и организуется механизмом самого процесса капиталистического производства. Монополия капитала становится оковами того способа производства, который вырос при ней и под ней [6, с. 766]”.

Автор марксистской теории явно ошибся в своем прогнозе. В настоящее время постиндустриальные страны создают весьма благоприятные условия для жизни людей, о чем свидетельствует массовый поток желающих переехать или переплыть, нередко с риском для жизни, в постиндустриальные страны из менее развитых стран.

На родине Карла Маркса, в Германии, также произошли события, которые он не мог предвидеть. На парламентских выборах, в созданной после Второй мировой войны Германской Демократической Республике (ГДР), где была ликвидирована частная собственность, победу одержала партия восточногерманских христиан. Новая власть упростила переход людей через границу с капиталистической Федеративной Республики Германии (ФРГ), что привело к массовому переходу граждан ГДР в ФРГ, присоединению ГДР к ФРГ и образованию в 1990 году общегерманского государства.

Многие страны мира используют опыт постиндустриальных стран для повышения эффективности производства и улучшения условий жизни людей. Больших результатов в этой деятельности достигла Китайская Народная Республика, правительство которой, под официальным лозунгом развития комплексной системы макроэкономического контроля, использует такие важные атрибуты рыночной экономики, как либерализация цен и их валютного курса, приватизация го-

сударственных промышленных предприятий, расширение деятельности частного сектора. При этом изменяются функции государства: прямые методы управления заменяются косвенными, директивное планирование – прогнозированием. Центр тяжести управления экономикой переносится с микроскопического уровня на макроскопическое регулирование. Административные методы регулирования заменяются использованием рыночных механизмов.

Наряду с собственными значительными инвестициями используются и иностранные, особенно в высокотехнологических отраслях экономики. За 21 год (с 1985 по 2006-й) сумма инвестиций в основной капитал к ВВП увеличилась с 28,4 до 52,4%. Доля промышленности в валовом внутреннем продукте возросла с 38,5% в 1985 году до 48,7% в 2006 году, а для сельского хозяйства сократилась – соответственно с 28,3 до 11,8%.

Для повышения эффективности производства в качестве главного фактора используются достижения науки и техники. В результате объем валового внутреннего продукта страны возрос в долларах США за 10 лет (2003 – 2013) в 5,6 раза.

Однако и Китаю не удалось избежать экономических трудностей в процессе перестройки экономики. Не были учтены некоторые особенности рыночной экономики. Безудержные темпы увеличения строительства жилья привели к его перепроизводству, а затем и к общему экономическому кризису. В результате существенно замедлили рост экономики, стали останавливаться заводы. Подешевел курс юаня и появилась безработица. Правительство для борьбы с кризисом и депрессией выделяет ранее накопленные значительные финансовые резервы для оживления и подъема производства.

Высоких экономических результатов достигла южнокорейская экономика, начиная с 60-х годов XX в. Важное значение в этом достижении имела экономическая политика президента страны Пак Чон Хи, которая была направлена на привлечение иностранных инвестиций, увеличение объема экспорта, индустриализацию экономики. Использо-

лись некоторые элементы плановой экономики, включая составление пятилетних планов. В результате этих мер средние темпы роста валовой продукции страны возросла до 8% в год. Доля промышленного сектора ВВП возросла с 14,3% в 1962 году до 30,3% в 1987 году. Объем ВВП увеличился соответственно с 2,3 млрд долл. до 204 млрд долл. Объем торговли товарами народного потребления вырос с 480 млн долл. до 127 млрд долл. Благодаря дешевой рабочей силе возросла конкурентоспособность товаров.

Однако возник разрыв между промышленностью и аграрным сектором. В связи с мировым экономическим кризисом сократился объем экспорта. В 1980 году, впервые с 1962 года, произошел спад производства, и правительство начало проводить новые широкомасштабные реформы. Были сокращены государственные расходы, проведена обширная либерализация производства и цен. Значительно уменьшилось вмешательство правительства в экономику. Для иностранных инвесторов созданы более свободные условия для их деятельности. Выделены инвестиции, необходимые для механизации сельскохозяйственного производства, дорожного строительства и инфраструктуры, что дало возможность сократить экономический разрыв между городом и деревней. Эти меры, наряду с общим оздоровлением мировой экономики, помогли южнокорейской экономике повысить темпы роста производства. В 1988 году они выросли в среднем до 9,2%, а затем до 12,5% в год.

Правительство создает привлекательный инвестиционный климат в стране. Иностранные инвесторы могут приобретать до 50% акций обществ. Упрощен документальный оборот при совершении финансовых сделок.

В настоящее время южнокорейская экономика специализирована на производстве электротехники, текстиля, автомобилей, изделий тяжелой промышленности, кораблестроении и стали.

Выводы. 1. Проведенный анализ не подтверждает выводов марксистской теории об ухудшении материального и духовного положения наемных рабочих в ходе развития

капиталистического общества. Эти выводы были сформированы на основе обобщения показателей производства на ранней стадии развития рыночной экономики в условиях относительно низкой материально-технической базы производства. При этом не были выявлены объективные перспективы развития экономики в условиях научно-технического прогресса общества без эксплуатации наемных рабочих.

2. Как показывает анализ, предприятия в современных условиях рыночной экономики могут получать прибыли, необходимые для расширения производств, за счет совершенствования организации и технологии на основе использования достижений науки и техники и обеспечивать выплату наемным рабочим заработную плату, достаточную для удовлетворения основных физических и умственных потребностей работников и их семей.

3. В современных условиях исчезает основная причина возникновения антагонистических противоречий между основными классами общества: возможность образования прибыли за счет использования неоплаченного труда наемных рабочих. Важное значение имеет также заинтересованность рабочих в устойчивой рентабельной работе предприятий, поскольку такое положение обеспечивает им надежные условия для работы, достойную заработную плату, улучшение социальных условий жизни, повышение квалификации, общение с производственными коллективами. Собственники средств производства также заинтересованы в организации хорошо налаженного дела с постоянным квалифицированным коллективом, получении прибылей, необходимых для расширенного воспроизводства и личных потребностей. Поэтому производственные отношения собственников средств производства и наемных рабочих в постиндустриальных странах можно во многом рассматривать как партнерские.

4. Предприятия в условиях постиндустриальной стадии рыночной экономики обладают устойчивой жизнеспособностью за счет использования достижений науки и техники и их высокой эффективности. Поэтому можно сделать вывод, что развиваю-

щие страны будут использовать в качестве основной модели развития опыт постиндустриальных стран для достижения в перспективе наилучших результатов. Большинство

из них в обозримой перспективе сможет достигнуть в экономике и социальной сфере современного уровня постиндустриальных стран.

Список использованной литературы

1. Политическая экономия. Курс лекций под ред. проф. Н.С. Спиридоновой: Изд. Московского ун-та, 1973. – С. 62-63.
2. Ванькевич А.И. Сущность категории способа соединения рабочей силы со средствами производства / А.И. Ванькевич // Вестник БНТУ. – 2008. – №1. – С. 88-93.
3. Месарош Иштван. Структурный кризис капитала (A crise estrutural do capital. São Paulo: Boitempo, 2009 / La crisis estructural del capital. Caracas: Ministerio del Poder Popular para la Comunicación y la Información, 2009).
4. Чухно А.А. Постиндустриальная экономика: теория, практика и их значение для Украины / А. Чухно // Экономика Украины. – 2001. – № 11, 12.
5. Чухно А.А. Становлення і розвиток ринкової економіки / А.А. Чухно; НАН України. – К., 2006. – 592 с.
6. Маркс Карл. Капитал. – Т. 1 / К. Маркс. – М.: Госполитиздат, 1949, 766 с.
7. Фирсов Е.А. Основные источники образования прибыли в условиях рыночной экономики / Е.А. Фирсов // Экономика АПК. – 2015. – № 5. – С. 48-54.
8. Державна служба статистики України // www.ukrstat.gov.ua.
9. Федеральная служба государственной статистики Российской Федерации // www.gks.ru.
10. Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика; пер. с англ. 11-го изд. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю – К.: Хагар-Демос, 1993. – 786 с.
11. Кейнс Дж. М. Трактат про денежную реформу. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс // Реформа-дайжест. – К., АУБ.
12. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М.: Изд. “Прогресс”, 1993. – Т. 1. – 416 с; Т. 2. – 310 с.
13. Пезенти А. Очерки политической экономии капитализма / А. Пезенти. – Т. 2. – М.: Изд. “Прогресс”, 1976. – 888 с.
14. Самуэльсон П. Экономика: учеб. / П. Самуэльсон. – Львов, Світ, 1993. – 496 с.
15. Сэй Ж.Б. Трактат политической экономии / Ж.Б. Сэй. – М., 1896. – 68 с.
16. Schumpeter U.A. History of Economic Analysis / U.A. Schumpeter. – New York, 1954. – 1664 p.

Статья поступила в редакцию 19.07.2016 г.

* * *

Новини АПК

Сільському господарству однозначно потрібен спеціальний режим оподаткування

Сільське господарство не має розглядатися лише як донор державного бюджету, зазначив директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», академік НААН Юрій Лупенко, коментуючи питання щодо доцільності збереження податкових пільг для аграріїв.

На його думку, при переведенні сільського господарства на загальну систему оподаткування слід пам'ятати, що аграрний сектор економіки – це не лише бізнес. Це і продовольча безпека держави, і зайнятість сільських жителів, і збереження довкілля тощо.

У тому, що Україна має сильні позиції в експорті агропродовольчої продукції і навіть за умов спаду в економіці та проведення АТО має прибутки, вирішальна роль належить тій системі пільгового оподаткування, яка була запроваджена в 1998-1999 роках, зауважив академік.

За його словами, у багатьох країнах світу й не лише у розвинутих сільське господарство є переважно дотаційним. Пільги по ПДВ для фермерів – це звична практика в Європейському Союзі, до якого Україна прагне приєднатися. Тож цю європейську норму слід використовувати і у нашій державі.

Сільському господарству однозначно потрібен спеціальний режим оподаткування, наголосив Юрій Лупенко. Його зміст та умови можуть і повинні обговорюватися.

Система оподаткування в АПК потребує вдосконалення, оскільки вона має виконувати регулюючу і стимулюючу функції, підсумував академік.

Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

УДК 334.7

*И.Д. КОТЛЯРОВ, кандидат экономических наук, доцент
Национальный исследовательский университет
Высшая школа экономики*

Вертикально кооперированные агропромышленные организации в сельском хозяйстве стран СНГ

Постановка проблемы. В настоящее время в сельском хозяйстве стран СНГ (в частности, в России и Украине) наряду с традиционными формами интеграции (вертикальная интеграция и сельскохозяйственная кооперация) начинает развиваться новая форма сотрудничества предприятий, основанная на гибридной (компромиссной между рынком и иерархией) модели [12, 13, 15]. Эта форма сотрудничества предполагает долгосрочное партнерство юридически независимых предприятий в рамках выстроенной производственно-сбытовой цепочки. Примером такой кооперации служат выстраиваемые французской сетью гипермаркетов «Ашан» в России аграрные фильеры (цепочки производства продуктов питания полного цикла – от поля до полки гипермаркета, включая необходимую логистическую составляющую). На данный момент фильер включает в себя [3]:

проект постройки мясного цеха (мощность 70 тыс. т, стоимость 2,5 млрд рублей, предполагаемый ввод в строй – ноябрь 2016 г.);

долгосрочное сотрудничество с мелкими хозяйствами Тамбовской и Воронежской областей (поставщики свинины, говядины и баранины). Эти хозяйства прошли аудит производства и для каждого из них составлен индивидуальный бизнес-план. «Ашан» обеспечит генетические исследования и частично компенсирует расходы на корм. Кроме того, «Ашан» контролирует качество

продукции и гарантирует объемы закупок. Этот перечень наглядно показывает тот объем организационной поддержки, которую «Ашан» предоставляет фермерам, и которая, скорее всего, даст им возможность повысить свою эффективность. Легко убедиться в том, что, формально сохраняя юридическую независимость, эти фермеры встраиваются в структуру «Ашана» (происходит квазиинтернализация их деятельности). При этом, что важно, фермеры не вытесняются из хозяйственной деятельности, а, напротив, получают стимул к развитию;

соглашение о намерениях с компанией «Тамбов-Агроинвест» на постройку убойного цеха;

проект строительства склада в Московской области. Этот проект показывает, что фильер предполагает выстраивание не только производственной, но и логистической инфраструктуры.

Таким образом, фильер действительно выстраивается вокруг «Ашана» (служит примером первой стратегии формирования сетевой структуры), причем часть активов находится в собственности торговой сети и управляется ею, а часть – принадлежит внешним партнерам, деятельность которых «Ашан» координирует. Эта модель, снижая затраты торговой сети (как на инвестиции в приобретение активов, так и на управление этими активами), дает возможность получить все необходимые для ее деятельности ресурсы и обеспечить высокий уровень координации деятельности такой производственно-сбытовой цепочки, а также создает важ-

© И.Д. Котляров, 2016

ный социально-экономический эффект в виде развития мелких сельхозпредприятий.

Фильерами «Ашана» примеры такой кооперации не исчерпываются. В России можно упомянуть программу «Молочные реки» компании «Вимм-Билль-Данн» [2], призванную обеспечить ее молоком, а в Украине активно развивается сотрудничество компании «Данон» с фермерами [4, 8]. Особый интерес представляет тот факт, что «Данон Украина» развивает социальную инфраструктуру в тех селах, где функционируют ее кооперативы-партнеры, а сама программа сотрудничества с фермерами реализуется в партнерстве с организацией «Добробут Громад» (направленной на социальное развитие) [4]. Однако именно в фильерах «Ашана» реализована модель полной (от поля до полки гипермаркета) производственной цепочки.

Такие аграрные кооперированные структуры мы предлагаем называть вертикально кооперированными агропромышленными объединениями (ВКАПО). Именно мягкая кооперация и координация деятельности при отсутствии единого владельческого контроля отличают их от традиционных для СНГ вертикально интегрированных структур.

В современных условиях, когда перед сельским хозяйством стран СНГ стоит задача повышения эффективности (которая в России также дополняется необходимостью организации импортозамещения), выявление организационно-экономической природы ВКАПО и анализ потенциала их применения обладает, по нашему мнению, высокой степенью актуальности. Именно эта научная задача и будет решаться в предлагаемой статье.

Анализ последних исследований и публикаций. Несмотря на развитие ВКАПО, их феномен не получил должного освещения в научной и практической литературе. Как было показано выше, ВКАПО могут рассматриваться как многоуровневая гибридная структура, которая проводит свою деятельность в сфере агропрома. Тем не менее работ, где одновременно присутствовали бы все три аспекта (гибридное взаимодействие, многоуровневая организация деятельности,

отраслевая привязка к агропрому) в сочетании с целью выявить организационно-экономическую природу этих образований, в настоящее время нет.

Хотя существует значительное количество публикаций по гибридным формам сотрудничества в сельском хозяйстве, эти исследования ограничиваются кооперативами [14], тогда как многоуровневое партнерство пока исследовано не было.

Можно также указать на множество работ общего характера по гибридным и сетевым формам кооперации (в том числе и многоуровневым) – от основополагающей статьи О. Уильямсона [15] до обобщающих исследований К. Менара [13] (на русском языке хотелось бы отметить труд Шерешевой М. Ю. [12]; из более свежих публикаций несомненный интерес представляет работа [9]). Тем не менее, в них изучалась природа и принципы функционирования гибридных структур как таковых, без привязки к специфике той или иной отрасли.

Как показывает приведенный выше пример с фильерами «Ашана», механизм их функционирования во многом близок к хорошо известным в промышленности многоуровневым производственным цепочкам, основанным на сетевой кооперации [6, 7, 10, 11], а также подробно изученным в научной и прикладной литературе управляемым каналам дистрибуции, активно используемым для выстраивания систем сбыта. Однако специфика функционирования многоуровневой сетевой кооперации в сельском хозяйстве (в отличие от промышленности и торговли) пока описана не была.

Цель статьи – описание организационно-экономической природы ВКАПО путем выявления их отличительных признаков, а также разработка рекомендаций по направлениям их применения в сельском хозяйстве.

Изложение основных результатов исследования. *Организационно-экономическая природа вертикально кооперированных агропромышленных организаций.* Стоит отметить, что хотя у ВКАПО, как уже было сказано выше, есть очевидные аналоги в других секторах экономики, в сельском хозяйстве стран СНГ доминирующей формой интегра-

ции является вертикальная владельческая интеграция с достаточно жесткой иерархической структурой. Даже если предприятие позиционирует себя как несколько более мягкую форму интеграции (например, холдинг), на практике зачастую оказывается, что речь идет о жестко интегрированной иерархической структуре (в частности, как справедливо указано в работе [1], под названием холдингов зачастую функционируют квази-холдинги, состоящие из контролируемых филиалов, а не из отдельных предприятий с определенной степенью автономии).

Таким образом, ВКАПО пока представляют собой инновационную форму кооперации в постсоветском сельском хозяйстве. Но при этом они соответствуют модели организации аграрного бизнеса, характерной для западных стран, где ряд функций и задач передается на исполнение профильным операторам, что дает возможность нарастить общую эффективность предприятий-партнеров.

Отличия ВКАПО от кооперативов и вертикально интегрированных структур представлены в таблице.

Сравнительный анализ вертикально кооперированных агропромышленных организаций, кооперативов и вертикально интегрированных структур

Критерий сравнения	Вертикально интегрированная структура	Кооператив	Вертикально кооперированная агропромышленная организация
Способ организации	Владельческий контроль	Единообразное сочетание иерархических и сетевых методов контроля	Широкий спектр иерархических, рыночных и сетевых методов контроля (сочетание которых индивидуально для каждого участника или групп участников). В составе ВКАПО могут быть собственно вертикально интегрированные структуры, а также кооперативы
Состав	Контролируемые подразделения	Независимые собственники, обобществившие свои активы, контролируемые подразделения, принадлежащие кооперативу в целом	Независимые собственники, сформировавшие единый пул активов для совместного пользования
Инициатива организации	Руководство компании, вокруг которой формируется структура	Стихийная (от одного или нескольких участников будущего кооператива)	Руководство компании, на обслуживание потребностей которой ориентирована структура
Степень обобществления активов	Полная (активы находятся в единой собственности)	Средняя или высокая (в зависимости от вида кооператива)	Низкая или отсутствует (отдельные участники могут создавать совместные активы, однако единая собственность ВКАПО отсутствует)
Механизм расширения	Сделки слияния и поглощения	Включение новых участников путем их добровольного присоединения к кооперативу	Заключение соглашения о сотрудничестве
Инструменты координации	Единая управленческая вертикаль	Единая управленческая вертикаль в сочетании с участием членов в управлении	Долгосрочные контракты; инвестиционная поддержка; консультационная поддержка

Источник: Сформировано автором.

При этом ВКАПО не следует смешивать с контрактным производством, при котором происходят только гарантированные закупки, но сами эти закупки не всегда являются долгосрочными, а клиент не координирует деятельность поставщика и не оказывает ему долгосрочную инвестиционную и консультационную поддержку.

Преимущества ВКАПО:

возможность формирования вертикально связанной производственной цепочки без значительных инвестиций в формирование соответствующих активов или их приобретение у текущих владельцев;

снижение транзакционных издержек (за счет отказа от громоздкой управленческой структуры) [5];

возможность возникновения внешней (обусловленной кооперацией) экономии на масштабе производства (что, в частности, дает возможность создавать вспомогательные активы для повышения эффективности хозяйственной деятельности). Примером такой ситуации служит создание объединившимися в кооператив фермерами склада для хранения произведенной ими сельскохозяйственной продукции. Каждый фермер в одиночку построить для себя такой склад не сумел бы из-за чрезмерно больших затрат, что ведет к засилию перекупщиков (поскольку фермер вынужден быстро продавать урожай) и снижает эффективность малого сельскохозяйственного производства. Однако инвестиции в создание склада становятся оправданными при условии, что он будет обслуживать значительное число фермеров (в этом и заключается внешний эффект экономии на масштабе производства; мы называем его внешним, потому что он возникает не в рамках одного предприятия, а благодаря сотрудничеству нескольких независимых предприятий). Этот внешний эффект экономии на масштабе производства занимает своего рода промежуточное положение между выявленными А. Маршаллом внутренней и внешней экономиями (по содержанию он примыкает к внутренней экономии, поскольку извлекается за счет ведения хозяйственной деятельности в рамках крупной структуры, а по способу получения – к внешней экономии, по-

скольку его источником является внешняя кооперация). Можно утверждать, что этот внешний эффект экономии на масштабе является типичным сетевым эффектом;

гарантия длительного сотрудничества на основе долгосрочных контрактов снижает риски участников вертикально кооперированной структуры (можно предложить термин «вертикально кооперированная агропромышленная организация» – ВКАПО) и даёт возможность им инвестировать в свое развитие (в том числе и в создание специфических активов, необходимых для эффективного функционирования как отдельных элементов ВКАПО, так и всей кооперированной структуры в целом);

сохранение у владельцев кооперированных активов собственной мотивации (что повышает эффективность их деятельности);

сохранение независимых сельхозпредприятий (в т. ч. и мелких), что важно для поддержания социальной стабильности и обеспечения высокого качества жизни на селе. Фактически они дают возможность предприятиям, сохраняя свою независимость, получать выгоды от пребывания в составе крупной структуры (в том числе возможность противостоять давлению вертикально интегрированных компаний);

в ВКАПО может участвовать государство (например, по модели государственно-частного партнерства), что дает возможность привлекать государственные ресурсы для реализации важных проектов.

Таким образом, ВКАПО обеспечивают кооперацию между собственниками разных видов активов и различными источниками ресурсов при сохранении их юридической самостоятельности. ВКАПО может служить действенным инструментом повышения эффективности хозяйственной деятельности в ситуации, когда классическая вертикальная интеграция невозможна или нежелательна, а функционирование в качестве полностью самостоятельных предприятий экономически нецелесообразно. ВКАПО может существовать как в чистом виде (т. е. состоять только из независимых кооперированных предприятий), так и быть дополнением к

классической вертикально интегрированной структуре, расширяя ее потенциал.

Направления применения ВКАПО. Возможными направлениями применения модели ВКАПО могут быть:

продуктовое обеспечение для несельскохозяйственных предприятий – как это имеет место в рассмотренном выше примере с фильером «Ашана». «Ашан», будучи предприятием розничной торговли, заинтересован в наличии устойчивых поставок продуктов питания, однако сельское хозяйство является для него непрофильной сферой деятельности, требующей как значительных инвестиций, так и специфических компетенций. В этих условиях выстраивание ВКАПО (фильера) служит удачным компромиссом между потребностью сети гипермаркетов в устойчивых связях с сельхозпроизводителями и нежеланием непосредственно участвовать в сельскохозяйственном производстве;

выполнение обеспечивающих функций для вертикально интегрированных агропромышленных компаний. Речь идет о том, что вокруг такого интегрированного предприятия выстраивается (на основе вертикальной кооперации) вспомогательная структура, которая выполняет вспомогательные функции в интересах этой структуры. Примерами такого сотрудничества может быть рассмотренная выше кооперация «Вимм-Билль-Данн» с фермерами в рамках программы «Молочные реки», или партнерство «Данон-Украина» с фермерами по поставкам молока и клубники. В этом случае ВКАПО дополняет классическую вертикальную интеграцию (в тех сферах, где от вертикально интегрированной структуры либо требуются специфические компетенции и/или активы,

либо отсутствует возможность получения экономии на масштабе производства);

объединение региональных сельскохозяйственных агропромышленных предприятий в целях противодействия крупным национальным компаниям. В этом случае возникает возможность объединения ресурсов без утраты самостоятельности.

Выводы. Вертикально кооперированные агропромышленные организации представляют собой специфическую гибридную форму партнерства независимых предприятий агропромышленного комплекса (и, в случае необходимости, смежных и сопутствующих отраслей). Они дают возможность выстроить производственно-сбытовую цепочку без использования классической вертикальной или горизонтальной интеграции.

Кроме того, создают возможность, во-первых, формирования таких цепочек для непрофильных предприятий (как в рассмотренном выше примере с фильерами «Ашана»), во-вторых, повышения эффективности традиционных аграрных вертикальных интегрированных структур (вокруг которых – и в дополнение к которым – выстраивается ВКАПО).

Это означает, что ВКАПО, вероятно, будут выполнять вспомогательные функции в сельском хозяйстве. Основную роль в развитии сельскохозяйственного производства в СНГ будут, скорее всего, играть традиционные вертикально интегрированные предприятия (что подтверждает, в частности, пример успешного роста компании «Мираторг»). Тем не менее, у ВКАПО существует, как мы полагаем, своя ниша, заполнение которой в современных экономических условиях представляется чрезвычайно важным.

Список использованных источников

1. Андрійчук В.Г. Квасіхолдинги: створення і правомірність існування / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2015. – № 11. – С. 113-117.
2. Артюхова М. Молочные реки «Вимм-Билль-Данна» – сырье для заводов и живые деньги для сельчан / М. Артюхова. – Доступно онлайн по адресу: <http://bashinform.ru/podrob/170461/>. Проверено 15.12.2010.
3. Ашан построит в Тамбовской области производство полного цикла // РИА Новости, 02.09.2015. Доступно по адресу: <http://ria.ru/economy/20150902/1224307262.html>. Проверено 19.06.2016.
4. Данон и Добробут Громад создают кооперативы по выращиванию клубники // Офиц. сайт «Данон Украина». Доступно онлайн по адресу: <http://danone.ua/ru/media-center/press-center-news/id/danon-i-dobrobut-gromad-stvorjuj-013/>. Проверено 27.10.2015.
5. Кирьянов И.В. Количественная оценка транзакционных издержек организации. Общий методический подход / И.В. Кирьянов // Вестник НГУЭУ. – 2015. – № 1. – С. 78-101.

6. Ключков В.В. Анализ взаимодействия поставщиков и заказчиков продукции высоких технологий в сетевых структурах / В.В. Ключков, Е.Ю. Байбакова // Экономический анализ: теория и практика. – 2013. – № 43. – С. 26-39.
7. Ключков В.В. Повышение эффективности управления производственным потенциалом предприятий в составе интегрированных структур / В.В. Ключков, Н.В. Чернер // Проблемы управления. – 2016. – № 1. – С. 49-57.
8. Молочные кооперативы и семейные фермы // Офиц. сайт «Данон Украина». Доступно онлайн по адресу: <http://danone.ua/ru/production/proekt-razvitie-molochnyh-kooperativov/>. Проверено 27.10.2015.
9. Пахомов В.И. Управление сетевыми предприятиями (на примере франчайзинговых сетей) / В.И. Пахомов, В.А. Плотников, Д.Ю. Усов. – СПб.: ООО «Р-КОПИ», 2014. – 176 с.
10. Устюжанина Е.В. Формы интеграции бизнеса: взгляд с позиции институциональной теории / Е.В. Устюжанина // Вестник Российского экон. ун-та им. Г. В. Плеханова. – 2015. – № 2. – С. 34-45.
11. Устюжанина Е.В. Организационное строение крупных корпораций как фактор стимулирования (сдерживания) их инновационного развития / Е.В. Устюжанина, С.Г. Евсюков, А.Г. Петров // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2013. – № 32. – С. 10-32.
12. Шерешева М.Ю. Формы сетевого взаимодействия компаний / М.Ю. Шерешева. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 340 с.
13. Ménard C. The Economics of Hybrid Organizations / C. Ménard // Journal of Institutional and Theoretical Economics. – 2004. – V. 160. – P. 345-376.
14. Ménard C. Cooperatives: Hierarchies or Hybrids // Vertical Markets and Cooperative Hierarchies / C. Ménard // Ed. by Kostas Karantininis, Jerker Nilsson. B.: Springer, 2007. – P. 1-18.
15. Williamson Oliver E. Comparative Economic Organization: The Analysis of Discrete Structural Alternatives / Oliver E. Williamson // Administrative Science Quarterly. – 1991. – V. 36. – No. 2. – P. 269-296.

Статья получена редакцией 02.07.2016 г.

* * *

Новини АПК

Запровадження в Україні обігу сільськогосподарських земель має здійснюватися поетапно

Україна зробила свій вибір щодо ринку сільськогосподарських земель ще у 1990 році, коли було проголошено приватну власність на землю. З того часу в Інституті аграрної економіки були розроблені засади паювання та приватизації земель, їх оцінки, механізмів використання та обігу тощо, зазначив директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», академік НААН Юрій Лупенко, виступаючи на засіданні Відділення аграрної економіки і продовольства НААН, яке відбулося 23 вересня 2016 року.

За результатами досліджень науковців Інституту аграрної економіки, як поінформував доповідач, запровадження обігу сільськогосподарських земель має здійснюватися поетапно.

На першому етапі право придбати землі мають отримати жителі сіл та громадяни України, які бажають самостійно працювати на своїй ділянці.

На другому етапі це мають бути невеликі фермерські та особисті селянські господарства.

І лише потім до цього процесу приєднуються сільськогосподарські підприємства.

Мають бути встановлені жорсткі обмеження щодо максимальних розмірів земельної ділянки для одного покупця, запроваджені механізми пільгового кредитування громадян-покупців сільськогосподарських земель, підтримки ліквідності земельних ділянок, зокрема через механізми випуску земельних облігацій та підтримки їх стабільного курсу тощо, зауважив академік.

Для цього, зокрема, потрібно в найкоротші терміни прийняти низку законодавчих актів:

- «Про обіг земель сільськогосподарського призначення»;
- «Про державну інвентаризацію земель»;
- «Про державний земельний (іпотечний) банк»;
- «Про іпотеку землі»;
- «Про зонування земель»;
- «Про економічне стимулювання раціонального використання земель сільськогосподарського призначення».

Також необхідно вести широку роз'яснювальну роботу щодо переваг ринкового обігу земельних ділянок для селян, в першу чергу щодо іпотечного кредитування, розвитку малого сільськогосподарського підприємництва, підсумував Юрій Лупенко.

Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

Реалізація аграрного потенціалу України на світовому продовольчому ринку

Постановка проблеми. Розв'язання широкомасштабного стратегічного завдання сучасності – подолання продовольчої кризи – потребує забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору, що передбачає, передусім, раціональне використання аграрного потенціалу, який в комплексі є сукупністю земельних, матеріальних, трудових, технічних, технологічних і фінансових ресурсів. В умовах посилення глобалізаційних та інтеграційних процесів розвиток і реалізація аграрного потенціалу розглядається через призму формування конкурентних переваг вітчизняної економіки на світовому продовольчому ринку.

Україна володіє потужним аграрним потенціалом, який є основою розвитку стратегічної галузі економіки – аграрної. Раціональне використання цього потенціалу дасть змогу не тільки повністю забезпечити продовольчу безпеку держави, але й перетворити Україну в одного з найважливіших гравців на світовому аграрному ринку, ситуація на якому є змінною в часі внаслідок дії численних факторів. Збільшення споживання продовольства і, передусім, зерна у країнах, що розвиваються, приводить до зміни кількісних та якісних характеристик попиту на сільськогосподарську продукцію [3, 4, 6]. Такі тенденції є вкрай сприятливими для розвитку аграрного сектору нашої держави.

Водночас незавершеність аграрної реформи, відсутність послідовної державної політики щодо регулювання й розвитку стратегічно важливого для України сектору еко-

номіки, накопичені протягом тривалого періоду протиріччя організаційно-управлінського, технічного та технологічного, фінансового характеру стримують його розвиток і спричиняють виникнення серйозних проблем та загроз у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи надзвичайну важливість зазначеної проблематики, вона є предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних учених. Зокрема, проблеми ефективного використання аграрного потенціалу та розвитку на його основі сільськогосподарської галузі в Україні розглядалися у наукових працях М.В. Зубця [10], О.Л. Попової [17], П.Т. Саблука [10, 18], В.М. Заяця [13], Месель-Веселяка [10], В.В. Юрчишина [19], О.М. Онищенко [19] й ін.

Враховуючи сучасні реалії на світових ринках сільськогосподарської та харчової продукції, питання розвитку й реалізації аграрного потенціалу, розширення експортної можливості аграрного виробництва в контексті забезпечення економічної безпеки держави набувають особливої актуальності [1].

Мета статті – дослідження особливостей аграрного потенціалу України та можливостей його реалізації на зовнішніх ринках продовольства в контексті забезпечення економічної безпеки держави.

Виклад основних результатів дослідження. Основним природно-біологічним ресурсом аграрної сфери є земля. На території нашої країни зосереджена значна частина найбільш родючих чорноземів світу. Сприятливі кліматичні умови для вирощування багатьох сільськогосподарських культур, значні трудові ресурси, вигідне географічне по-

* Науковий керівник – О.С. Власюк, член-кореспондент НАН України, доктор економічних наук, професор.
© Я.О. Григоренко, 2016

ложення і близькість ключових ринків формує для України надійний потенціал для розвитку аграрного сектору. Фахівці підраховали, що при досягненні показників продуктивності аграрного природного ресурсного потенціалу на рівні Європейського Союзу, Україна змогла б забезпечити продуктами харчування 200-250 млн населення [11].

Станом на початок 2015 року площа сільськогосподарських угідь в Україні становила 41,5 млн га, у тому числі ріллі – 32,5 млн га (2,4% світової площі ріллі). Із розрахунку на одного жителя припадає 0,97 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 0,76 га ріллі [12], тоді як у середньому по Європі ці показники становлять відповідно 0,44 і 0,25 га [15]. Значна частина сільськогосподарського виробництва в Україні ведеться на особливо цінних землях, загальна площа яких становить 14,9 млн га, або 36% від площі сільськогосподарських угідь, у т.ч. у складі орних земель їх налічується 43,7%. За результатами досліджень вітчизняних фахівців, 56% сільськогосподарських угідь України характеризуються вмістом гумусу, вищим за середній. Землі площею 29,5 млн га мають високий рівень придатності для вирощування всіх традиційних для України культур [10, 13, 16].

У цьому контексті особливого значення набуває питання не тільки збереження та нарощування конкурентних переваг цього потенціалу, а й раціональне його використання задля зміцнення і поширення своїх позицій у певних сегментах внутрішнього та світових продовольчих ринків. Передусім це стосується раціонального використання земельних ресурсів, де за тривалий період склалися негативні тенденції, що згубно впливає на їхню якість і проявляється у зниженні родючості ґрунтів, поширенні деградаційних процесів тощо.

Зокрема, ці проблеми пов'язані зі структурою землекористування. Характерним для України є високий рівень освоєння земель та значне навантаження на сільськогосподарський ґрунтовий покрив, що підвищує імовірність зниження їхньої якості й поширення процесів деградації. У структурі земельного фонду сільськогосподарські угіддя займають 71,31%, рілля – 56,1%, що значно більше, ніж у європейських країнах і більшості країн світу (табл. 1). За часткою постійних пасовищ та лук у загальній площі земельного фонду (13,6%) Україна значно поступається країнам з інтенсивним аграрним сектором.

1. Структура земельного фонду України та країн світу

Країна	Сільськогосподарські угіддя		Рілля		Постійні пасовища та луки	
	млн га	% до загальної площі	млн га	% до загальної площі	млн га	% до загальної площі
Австрія	3,2	34,8	1,3	16,5	1,7	21,3
Великобританія	17,2	70,9	6,1	25,1	11,1	45,7
Греція	8,2	63,2	2,6	19,8	4,5	34,8
Данія	2,7	63,4	2,5	50,9	0,2	4,4
Італія	13,9	47,4	6,7	22,8	4,6	15,7
Китай	514,6	55,7	106,5	11,3	392,8	41,7
Нідерланди	1,9	56,2	1,0	29,8	0,8	24,2
Німеччина	16,7	47,9	11,9	34,1	4,6	13,3
США	404,7	44,9	151,7	16,6	250,4	27,4
Франція	28,9	53,1	18,3	33,4	9,6	17,5
Україна	41,3	71,3	32,5	56,1	7,9	13,6

Джерело: Складено автором на базі статистичних даних FAOSTAT [2].

Водночас сучасний аграрний сектор економіки України не здатний реалізувати повною мірою наявний потужний природно-ресурсний потенціал через сформовані протягом тривалого періоду системні перешкоди організаційно-правового, технічного, тех-

нологічного й екологічного характеру. За цих умов ефективність використання даного потенціалу є недостатньою, про що доводять окремі результативні показники діяльності галузі. Так, маючи сприятливі умови порівняно з іншими країнами для вирощу-

вання багатьох сільськогосподарських культур, Україна значно відстає від провідних країн світу за показниками врожайності ос-

новних культур (табл. 2). Така сама ситуація спостерігається також у галузі тваринництва.

2. Урожайність сільськогосподарських культур в Україні та країнах світу у 2013 році, ц/га

Країна	Зернові та зернобобові	Плоди, ягоди та виноград	Картопля	Овочі й баштанні культури
Австрія	55,1	121,1	286,3	381,7
Великобританія	60,3	133,4	401,4	221,2
Греція	30,0	131,5	253,6	364,9
Данія	60,3	112,7	400,0	288,6
Італія	38,6	142,5	248,6	256,1
Китай	42,2	111,3	170,9	238,8
Нідерланди	67,3	337,3	436,5	571,5
Німеччина	53,5	129,0	398,3	314,0
США	47,1	238,3	466,1	326,3
Франція	73,9	93,4	434,0	222,6
Україна	35,1	99,4	159,7	185,2

Джерело: Складено на базі даних Державної служби статистики України [13].

Отже, незважаючи на сприятливі передумови та перспективність розвитку аграрного сектору в Україні накопичилися серйозні проблеми в цій сфері, що потребує реалізації політики щодо їх подолання. Навіть за таких умов аграрний сектор нашої країни в світогосподарських пропорціях посідає досить вагоме місце за валовими показниками виробництва основних видів продукції. В рослинницькій галузі, що є провідною в аграрному секторі України, у 2013 році було вироблено 2,2% світових обсягів зернових і зернобобових, 5,9 – картоплі та 0,9% овочевих і баштанних культур. Зернове господарство України є стратегічною та найефективнішою галуззю національного господарства, його продукція є ключовою складовою продовольчої бази й безпеки держави. Протягом усього періоду незалежності країна стабільно входить у першу десятку країн – світових виробників зернових та інших сільськогосподарських культур, а саме: ячменю, пшениці, соняшнику, картоплі, цукрових буряків, рису, кукурудзи, ріпаку [2].

Вагомі результати, що досягла Україна у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, зумовлюють експортну спеціалізацію держави. Складна макроекономічна ситуація, пов'язана з гальмуванням трансформаційних процесів і загостренням політичної ситуації, у поєднанні з несприятливою ціновою кон'юктурою на зовнішніх ринках зумовила ускладнення ситуації у

сфері зовнішньої торгівлі. Та у 2014-2015 роках, коли відбулося значне скорочення зовнішньоторговельних потоків з основним партнером – Росією, що спричинило значне скорочення експорту за багатьма основними його групами, аграрний сектор продемонстрував конкурентоспроможність і став провідним експортером товарів у країні. Частка сільськогосподарської продукції в загальному обсязі експорту товарів з України у 2014 та 2015 роках становила відповідно – 25,2 і 31,7%.

Сільськогосподарська продукція й продовольчі товари посідають значне місце в сукупному експорті держави. Дослідження зовнішньоторговельного обороту в розрізі сільськогосподарської продукції останнім десятиріччям показують, що аграрна сфера – одна з усіх видів економічної діяльності зберігає позитивне зовнішньоторговельне сальдо. Його значення за цей період коливається в межах від 10,1 млрд дол. (у 2014 р.) до 3,1 млрд дол. (у 2015 р.) [12].

Серед експорту продукції аграрного виробництва України домінуюча роль належить галузі рослинництва. У 2015 році частка продуктів рослинного походження в сукупному експорті товарів країни становила 20,9%. Враховуючи особливості вітчизняного аграрного сектору та сучасні тенденції щодо збільшення обсягів експорту й розширення ринків збуту продукції рослинництва, можна стверджувати, що ця продукція і на-

далі домінуватиме в структурі українського експорту, де основними ринками її збуту, крім країн СНД, Близького Сходу та Північної Африки, будуть країни європейського простору.

У переліку продукції рослинництва ключова позиція належить зерновим та олійним культурам, частка яких становила у 2015 році відповідно 15,9 і 3,9% загального експорту товарів з України. За період із початку 2010 року рекордним за обсягами експорту зернових у вартісному виразі був 2012 рік, олійних – 2013-й [12].

Для України ринок зерна традиційно є одним із найбільш значимих, особливо такі його сегменти, як ринки продовольчої пшениці, кукурудзи та ячменю. Саме ці види зерна є найперспективнішими і на найближчі роки. Але питома вага експорту якісної пшениці становить не більше 10%, ячменю – 15-18% [12], а більшість зерна, на жаль, вивозиться за межі України як несортове, що призводить до низької ефективності його експорту. У міжнародних прогнозах світового агропродовольчого розвитку Україні відводиться помітне місце саме на ринку зерна. Зокрема, Міністерство сільського господарства США (USDA) відзначає, що, незважаючи на домінування у середньостроковому періоді на світовому ринку таких великих експортерів продовольства, як США, Аргентина, Австралія, Канада та країни ЄС, очікується зростання на ключових агропродовольчих ринках часток Бразилії, Росії, України й Казахстану (щоправда, за умови суттєвого зростання обсягів інвестицій у національні аграрні сектори) [9]. За цими прогнозами частка нинішніх лідерів у світовому експорті пшениці суттєво зменшиться за рахунок зростання до 2019 року частки України, Росії та Казахстану до 35%. Сприяти цьому має, на думку аналітиків, поліпшення ресурсного забезпечення агросфери, зростання відкритості національної економіки й збільшення інвестицій в аграрний сектор. Натомість серед стримувальних факторів розвитку українського зернового експорту чинників називають комплекс заходів щодо стимулювання розширення внутрішнього виробництва м'яса і скорочення його імпорту [7].

Слід відзначити, що нині український експорт продукції рослинництва в цілому та зернових, зокрема, досить географічно диверсифікований. Так, у 2015 році продукцію виробників зерна експортували на всі континенти світу, з них 47% у країни Азії, 27 – в Європу [12].

Вагомим складником сільськогосподарського сектору України є тваринницька галузь, яка в процесі реформування зазнала негативних змін, що проявились у масовому скороченні поголів'я сільськогосподарських тварин, зниженні продуктивності, збитковості виробництва, погіршенні якості продукції й зниженні експортного потенціалу країни.

Відновлення та подальший розвиток тваринницької галузі в Україні має принципове значення, оскільки забезпечення ефективного розвитку тваринництва, поліпшення якості й підвищення рівня конкурентоспроможності продукції цієї галузі агросфери сприятиме як забезпеченню внутрішнього попиту, так і зростанню експортних можливостей вітчизняної економіки, що внесе вагомий вклад у розв'язання проблеми продовольчої безпеки на світовому рівні в умовах зростання попиту на світових ринках.

У світовому вимірі нині обсяги виробництва продукції тваринництва України мають незначну частку, а саме: лише 0,8% світового виробництва м'яса, 1,5% – молока та яєць [12]. Попри позитивні тенденції в галузі, що спостерігалися з початку нинішнього десятиріччя, станом на 2015 рік обсяг валової продукції тваринництва становив лише 53,7% втраченого рівня 1990 року.

За 2010-2015 роки річні обсяги експорту з України продуктів тваринництва коливались у межах від 771 (2010 р.) до 1084 (2014 р.) млн дол. США. При цьому як за загальними обсягами продукції галузі, так і за окремими групами товарів стійка тенденція до зростання не спостерігається, що пояснюється внутрішніми проблемами та змінами цін на світових ринках. Основними експортними групами продукції тваринництва залишаються «м'ясо та їстівні субпродукти» (група 02) і «молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед» (група 04) [12].

За географією найсуттєвіші експортні поставки продукції тваринництва Україною в

останній період, крім країн СНД, здійснювались в Нідерланди, Німеччину, Ірак, Єгипет. Слід звернути увагу на зміну географії імпортерів цієї продукції за роки останнього десятиріччя. Так, частка експорту продукції тваринництва до країн СНД у 2010 році становила 77%, до країн ЄС – 5%, у 2014 році відповідно 41 і 42%, у 2015-му – 33 та 20%. У 2010 році найбільші обсяги таких поставок здійснювались до РФ, Казахстану, Молдови, у 2015-му список лідерів поповнили країни ЄС – Данія, Нідерланди, Німеччина [12]. Тобто, зі зміною геополітичного спрямування нашої країни поступово відбувається й зміна експортних потоків, що одночасно супроводжується поступовою їх диверсифікацією.

Попри серйозні проблеми, накопичені за роки ринкових трансформацій в галузі виробництва та переробки молока, експорт цієї продукції також поступово укріплюється на світових ринках продовольчих товарів. Важливе значення для України у цьому контексті є дозвіл для 10 українських виробників молочної продукції на експорт на ринок Європейського Союзу, що набирає чинності у 2016 році [18]. Одержання європейських сертифікатів якості цими підприємствами підтвердило відповідність української молочної продукції міжнародним нормам і стандартам, що зміцнює експортний потенціал вітчизняного агросектору та надає можливість наростити експорт молочної продукції не тільки на теренах ЄС, а й на інших міжнародних ринках. Це, в свою чергу, дасть змогу прискорити реформування галузі тваринництва та розвиток її як у кількісному, так і в якісному вимірі.

Таким чином, можна стверджувати, що не зважаючи на значні втрати обсягів виробництва аграрного сектору в період трансформацій, нашій країні вдалося утримати лідируючі позиції за обсягами експорту деяких видів продукції сільського господарства та поступово розширювати ринки збуту, хоч за окремими групами товарів галузі структура експорту характеризує незадовільний рівень соціальної й екологічної їх

ефективності. Подальша адаптація господарської діяльності в сільському господарстві до європейських і світових умов, підвищення ефективності розвитку аграрного сектору економіки задля забезпечення населення країни продовольчими продуктами та закріплення своїх позицій на існуючих і нових зовнішніх ринках збуту потребують нарощування унікальних конкурентних переваг. Для України в умовах, коли найдинамічнішим ринком продовольства у світі стає ринок органічної продукції, розвиток органічного виробництва має стати пріоритетним напрямом. Зважаючи на значний наявний природний потенціал для виробництва аграрної продукції та позитивні передумови, які існують в Україні, розвиток органічного сільського господарства є актуальним. Перспективи розвитку органічного сектору в Україні пов'язані також з експортною привабливістю завдяки сусідству з ринком ЄС, який нині є другим світовим ринком споживання органічних продуктів. Фахівці Ради ООН із торгівлі й розвитку стверджують, що органічне сільське господарство у невисокорозвинених країнах має всі шанси перевершити показники конвенційної та традиційної системи агровиробництва з погляду врожайності, диверсифікації й економічної ефективності [8, 20].

Дослідження аграрного потенціалу України, особливостей його реалізації в системі координат світового продовольчого ринку, дає змогу здійснити PESTE-аналіз розвитку аграрного сектору України. PESTE-аналіз застосовується для оцінки впливу зовнішнього середовища, включаючи політичні, економічні, соціальні, технологічні та екологічні фактори на розвиток досліджуваної сфери. При цьому враховуються як ступінь їх впливу, так і ймовірність змін дії цих факторів.

У таблиці 3 наведені результати дослідження щодо ступеня впливу та ймовірності змін впливу визначених попередньо автором факторів за узагальненими оцінками залучених експертів.

3. PESTE-аналіз розвитку аграрного сектору України

Політичні		Економічні	
Державна політика щодо розвитку галузі	0,19	Рівень відкритості економіки	0,15
Процес євроінтеграції (Асоціація з ЄС)	0,14	Умови розвитку підприємництва	0,14
Політична ситуація в країні	0,10	Проведення земельної реформи	0,11
Зовнішньоторговельна політика держави	0,08	Інвестиції в галузь	0,09
Соціальні		Розвиток кредитної сфери	0,07
Рівень оплати праці в галузі	0,20	Фінансова підтримка держави	0,06
Розвиток соціальної інфраструктури в сільській місцевості	0,10	Прозорість торговельних операцій	0,06
Ризик збільшення безробіття на селі	0,09	Страховання ризиків	0,05
Рівень зайнятості в галузі	0,08	Розвиток логістики	0,03
Вимоги до якості продукції	0,07	Технологічні	
Престиж роботи аграріїв	0,04	Інтенсифікація галузі	0,15
Екологічні		Інноваційна активність	0,14
Регулювання природокористування	0,15	Органічне землеробство	0,11
Культура землеробства	0,09	Розвиток селекції	0,10
Структура землекористування	0,09	Інноваційні витрати	0,05
Зниження антропогенного навантаження	0,08		
Забезпеченість природними ресурсами	0,05		
Сприятливість природних умов	0,04		

Джерело: Складено автором на підставі власних розрахунків.

Розвиток аграрної сфери в Україні й зміцнення її конкурентних позицій на зовнішніх ринках у перспективі визначальною мірою залежатиме від державної політики щодо реформування галузі та ефективності євроінтеграційних процесів. Серед економічних факторів найвпливовішими є подальше зміцнення національної економіки, створення умов для розвитку підприємництва, проведення земельної реформи й залучення фінансових ресурсів у галузь підвищенням її інвестиційної привабливості, розвитком кредитної системи та удосконаленням державних інструментів щодо фінансової підтримки аграріїв. У соціальній сфері вагомішими є фактори стосовно оплати праці й розвитку соціальної інфраструктури. В технологічному аспекті беззаперечно на перший план виходять питання інтенсифікації галузі, перехід на інноваційний шлях розвитку, прискорений розвиток органічного землеробства. Побудова нової експортоорієнтованої моделі аграрного сектору потребує особливої уваги до питань екологічного характеру, серед яких найвагомішими є перехід до політики раціонального використання природних ресурсів із широким застосуванням економічних механізмів регулювання природокористування, підвищенням культури землеробства та оптимізацією структури землекористування.

Висновки. Враховуючи результати дослідження щодо аграрного потенціалу України та PESTE-аналізу його реалізації, можна зробити висновки про те, що всупереч низці проблем вітчизняний аграрний сектор має потужний потенціал, раціональне використання якого дасть змогу не тільки повністю забезпечити продовольчу безпеку України, але й зробити її одним із найважливіших гравців на світовому аграрному ринку. Сучасні тенденції показують, що нині він посідає чільне місце в економіці країни, продукція цієї галузі поступово поширюється на світових ринках продовольства. Останніми роками Україна займає лідируючі позиції за виробництвом й експортом значної кількості сільськогосподарської продукції серед країн світу. Збільшення споживання продовольства і, передусім, зерна у країнах, що розвиваються, приводить до зміни обсягу та якісних характеристик попиту на сільськогосподарську продукцію. Така тенденція є вкрай сприятливою для подальшого розвитку аграрного виробництва в Україні. Вирішальну роль у зміцненні конкурентних переваг вітчизняного аграрного сектору, нарощуванні його потенціалу здатні відігравати вдосконалені важелі політичного, економічного, соціального, технологічного й екологічного характеру. Для забезпечення сталого розвитку аграрного сектору необхідне застосування нових механізмів щодо поліпшення

якісних і кількісних його показників та на- ребує ґрунтовнішого дослідження цієї сфе-
рошування експортного потенціалу, що пот- ри.

Список використаних джерел

1. Agricultural Policy Perspectives Brief. Overview of CAP Reform 2014-2020. European Union, 2013.- http://ec.europa.eu/agriculture/policy-perspectives/policy-briefs/05_en.pdf.
2. FAOSTAT [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://faostat3.fao.org/browse/area/*/E.
3. Klinefelter D.A., Penson J.B. Jr. Crowding Complexity of Agricultural lending Decisions // Choice. The magazine of food, farm and resouse issues. — Ist Quarter 2005. — № 20 (1). — P. 26—36.
4. Knutson D.R. Agricultural and Food Policy / D.R. Knutson, B.J. Penn and L.B. Flinchbaugh // Person Prentice Hall. New Jersey, 2004.
5. Rhodes V.J. (1993). The Agricultural Marketing System. 4th Edition. Scottsdale, Arizona:GorsuchScarisbrick, Publishers.
6. Tanic S. Farm Commercialization and Income Diversification on the Road to EU Accession. Proceedings of FAO Workshop / Edited by S. Tanic, T. Lonc. – FAO, 2004. – p. 23-24.
7. The State of Food Insecurity in the World 2015. Report [Електронний ресурс] // FAO. – Режим доступу: - <http://www.fao.org/3/a-i4646e.pdf>.
8. The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2016. Research Institute of Organic Agriculture (FiBL) [Електроннийресурс]. // Global organic farming statistics and news. Режим доступу: <http://www.organic-world.net/yearbook/yearbook-2016.html?L=vkhqbhfxe%20%28>. – Заголовок з екрану.
9. USDA Agricultural Projections to 2019 [Електроннийресурс]. – Режимдоступу: http://www.usda.gov/archive_projections/Projections2019.pdf.
10. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М. В., Зубець М. В., Саблук П. Т. та ін.]; за ред. М. В. Присяжнюка, М. В. Зубця, П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка, М. М. Федорова. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
11. Береговий В.К. Проблеми продовольчої безпеки України / В.К. Береговий // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 71-78.
12. Державна служба статистики України. Статистична інформація. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> – Заголовок з екрана.
13. Заяць В.М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель : моногр. / В.М. Заяць. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 166 с.
14. Іванова Н.С. Система індикаторів продовольчої безпеки України : огляд та аналіз / Н. С. Іванова, О. В. Балусева // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2013. – № 10. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=641>.
15. Національна доповідь про стан родючості ґрунтів України / Мінагрополітики, Центрдержродючість, НААН, ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н.Соколовського», НУБіП, К., 2010. – 112 с.
16. Органічне виробництво: має шанс подолати голод і глобальне потепління [Електронний ресурс] / Український органік журнал «Organic UA». – Режим доступу: <http://organic.ua/ru/lib/3075-organichne-vyrobnystvo-maje-shans-podolaty-golod-i-globalne-poteplinnja>.
17. Попова О.Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми/ О.Л. Попова; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 352 с.
18. Українська молочна продукція має доступ на ринок ЄС /AgroPolit.com. [Електронний ресурс]. – Режим досту-
пу: <http://agropolit.com/news/519-ukrayinska-molochna-produktsiya-maye-dostup-na-rinok-yes>.
19. Юрчишин В.В. Аграрна реформа: суть і особливості розвитку / В.В. Юрчишин, О.М. Онищенко // Сучасна аг-
рарна політика: проблеми становлення. – К., 1996. – С. 191–224.
20. Український державний фонд підтримки фермерських господарств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://udf.gov.ua/node/263>.

Стаття надійшла до редакції 16.06.2016 р.

*

Оцінка еколого-економічної ефективності використання відходів харчової промисловості

Постановка проблеми. Харчова промисловість відіграє особливу соціально-економічну роль у національній економіці, оскільки сприяє розв'язанню завдань щодо повноцінного задоволення зростаючих потреб населення в якісному продовольстві та забезпечує комплексну переробку сільськогосподарської сировини у харчові продукти з високою споживною цінністю й доданою вартістю. У стратегії розвитку держави ефективність функціонування галузі оцінюється з позиції гарантії продовольчої безпеки та галузі матеріального виробництва, де формуються сучасні ринкові відносини, висока продуктивність праці, зосереджено значний людський потенціал, створюються інноваційно-технологічні передумови для розвитку конкуренції в умовах внутрішнього й зовнішнього ринків.

Попри велике значення харчової промисловості у сфері матеріального виробництва, вона залишається найпотужнішим джерелом екологічної небезпеки з огляду на масштабність процесів утворення токсичних відходів у результаті виробництва та переробки сільськогосподарської сировини, які у вигляді викидів шкідливих речовин потрапляють у навколишнє природне середовище. Щорічно, внаслідок господарської діяльності, утворюються критичні обсяги харчових відходів практично в усіх галузях переробної промисловості. Зокрема, цукровими заводами поряд з основним виробництвом продуктів харчування виробляється 15-20 млн т відходів, плодоовочевими – 0,5-0,9, консервними – 0,1-0,12, виноробними – 0,2-0,3 млн т, спиртовими й пивобезалкогольними – 50-75 тис. т, мікробіологічними – 5 % (від ма-

си готового продукту); зернопереробними комбінатами – 6 % (від маси переробленого зерна), олієжировими – 16-20 % [1, с. 26]. У подальшому значна частина відходів використовується як кормова база галузі тваринництва, що значно нівелює негативний вплив харчової промисловості на екологічний стан довкілля.

Залежно від потреб харчові відходи традиційно використовуються: у *непереробленому* вигляді (свіжі корми – жом, патока, барда, збиране молоко); як *продукти переробки* (комбіновані корми – зернові й соняшникові шроти, зернове лушпиння, висівки); у вигляді *добрива* (виноградні та фруктовоягідні вичавки, лушпиння соняшнику); *альтернативних джерел енергії* (облущені качани кукурудзи, шкарлупи горіхів) і як джерело одержання сорбційних матеріалів екологічного, медичного й харчового призначення (відпрацьовані дріжджі, гриби тощо).

Також найбільша частина відходів накопичується на несанкціонованих звалищах, зосереджених переважно на сільських територіях, без дотримання елементарних санітарних та екологічних норм щодо їх зберігання й утилізації. Еколого-економічні наслідки від непрофесійного управління у сфері поводження з відходами підприємств харчової промисловості мають руйнівний характер. Це супроводжується забрудненням атмосферного повітря у вигляді парникового ефекту, кислотних дощів, зміни хімічних і фізичних властивостей повітря, руйнування озонового шару, забруднення ґрунтів токсичними речовинами, погіршення ґрунтової структури, механічного руйнування та ущільнення ґрунту, постійного збіднення на гумус і поживні речовини, забруднення водних ресурсів тощо.

Інтенсивність подальшого користування харчовими відходами та мінімізація їх нега-

* Науковий керівник – Т.О. Зінчук, доктор економічних наук, професор.
© В.С. Тимчак, 2016

тивного впливу на довкілля знаходяться в економічній площині вирішення питання, а саме через використання організаційно-управлінських форм і методів господарювання. Йдеться про пошук резервів комплексного споживання кормів у галузі тваринництва через запровадження досягнень науково-технічного прогресу в процесі їх переробки. При цьому економічний ефект буде відображено у збільшенні обсягів тваринницької продукції, розширенні її асортименту, зниженні переважної більшості витрат на виробництво м'ясопродукції тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-практичні та методологічні питання, пов'язані з використанням відходів галузі харчової промисловості та їх соціально-економічними й екологічними наслідками, знаходяться у сфері наукових інтересів багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. За своєю актуальністю дана проблема потребує розв'язання, що підтверджується її соціальним значенням як на локальному, так і глобальному рівнях. Досліджуючи економічні наслідки впливу відходів на природні ресурси світу, Т. Зінчук відзначає, що всі країни світу незалежно від рівня їхнього ресурсозабезпечення відчувають однаковий негативний вплив виробничої діяльності людей на екологічну рівновагу, навколишнє природне середовища й природні ресурси, стан яких катастрофічно погіршується, що призводить до поступової втрати продовольчої безпеки [6].

Проблеми комплексного використання відходів харчової промисловості знайшли відображення у працях Л. Левандовського [8]. Зокрема, апробація технологічного процесу вторинного використання вуглеводмісної сировини у спирт та хлібопекарські дріжджі у більш як 15 підприємствах світу доводить, що розв'язання проблеми ресурсозбереження можливе через поєднання двох аспектів – економічного й екологічного. Перший із них пов'язаний із розширенням ресурсних можливостей харчової промисловості, з підвищенням ефективності використання первинної сільськогосподарської сировини, другий – із припиненням негативного впливу відходів виробництва на навколишнє середовище.

Результати досліджень Г. Паробок [9] показують, що у сучасних умовах одним із напрямів інтенсифікації харчової промисловості є впровадження інноваційних мало- і безвідходних технологій. Це припускає не тільки підвищення ступеня й повноти переробки сільськогосподарської сировини з повнішим використанням усіх корисних компонентів, але й залучення в харчовій промисловості відходів виробництва з метою додаткового одержання з них товарної продукції. В тому числі доведено, що найвищий рівень матеріалоємності виробництва забезпечує пріоритетне ресурсозбереження.

Наукові здобутки Т. Рашевської [10] присвячені соціально-економічному обґрунтуванню системи управління якістю агропромислової продукції, яка здатна посилити ефективність виробництва за рахунок концентрації зусиль на найважливіших на цей час ключових питаннях, а саме – виробництво екологічної продукції з нижчою собівартістю.

Напрями підвищення економіко-екологічної ефективності галузі харчової промисловості досліджуються у наукових публікаціях Л. Дейнеко [11], де узагальнено особливості, тенденції та закономірності ефективності функціонування переробної сфери АПК в новітніх умовах.

П. Купчак [12] досліджує перспективні напрями розвитку сучасних технологій утилізації рослинних відходів, які розв'язують одне з головних завдань економіки – використання вторинних ресурсів.

Вихід національної економіки на вищий рівень розвитку значною мірою зумовлений переходом матеріальних галузей виробництва на інноваційно-технологічну модель розвитку, про що вказує у своїх працях Д. Крисанов [13]. Її успішна реалізація забезпечить підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств і вироблюваної ними продукції.

Деякими вченими, а саме: Ж. Поплавською [14], О. Царенко [15] акцентується увага на проблемах та перспективах екологізації виробництва в Україні. Доведено, що побудова соціо-еколого-економічної моделі розвитку передбачає поєднання екологічної культури й свідомості нації з виваженою

державною політикою щодо регулювання діяльності підприємств-забруднювачів.

На безпосередність зв'язку між екологічною безпекою країни та впровадженням інноваційних технологій у процес переробки харчових відходів з одержанням економічної вигоди для галузей ринкової економіки вказують у своїх працях зарубіжні вчені: Ж. Оттман, Г. Тива, Х. Далі й ін.

Водночас питання щодо вторинного використання відходів галузі харчової промисловості залишаються ключовими в теорії та практиці наукових досліджень учених, потребують проведення оцінки еколого-економічної ефективності з урахуванням результатів від впровадження у процес виробництва інноваційних методів і прогресивних технологій.

Мета статті – на основі аналізу процесу виробництва й переробки відходів харчової промисловості обґрунтувати інноваційні напрями їх ефективного використання як екологічно чисті корми.

Виклад основних результатів дослідження. Об'єктом дослідження є еколого-економічна ефективність вторинного використання харчової сировини на прикладі підприємств пивоварної галузі.

У процесі наукового дослідження застосовано окремі методи, серед яких: абстрактно-логічний – для здійснення критичного аналізу результатів досліджень вітчизняних та зарубіжних учених стосовно уточнення змісту таких понять, як «відходи», «еколого-економічна ефективність»; монографічний – для вивчення позитивного досвіду вторинного використання відходів у ТОВ «Радомишльський пивоварний завод» Радомишльського району Житомирської області; статистико-економічний – для опрацювання статистичних й емпіричних даних; графічний – для ілюстрації результатів дослідження явищ і процесів.

Сукупність зазначених методів та прийомів уможливила комплексно розглянути формування еколого-економічної ефективності використання відходів харчової промисловості й обґрунтувати напрями щодо її підвищення.

Науково-технічні досягнення раціонального використання відходів у харчовій про-

мисловості ґрунтуються на впровадженні маловідхідних і безвідхідних технологій, які більшою мірою спрямовані на виробництво високоякісних кормів та продуктів годівлі для тваринництва.

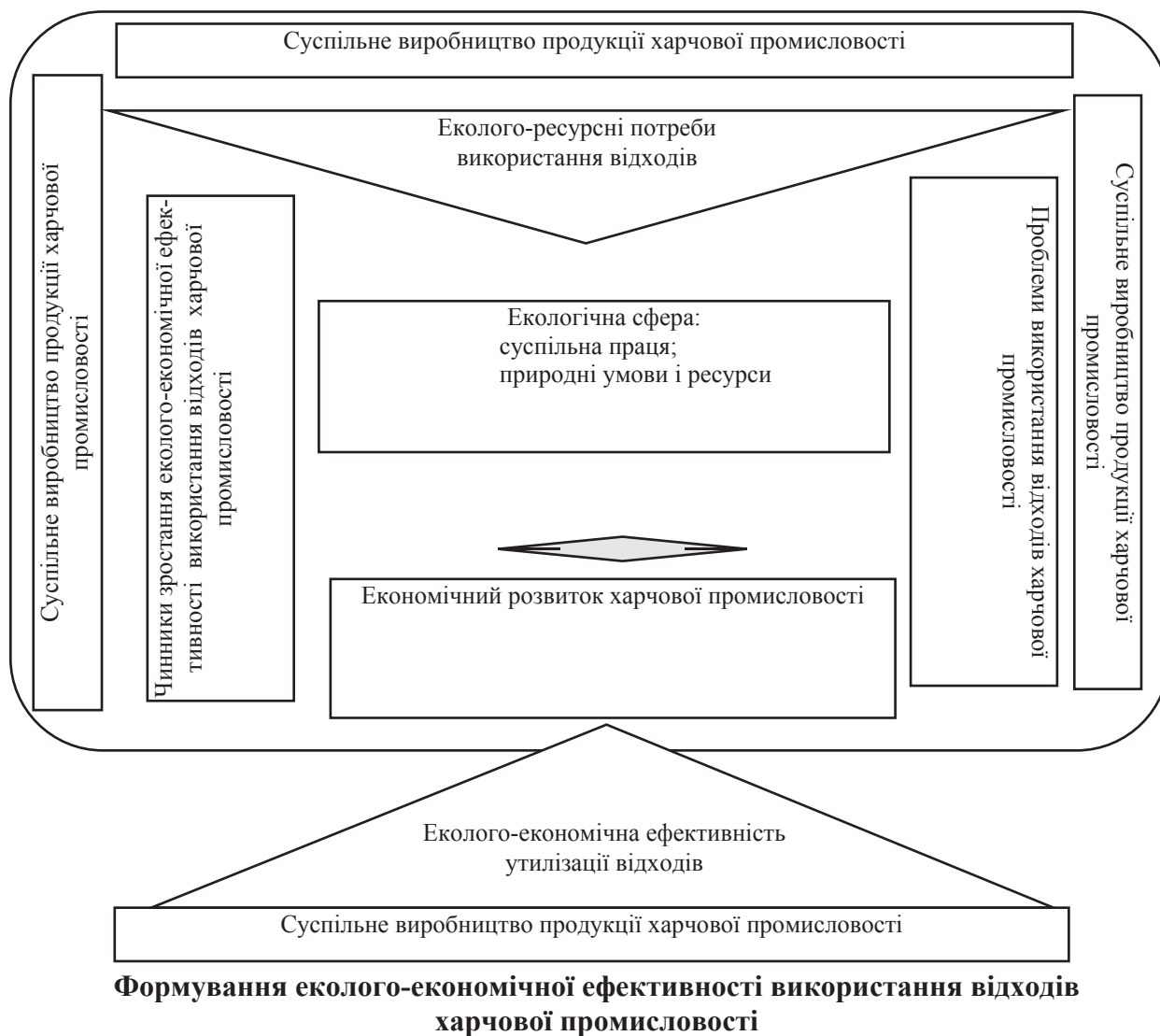
Інноваційний підхід до раціонального використання відходів має два взаємозалежних аспекти – економічний і екологічний. Перший із них вказує на економічну доцільність утилізації відходів харчової промисловості, оскільки зі збільшенням масштабів виробництва зростає також кількість відходів та вартість речовин, що в них містяться. Другим аспектом є безперервний ріст негативного впливу відходів виробництва на навколишнє середовище. Потрапляючи в природне середовище, відходи виробництва забруднюють його, що в кінцевому підсумку знижує ефективність усього суспільного виробництва через значні екологічні збитки. Невикористані відходи означають скорочення не лише сучасної, а також майбутньої ресурсозабезпеченості суспільства, необхідність додаткових затрат суспільної праці на розвиток сировинної бази переробної промисловості.

Дослідження ефективності використання відходів у харчовій промисловості потребує з'ясування сутності еколого-економічного ефекту як економічного або соціального, чи того й іншого одночасно. Еколого-економічний ефект розкривається з позиції задоволення еколого-ресурсних потреб суспільства та зростання суспільної споживчої вартості продукції, одержаної з відходів харчової промисловості. Задоволення еколого-ресурсних потреб здійснюється «через» екологічну сферу, а єдиною утворювальною субстанцією еколого-економічного ефекту є суспільна праця. Екологічна складова здійснює «внесок» у розвиток економіки харчової промисловості. Водночас він є результатом розвитку виробництва та різновидом економічного ефекту. Однак еколого-економічний ефект має іншу, відмінну від традиційного економічного результату виробництва, соціальну спрямованість. Таким чином, можна стверджувати про еколого-економічну ефективність використання відходів у харчовій промисловості як про термінологічний різновид ефективності, що

враховує екологічні наслідки виробництва (рис.).

Еколого-економічна ефективність використання відходів харчової промисловості визначається співвідношенням продукту і ресурсів, результату й витрат, результату і цілей, результату й потреб, корисності та витрат. Проте вважаємо, що головним кри-

терієм еколого-економічної ефективності вторинного використання відходів є максимізація екологічного ефекту при мінімальних витратах на природокористування, який має спрямовуватися на задоволення кінцевої мети харчової промисловості – тобто потреб населення у продуктах харчування.

Джерело: Власні дослідження.

Еколого-економічна ефективність використання відходів досягається через комплексну оцінку в просторі й часі взаємодії економічної діяльності та навколишнього середовища і визначається відношенням сумарних економічних та екологічних витрат до інтегрального еколого-економічного ефекту.

Зміст комплексної оцінки використання відходів харчової промисловості полягає у забезпеченні природоохоронного, ресурсоощадного, відтворювального характеру ви-

робничого потенціалу галузі й зменшенні тиску на навколишнє середовище.

Процес переробки відходів виробництва, які є недовикористаною частиною сировини, дає змогу в міжсезонний період створювати додану вартість. Створення такої вартості економічно доцільне порівняно з витратами на використання досконаліших систем очищення для локалізації відходів.

Перспективним напрямом безвідхідної технології використання рослинних залишків харчової промисловості є сушіння, яке в

подальшому забезпечує їх використання як сировини для комбікормової, мікробіологічної, фармацевтичної та інших галузей національного господарства.

Технологію сушіння пивної дробини, яка утворюється за виробництва пива в умовах Радомишльського пивоварного заводу, застосовує ТОВ «Владівік корми». Сушіння пивної дробини забезпечує тривалий термін її зберігання й здешевлює транспортування на великі відстані. Додавання сухої дробини до складу раціонів тварин забезпечує оптимізацію живлення їх і зниження витрат на виробництво продукції. За продуктивною дією суха пивна дробина може бути замінником високобілкових кормів у раціонах тварин, що дає можливість економити високоякісні зернові корми та поліпшувати екологічний стан прилеглих територій пивоварних заводів [17, с. 3].

Технологія утилізації відходів пивоварного заводу, яку використано в підприємстві ТОВ «Владівік корми», економічно обґрунтована й екологічно безпечна (табл. 1).

Динаміка показників ефективності виробництва сухої дробини у ТОВ «Владівік корми» характеризує економічну привабливість вторинного використання відходів. Так, виробництво і реалізація сухої дробини у 2014 році порівняно з 2012-м значно зросли – відповідно з 1002,4 до 1587,2 т та з 984,6 до 1571,9 т. В умовах підвищеного попиту на високоякісний вид корму (суху дробину) ціни перевищували собівартість в 1,2 раза. За досліджуваний період у підприємстві прибуток від реалізації продукції зріс із 132,4 до 555,1 тис. грн. Рівень рентабельності за 2014 рік становив 20,32 %, що майже удвічі перевищує показник 2012 року.

1. Ефективність переробки відходів пивоварного виробництва ТОВ «Владівік корми»

Показник	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. +, -, до	
				2012 р.	2013 р.
Валове виробництво сухої дробини за рік, т	1002,40	1535,20	1587,20	584,8	52,0
Обсяг переробки сирової дробини за рік, т	5212,5	7522,50	8126,46	2913,9	604,0
Прямі затрати праці на виробництво дробини – всього, тис. люд.-год	12,10	11,36	10,86	-1,24	-0,5
на 1 т сухої дробини, люд. год	12,07	7,40	6,84	-5,23	-0,56
Обсяг реалізації сухої дробини, т	984,66	1533,89	1571,90	587,24	38,01
Рівень товарності, %	98,23	99,91	99,04	0,81	-0,87
Виробництво сухої дробини на 1 люд. – год, кг	80	130	150	70	20
Виручка від реалізації, тис. грн	1065,40	2236,41	3071,49	2006,1	835,1
Середня ціна реалізації 1 т сухої дробини, грн	1082,00	1458,00	1954,00	872,0	496,0
Повна собівартість сухої дробини, тис. грн	933,07	1520,99	2516,40	1583,3	995,5
Прибуток від реалізації, тис. грн	132,34	715,42	555,10	422,8	-160,3
у т.ч.: на 1 т продукції, грн	134,40	466,41	353,14	218,74	-113,0
на 1 люд.-год, грн	10,94	62,98	51,10	40,19	-11,9
Рівень рентабельності виробництва дробини, %	14,18	47,04	22,06	7,88	-24,9
Рівень рентабельності підприємства, %	13,13	42,65	20,32	7,19	-22,2

Джерело: Власні дослідження.

Процес сушіння пивної дробини веде до підвищення результативної діяльності підприємства, що є основним мотиваційним фактором утилізації відходів.

Головними умовами підвищення ефективності виробництва кормів із відходів харчової промисловості є використання ресурсоощадних і екологічно безпечних технологій, наукових досягнень, удосконалення форм організації виробництва й праці. Інноваційні технології набувають поширення в усіх сферах національної економіки, демонструючи

інтенсивні темпи впровадження та суттєві економічні ефекти. При цьому, як зазначають вітчизняні вчені, важливо на сучасному етапі розвитку системи менеджменту інноваційної діяльності забезпечити трансфер технологій, який має включати певний перелік організаційних, інформаційних і поведінкових рішень. Наголошується на недостатності спеціалістів-науковців у таких галузях, як нанотехнології, біотехнології й інших [7, с. 206]. Отже, особливої актуальності для підприємств харчової галузі набуває

також проблема забезпечення фаховими науковцями з питань використання відходів харчової промисловості.

Проте економічна ефективність сушіння пивної дробини не відображає всієї специфіки відносин, які властиві механізму еколого-економічної ефективності використання відходів пивоварного виробництва. Тож існує нагальна потреба в одночасному визначенні рівня екологічної ефективності.

Для розрахунку рівня екологічної ефективності виробництва сухої дробини в цілому з урахуванням одночасного впливу всіх факторів використовується інтегральний показник екологічної ефективності, який розраховується за формулою:

$$I_{e.ефект} = \sum_n \delta_i \cdot B_i \quad (1)$$

де n – кількість показників, які характеризують екологічну ефективність використання відходів;

B_i – вагомість i -го показника за експертною оцінкою;

δ_i – відносна оцінка i -го показника.

Величина δ_i розраховується за такими правилами:

$\delta_i = I_i / I_{\max}$, якщо більше значення i -го показника є бажанішим;

$\delta_i = I_{\min} / I_i$, якщо менше значення i -го показника є бажанішим,

де $I_{\max}$ та $I_{\min}$ – найбільше й найменше значення i -го показника з усіх порівнюваних його значень для різних показників відповідно.

Відповідно до шкали інтегральний показник рівня екологічної ефективності є: $I_{еколог} < 0,30$ – низький; $0,31 \leq I_{еколог} \leq 0,50$ – середній; $I_{еколог} > 0,51$ – високий.

Даний показник відображає комплексну екологічну оцінку інновацій у виробництві кормів із відходів харчової промисловості (табл. 2).

2. Еколого-економічна ефективність виробництва кормів із відходів харчової промисловості у ТОВ «Владівік корми» Радомишльського району Житомирської області

Показник еколого-економічної ефективності	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. +; – , до	
				2012 р.	2013 р.
Прибуток, тис. грн	132,3	715,4	555,1	422,80	-160,30
Частка чистого прибутку підприємства, що спрямовується на екологічні заходи, %	2,1	2,8	3,1	1,00	0,30
Частка продукції з нижче допустимим від норми вмістом залишків шкідливих речовин, %	0,83	0,76	0,66	-0,17	-0,10
Частка екологічно чистої продукції в загальному обсязі її виробництва, %	99,17	99,24	99,34	0,17	0,10
Частка використання біологічних засобів у виробництві продукції з відходів харчової промисловості, %	9,6	10,7	12,2	2,60	1,50
Економічний результат природоохоронних заходів*	0,702	0,743	0,812	0,11	0,07
Інтегральний показник	0,42	0,51	0,55	0,13	0,04
Рівень екологічної ефективності	Середній	Високий	Високий	-	-

* Розраховано як коефіцієнт.

Джерело: Власні дослідження.

У ТОВ «Владівік корми» за 2012-2014 роки, рівень екологічної ефективності виробництва кормів із відходів пивоварного виробництва є високим. Він вказує на зростання обсягів виробництва екологічно чистих кормів для тваринництва та зниження кількості забруднюючих викидів у навколишнє середовище. У результаті довкілля стає менш забрудненим, а отже, більш стійким до нега-

тивного антропогенного впливу внаслідок економічної діяльності.

Висновки. Екологічну ефективність виробництва кормів учені розглядають як процес упровадження комплексу заходів, які забезпечують виробництво їх із найменшим вмістом шкідливих речовин, запобігають порушенню екологічної рівноваги у навколишньому середовищі, що реалізується роз-

робкою й впровадженням новітніх екологічно безпечних кормових культур і технологій їх виробництва [19, с. 57].

Таким чином, критерії екологічної ефективності тісно взаємозв'язані та відтворюють різні аспекти ефективності виробництва відходів харчової промисловості. Екологічна ефективність природоохоронних заходів може виявлятися в обмеженні або усуненні негативного впливу господарської діяльності при виробництві кормів із відходів харчової промисловості на навколишнє середовище, а також відновленні природних ресурсів і елементів, необхідних для забезпечення їх життєдіяльності. В умовах формування економічного механізму щодо раціонального використання ресурсів, виробництво кормів з відходів харчової промисловості не може бути визнано доцільним навіть у тому випадку, якщо є вигідним з економічного погляду, але не забезпечує екологічного аспекту.

Застосовувана інноваційна технологія сушіння пивної дробини у ТОВ «Владівік корми» є прибутковою за рахунок виробництва екологічно чистих кормів для тваринництва та з високим рівнем екологічної ефективності за рахунок мінімальної кількості забруднювальних викидів у навколишнє середовище.

Визначення еколого-економічної ефективності використання відходів пивоварного виробництва у ТОВ «Владівік корми» ґрунтується на системі взаємозв'язаних показників, які повною мірою відображають еконо-

мічні результати й антропогенні зміни природного середовища щодо виробництва сухої дробини. У результаті дослідження встановлено, що вторинне використання відходів харчової галузі дає змогу одержувати екологічно чисті корми, які мають високі поживні властивості. Виробництво сухої дробини уможливить поповнити кормову базу тваринництва високоякісними та здешевленими кормами, сприятиме підвищенню продуктивності тварин, зниженню рівня витрат кормів і собівартості одержаної тваринницької продукції.

Обґрунтовано, що підприємствам харчової промисловості необхідно застосовувати інтегрований підхід до комплексного використання відходів виробництва. Оптимальна економіко-екологічна ефективність вторинної переробки відходів харчової промисловості повинна ґрунтуватися на впровадженні маловідхідних, безвідхідних та енергозберігаючих технологій, інноваційних продуктів і забезпеченні їх екологічності на всіх етапах повного виробничого циклу.

При цьому на сучасному етапі розвитку інноваційної діяльності у харчовій промисловості доцільним є забезпечення трансферу технологій, який повинен включати організаційні, інформаційні та поведінкові рішення щодо комплексного використання відходів харчової промисловості для виробництва сухої дробини й розширення сфери використання такого виду корму в тваринництві, що і визначає напрями подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Продовольственные отходы угрожают климату, водным, земельным ресурсам и биоразнообразию [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.fao.org>
2. Тимчук В.С. Особливості теоретико-методологічних підходів до змісту категорій «інновація» у кормовиробництві / В.С. Тимчук // Інноваційна економіка. – 2014. – № 6(55). – С. 249-256.
3. Утилізація відходів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.npblog.com.ua/index.php/ekologiya/utilizatsiya-vidhodiv.html>
4. Переробка відходів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
5. Зінчук Т.О. Економічні наслідки впливу продовольчих органічних відходів на природні ресурси світу / Т.О. Зінчук // Органічне виробництво і продовольча безпека. – Житомир: Вид-во «Полісся», 2014. – 536 с.
6. Зінчук Т.О. Економічні наслідки впливу продовольчих органічних відходів на природні ресурси світу / Т.О. Зінчук // Органічне виробництво і продовольча безпека : [зб. матер. доп. учасн. II Міжнар. наук.-практ. конф.]. – Житомир : Полісся, 2014. – С. 103-108.
7. Зінчук Т.О. Трансфер інноваційних технологій: сутність та значення у розвитку вітчизняної економіки / Т.О. Зінчук, К.М. Кашук // Зб. наук. пр. Таврійського держ. агротехнологічного ун-ту (економіка) – ТДАУ, 2012. – С. 199-208.
8. Левандовський Л.В. Вплив відходів харчової промисловості на довкілля / Л.В. Левандовський, Є.А. Лукашевич, Г.О. Нікітін, А.О. Діба // Міжнар. наук.-практ. конф. (МНПІК) ; І Всеукр. з'їзд екологів. – Вінниця, 4-7 жовт. 2006 р. – С. 264.
9. Паробок Г. Вплив відходів харчової промисловості на довкілля / Г. Паробок // Зб. тез VII всеукр. студент. наук.-техн. конф. «Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання», 23-24 квіт. 2015 р. – Т.: ТНТУ, 2015 – Т. 1. – С. 5.

10. Рашевська Т. Переробка органічних відходів / Т. Рашевська // Харчова і переробна промисловість. – 1998. – № 5. – С. 20.
11. Дейнеко Л. Екологічна ефективність розвитку харчової промисловості/ Л. Дейнеко // Вісн. аграр. науки. – 1999. – № 9. – С. 66-68.
12. Харчова промисловість України в умовах активізації інтеграційних та глобалізаційних процесів : моногр. / Л.В. Дейнеко, П.М. Купчак [та ін.] ; за ред. Л.В. Дейнеко. – К.: Рада по вивч. прод. сил України НАН України, 2009. – 152 с.
13. Крисанов Д.Ф. Харчова промисловість України в контексті розвитку національної інноваційної системи [Текст] / Д. Ф. Крисанов, К. О. Бужинська // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту. – Т. 1. – 2009. – № 5.
14. Поплавська Ж. Економічні аспекти екологізації / Ж. Поплавська // Вісн. Нац. акад. наук України. – 2005. – № 10. – С. 26-34.
15. Царенко О. Екологізація виробництва як основа продовольчої безпеки України / О. Царенко, П. Тархов, В. Щербань // Економіка АПК. – 2001. – № 5. – С. 15-20.
16. Тимчак В.С. Ефективність інновацій у виробництві кормів / В.С. Тимчак // Роль науки у підвищенні технологічного рівня і ефективності АПК України: матер. IV всеукр. наук.-практ. конф. 15-16 трав. 2014 р. – Ч. 2. – Тернопіль: Крок, 2014. – С. 220-221.
17. Екологічний енергоресурсозберігаючий спосіб сушіння рідкої пивної дробини: пат. 99124 Україна : МПК А23К 1/06 (2006.01) / М.В. Гладій, В.С. Тимчак, В.П. Славов, В.Г. Кебко, М.Г. Порхун, А.В. Дідківський. – № 201410531; заявл. 26.09.2014 ; опубл. 25.05.2015, Бюл. № 10. – 6 с.
18. Тимчак В.С. Методичні засади визначення економічної ефективності інновацій виробництва кормів з відходів харчової промисловості / В. С. Тимчак // Проблеми та перспективи розвитку національних економік: від мікро- до макrorівня: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 8 квіт. 2016 р.) ; за ред. М.П. Коваленко, Т.В. Деркач, А.В. Кобилянської. – Одеса: МГУ, 2016. – С.118-123.
19. Грабчук І.Ф. Інноваційна складова зростання ефективності кормовиробництва : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / І.Ф. Грабчук, Мн-во освіти і науки, молоді та спорту України, Вінницький нац. аграр. ун-т; наук. кер. Л.Д. Павловська. – Вінниця, 2011. – 258 с.
20. Екологічна ефективність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stud24.ru/ecology/ekologichna-efektivnst/449260-1697674-page1.html>.
21. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.1.- Ред. кол.: С. В. Мочерний (відп.ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
22. Тихомирова Г. Екологічна безпека галузі / Г. Тихомирова // Харчова і переробна промисловість. – 2006. – № 2. – С. 4-5.
23. Ottman J. The New Rules of Green Marketing: Strategies, Tools, and Inspiration for Sustainable Branding / Ottman J. San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, 2011. – 253 p.
24. Tuva Grytli. Integration of Methods for Environmental Assessment and Investment Analysis. – Norwegian University of Science and Technology Department of Energy and Process Engineering, 2010. – 82 p.
25. Daly H. Ecological economics and sustainable development, selected essays of Herman Daly / Herman E. Daly. – Bodmin : MPG Books Ltd, 2007. – 270 p.
26. Fiksel J. Quantitative risk analysis for toxic chemicals in the environment // J. Fiksel. – 1987. – 10, № 2–3. – P. 227–240.
27. Haeckel E. Kunstformen der Natur / Ernst Haeckel // Leipzig und Wien. – Verlag des Bibliographisches Instituts, 1904. – 396 p.

Стаття надійшла до редакції 26.07.2016 р.

*

The essence of credit and credit relations of agricultural enterprises

Scientific problem. The development of economy in modern society is impossible without crediting. Credit relations remain a powerful factor that provides continuity of the process of recreation.

However, absence of the effective mechanism of crediting, its ineffective organization by financial crediting establishments, disparity to the market conditions, as well as consequences of world financial crisis led the majority of state enterprises, in particular in an agricultural sphere, to the unsatisfactory financial state.

Correct and effective organization of credit relations provides effectiveness of actions, and that will head for overcoming the crisis phenomena and effective development of economy in Ukraine. The solution of the above-mentioned problems is possible due to the deep theoretical analysis of crediting essence and crediting relations.

It should be noted that the theoretical basis of loans serve as a powerful scientific basis for practical application in the financial and credit sector, which will contribute to overcoming the crisis, particularly in agriculture. This leads to analyzing and search theory of credit issues and approaches that would help determine its nature and the place and role of credit relations.

Analysis of recent researches and publications. Research works of many foreign and state scientists are dedicated to theoretical and practical questions of crediting and crediting relations. Credit nature was thoroughly investigated by modern scientists, mainly V. Aleksiychuk [8], O.Dzyublyuk [9], V.Kovaliv [19], M.Savluk [7, p.444], A. Chukhno [25] and et al.

Despite plenty of research works that brought new ideas to economic science, the problem of theoretical ground of credit in future remains actual and needs further researches.

The objective of the article. Generalization and analysis of theoretical base towards the determination of crediting essence and features of the agricultural enterprises crediting.

Statement of the main results of the study. Domestic and foreign scientists-economists do not have a unique vision of "crediting essence".

A.Chukhno states that among the reasons of restrictive character of crediting interpretation exists that it is examined as a withstand category that does not develop and remains almost identical regardless of degree of socio-economic progress[25,p.8]. According to this statement, it is considered that expedient for the best cognition the ranges of problems of crediting categories and crediting relations it is important to conduct research from the position of knowledge generalization in the sphere of financial economic science, as well as history and modern practical experience of crediting.

Economic science examines two basic directions of crediting theory: naturalistic and the one that creates capital.

The supporters of naturalistic theory of credit - A. Smith[30,p.70], D. Ricardo[28,p.117], D. Mil [18]interpreted it as a mean of redistribution of material values in a natural form. In their opinion, credit does not create the real capital and only transfers it from the creditor to the borrower; depends on a loan percentage, as well as from vibrations and dynamics of the income.

Supporters of capital creating theory, i.e. H.Makleod [10], J.Schumpeter[29,p.10] - underlined the leading role of crediting, stating that credit not only transfers but also forms a capital; it, as well as money, is considered to be wealth, accordingly, the expansion of its limits

* Scientific supervisor – V.M. Kovaliv, candidate of economic sciences.

© M.V. Nazar, 2016

means accumulation of capital; therefore banks are not considered to be mediators in crediting, but creators of the capital.

Thus, both naturalistic and capital creating theories examined a credit dissociated from other economic theories and explained his nature one-sided, in accordance with the terms that generated creation of the data.

Collegiate Dictionary (1895) which were published by I.Efron and F. Brockhaus takes credit determination as to the identity of credit relations - "... a loan or credit relationships understand such agreements or industrial revolutions, in which one party retreats to the second property who - or values, equivalent to a return after a certain period "[11,p.616]. From this statement we can conclude that the interpretation of the then credit disregarded its special features, and not considered credit relations derived from it.

Unfortunately, in modern economic literature it is possible to meet determinations that also characterize separate parties of credit only, and do not show all his many-sided nature.

In scientific works some authors characterize credit through the different types of economic relations. V. Lahutin defines crediting as economic relations between a creditor and borrower, that arise up during a receipt, use and return of loan. [15,p.14]

S. Kruchok suggests to determine credit, as "...economic relations in terms of redistribution of temporally free money, or property" [7,p.44].

In particular, B. Lutsiv exposes a concept of credit as "...economic relations between the subjects of market concerning the redistribution of cost on principles of the reimbursement, duration and payment.[6,p.141]

Thus, S. Halytska characterizes credit as an economic category that expresses economic relations between the managing subjects related to the redistribution temporally free monetary resources on the terms of duration, payment, returning of the loan.[4,p.57]

The above-mentioned interpretations of credit have general lines: characterize this category as economic relations between the subjects of market, and also principles of its grant. However, these determinations take into ac-

count having a special purpose character of credit orientation.

Some scientists, in particular, V. Hryniova, O Proskura, O.M. O. Kolodiziev, O. Yaremenko [5,p.53; 14,p.72]interpret crediting as loan. Banking encyclopaedia interprets crediting as an economic category "...that presupposes expression of relations between the subjects of manage in the relation to a grant and reception of loan in monetary or commodity form on the terms of return, duration and payment"[10,p.306].

In our opinion equation of categories "credit" and "loan" are wrong. In accordance with the Civil code (article 827) a loan is given on free of payment basis and only as a certain thing, but not in a monetary form [24]. In addition, the loan does not possess peculiar principles of crediting. There is only one similar thing between loan and credit. Both of them should be reimbursed till the set term.

M.Savluk, L. Belousov interprets credit, as "... an economic relations between legal, physical entities and states in the question of cost redistribution on principles of returning and, as a rule, with payment of interests"[22,p.444; 1,p.156] .To our opinion, such determination does not characterize this economic category to the full extend, as non-payment of percent for usage is sometimes conceded, while credit is given on the terms of payment of interests. That generates the personal interest of creditor in establishment of credit relations.

It is necessary to give the determination of credit as systems of money relations. However such interpretation of crediting, makes the sphere of crediting action narrower (credit can be also allotted in a commodity form).

The legislative acts of Ukraine contain different interpretation of crediting essence. NBU Regulation "About crediting" determines a credit as borrowed capital of bank in a monetary form, that can be allotted for the temporal usage on the terms of supportability, payment, credit reimbursement, urgency, and usage for a special purpose[21].

We consider that this definition presupposes only bank crediting, as not all types of crediting involves above-mentioned terms.

The Law of Ukraine "On banks and bank activity" specifies credit as money or material

values that are allotted on the conditions of interest payment and to the set term, out from an agreement or from other grounds, id est it economic relations are statutory, or such, that does not conflict with him [12].

The Tax code of Ukraine defines the credit as money and material values that are given under a certain percent and for the determined term. Credit can be divided into financial, commodity, investment, tax, under securities, what the relations of loan specify on [20]. According to this definition, crediting essence is equaled with a loan, material values, and such economic categories as finances and credit are incorporated in one concept.

Different interpretation of economic category of credit in the different legislative acts of Ukraine, to our opinion, negatively influence the organization of crediting.

Today is the most common definition of credit as a form of movement of loan capital, ie money that is provided by the lender to the borrower on the terms of payment, povernenosti, for certain uses. However, A. Dzyublyuk believes that this interpretation : "Unduly limited forms of functioning of credit relations only cash, which is not true, as the credit can be, and commodity character" [9,p.9].

Quite simple definition of credit takes Polish economist G. Wirth, he notes that the loan - an agreement under which the borrower agrees to carry out these interest payments and capital lender maligned in time [26, p. 38].

In the works of Western economists often consider credit as a form of trust or promises. In particular, there is a definition of credit as a way to provide some goods, services or money in exchange for a promise of payment in the future [17, p.43]. V. Lexis notes that the loan - a trust the lender to the borrower [16, p.5]. In Encyclopedia of Banking and Finance author Charles J. Vulfera, credit - "... means the ability to purchase with the promise to pay or the ability to get the right products and get the goods in the present tense, and pay them in the future. Thus, credit means the actual transfer and supply of goods in exchange for a promise to pay in the future" [2, s.689]. T.Tuk English economist in his book "Study of the laws of money circulation", wrote that loan in its simplest definition are trust one person to another for which

it can be given capital (in money or goods forms) to be returned, with the use of this service due to the debtor pays interest [3, p.184].

So, we can assume that credit - a set of economic relations between economic entities, about the voluntary transfer of resources for temporary use on the conditions of the trust, payment, security, targeted use and economic benefits.

It should be noted that scientists-economists differently interpret a concept of credit relations of agricultural enterprises.

O. Kyrychenko considers that the credit relations of agrarian sphere characterize the new level of the development of economy, when the production process is preceded by a credit, a credit operation which gives an opportunity to define the amount of production and the conditions of realization of products at the certain market in due time [5].

Slightly different interpretation can be found in works of A.Somyk, who determines the credit relations of agricultural enterprises as economic, that appear in the process of realization of credit operations that take into account basic principles of crediting and objective requirements of the field [4].

Some scientists, including S. Onysko, V.Kovaliv, L.Syniavska believe that credit relationships are implemented in the lending process. They also noted that the lack of development of credit relations in agriculture caused by the existence of many risks [15, p.13]. However, it should be noted that the lack of lending to agricultural enterprises also caused by the fact that the financial and credit institutions seek cost-effective and profitable sectors of the economy for capital investment, the level of confidence which is much higher.

Consequently, credit relations are derived from the loan they originate and evolve depending on the development of the credit.

In our opinion credit relations of agricultural enterprises with creditors are social-economic relations between a creditor and agricultural enterprise, that appear as a result of allotment of credit funds or obligations, take into account specific feature inherent to this industry, and also provide for the observance of principles of crediting.

To summarize the above-mentioned statements it is important to point out that credit is one of the main factors of economic development, mainly of the agrarian sphere, on which depends the food safety of the country. Without providing proper crediting the enterprises of this industry will not be able to develop effectively.

Certain totality of factors that can have both positive and negative effect influences the efficiency of process of crediting of agricultural enterprises.

The efficiency of the crediting process of agricultural enterprises is greatly influenced by various factors that can involve both, negative and positive impact (Figure).

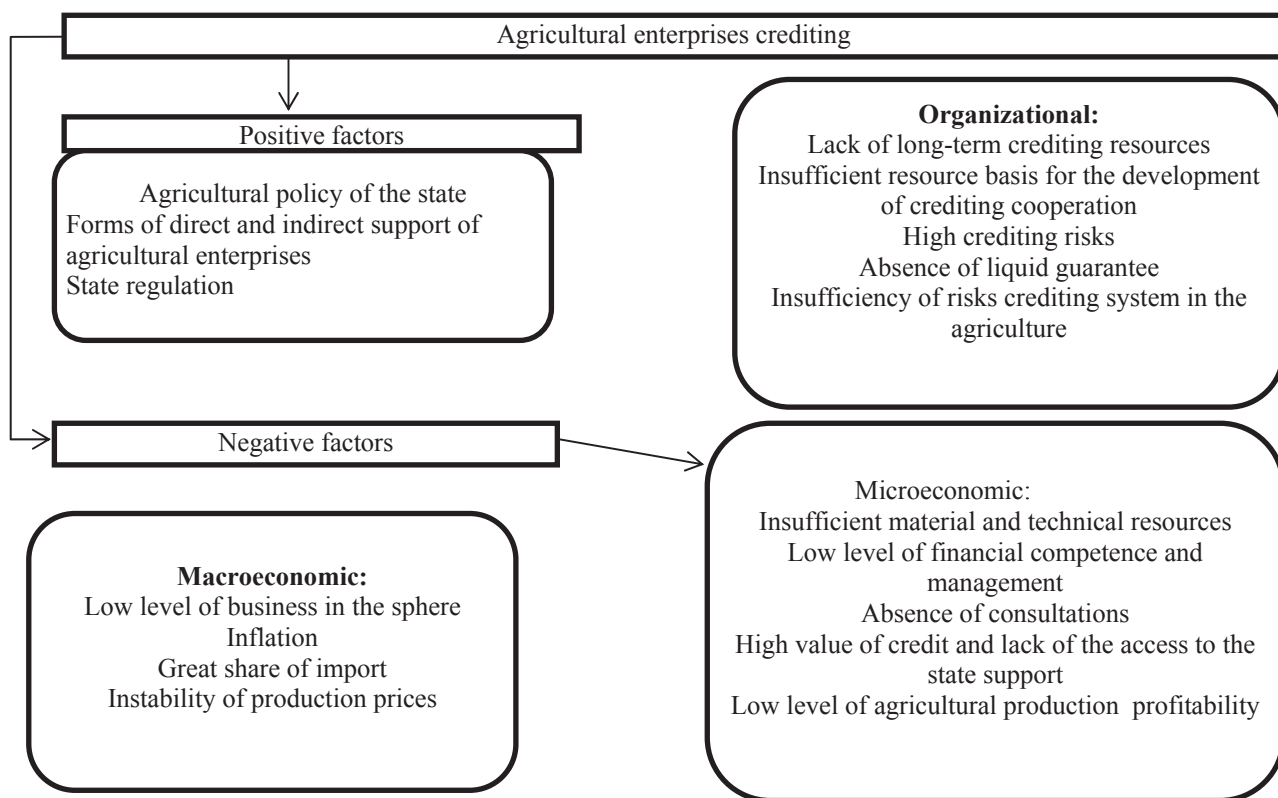

Figure. Factors, that influence the agricultural enterprises crediting

Source: Was grouped by author.

The specific features of agriculture, predefined by natural and climatic, socio-economic terms, biological processes, influence the peculiarities of its crediting, knowledge of them gives an opportunity to prognosticate a need in debt funds, providing by it the stability of activity of enterprises.

One of reasons that define the features of crediting of agricultural enterprises is a continuity of process of production. It is related to the fact that biological processes cannot be stopped, unlike technological processes in other industries. Any delay in realization of productive process results in distortion of the whole cycle of production that predetermines the necessity of establishment of credit relations at accurately set time.

The second feature of crediting is receiving a necessary sum of credits in full. Receiving

less money will entail distortion of the technological processes of production of agricultural goods, declination of efficiency of activity of the producer that can result in his bankruptcy.

The impossibility of development of agricultural enterprises without credit resources also is predefined by existence of time break between spending of money and its incoming in this industry. The time break is inherent to both plant growing and stock raising. However, the latter is characterized by not so sufficient vibrations of expenses in relation to the time of product output. The productive cycles of this industry depend on climatic conditions to lesser extent.

On the other hand, in plant growing can be seen an increasing disproportion of expenses, that is not covered by a product output, depending on climatic and biological conditions. With approaching of the fieldworks the necessity of

attraction of additional resources grows gradually. Enterprises prepare to the spring-field works, buy seeds, mineral fertilizers, fuels, etc. The highest necessity in credits appears in the third and at the beginning of fourth quarter that it is related to realization of agro technical measures, collection and procurement of agricultural production.

At the end of the year a necessity in additional funds decreases, but also, the incomings from realization of products diminishes. However, the decline of profits is relatively insignificant comparatively with the third quarter that allows the enterprises to carry out activity for the personal funds.

At the same time, the dependence of process of production on natural and climatic and biological factors predetermines the use of considerable shares of manufactured products as a productive resource for realization of the next stage of recreation and that is why it requires creation of considerable supplies of these resources. Such necessity increases a need of credits' involvement.

During market transformations agricultural enterprises ended up in a very difficult situation due to the considerable losses of material and technical resources in domestic agriculture. The drastic decrease of the level of technical equipment, worsening of providing mineral fertilizers and facilities of protection of plants became one of the principal reasons of substantial decline of financial results of activity of the industry.

Besides, most of the technical equipment that is in exploitation has the high degree of deterioration, or have already worked a depreciation term. The low level of hardware of agricultural enterprises results in distortion of agro technical terms of accomplishment of the field works and, as a result, to the drastic harvest losses.

Renovation of the main assets and providing of enterprises with the necessary means of production will allow to decrease the usage of fuel,

losses during a harvest, will assist the increase of intensity of agriculture, and thus, will provide financial firmness and credit solvency of enterprises of the industry. The solution of this problem has to assist the development of crediting of agrarian sector.

But the risk of the industry, low level of profitability, absence of deposit, high cost of debt funds, and sometimes the unprofitableness of enterprises deprives them of a possibility to get credits both for providing of continuity of production and for the improvement of technical facilities.

Low level of credit security of enterprises of the industry and their decline predetermine another feature of crediting of agricultural enterprises - aspiration of state policy on the decline of cost of credits for this group of borrowers, and also granting to them a possibility of realization of payments of credits after realization of manufactured agricultural products (especially in a plant growing).

Thus, formation of competitive agrarian sector of economy, including the increase of level of provision of enterprises with credit resources, acquires today extraordinarily important meaning.

Conclusions. In the modern terms of development of economy effective organization of crediting is possible on the terms if theoretical grounds of essence of credit and his role are explained. It will become a basis for realization of practical means for stimulation of innovative development of production, modernization of capital base of enterprises. Conducted research of credit essence gives an opportunity to mark the necessity of understanding of this category from the point of view of value that is given on certain terms. The specific features of agricultural industry generate the special approach to the problem and process of enterprises crediting. In particular, credits must come to the borrowers in time and in a needed amount on an acceptable to the enterprises cost and terms of redemption.

References

1. *Belousov M.Yu.* Den'hy y kredyt : ucheb. posob / M.Yu.Belousov . – Kh. : Prapor , 2004 . – 296 s.
2. *Vulfer Ch.Dzh.* Entsiklopedyya Bankovskoho dela y finansov / Ch.Dzh.Vulfer; per. s anhl. – M.: «Fedorov», 2000. – 1037 s.
3. *Halchynskiy A.S.* Teoriia hroshei :navch.posib / A.S.Halchynskiy. – K.: Osnovy, 1996. – 413 s.
4. *Halytskaya S.V.* Den'hy.Kredyt.Fynansy / S.V.Halytskaya. – M.: Ekzamen, 2002.– 224 s.
5. *Hrynova V.M.* Hroshti ta kredyt:navch.posib / V.M.Hrynova, O.Iu.Proskura. – Kh.: Vyd. dim «INZhEK», 2003. – 208 s.

6. Hroshi, banky ta kredyt : u skhemakh i komentariakh : navch.posib ; za red. B.L. Lutsiva. – 2-he vyd., pererob. – T.: Kart-blansh, 2000. – 225s.
7. Hroshi ta kredyt : kurs lektii z navchalnoi dysypliny / S.I.Kruchok, V.A.Aleksiichuk, Yu.I. Liashenko ta in.; za red.S.I.Kruchka. – K. : DIIa, 2000. – 132 s.
8. Hroshi ta kredyt : pidruchnyk ; za zah.red. M.I. Savluka. – K.: KNEU, 2006. – 744 s.
9. *Dziubliuk O.* Suchasni aspekty rozuminnia sutnosti i roli kredytu yak ekonomichnoi katehorii / O.V.Dziubliuk. – Svit finansiv. – 2010. – №1. – S. 7-16.
10. Entsyklopediia bankivskoi spravy Ukrainy / nauk.redkol.: V.S.Stelmakh ta in. – K.: Molod, In-Yure, 2001. – 680 s.
11. Entsiklopedycheskyy slovar' / F.A.Brok-hauz, Y.A. Efron. – S.-Peterburh. – 1895. – 960 s.
12. Zakon Ukrainy «Pro banky i bankivsku diialnist» [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
13. *Kyrychenko O.A.* Kredytuvannia aharnoho sektoru ekonomiky v umovakh hlobalnoi finansovoi kryzy / O.A. Kyrychenko, V.D Kudretskyi // Aktualni problemy ekonomiky. – 2009. – № 5. – S. 207-222.
14. *Kolodiziev O.M.* Hroshi ta kredyt : navch.posib. dlia samost. vyvch. dysypliny / O.M. Kolodiziev, O.R. Iaremenko. – Kh.: Vyd. dim «INZhEK», 2004. – 156 s.
15. *Lahutin V.D.* Kredytuvannia: teoriia i praktyka: navch.posib / V.D. Lahutin. – K.: Znannia, KOO, 2000. – 215 s.
16. *Leksys V.* Kredit y banky / V. Leksys ; per. s nem. – M.: Perspaktyva, 1994. – 120 s.
17. *Myller R.L.* Sovremennye den'gy y bankovskoe delo / R.L. Myller, D.D. Van – Khuz; per.s.anhl. – M.: YNFRA, 2000. – 856 s.
18. Myll' Dzh.S. Osnovy polytycheskoy ekonomyy s nekotorymy prylozhenyamy k sotsyal'noy fylosofyy / Dzh.S.Myll'; per. s. Anhl M.Y. Tuhan- Branovskoho. – M.: Eksmo, 2007. – 1040 s.
19. Onysko S.M. Vdoskonalennia kredytnykh vidnosyn silskohospodarskykh pidpriemstv z bankamy : monohrafiia / S.M. Onysko, V.M. Kovaliv. L.V. Syniavska. – Lviv: Apriori, 2007. – 145 s.
20. Podatkovy kodeks Ukrainy [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
21. Polozhennia NBU «Pro kredytuvannia» [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0246500-95>.
22. *Savluk M.I.* Hroshi ta kredyt: pidruchnyk / M.I. Savluk, A.M. Moroz, I.M. Lazepko. – K.: KNEU, 2008. – 744 s.
23. *Somyk A.V.* Analiz stanu bankivskoho kredytuvannia silskohospodarskykh vyrobnykiv / A.V. Somyk // Visnyk Sumskoho derzhavnoho aharnoho universytetu. – 2003. – № 1 (14). – S. 30-34.
24. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
25. *Chukhno A.A.* Pryroda suchasnykh hroshei, kredytu ta hroshovo-kredytnoi polityky / A.A. Chukhno. – Finansy Ukrainy. – 2007. – № 1. – S. 3-16.
26. *Herbert Wirth.* Strategiczna i economiczna ocena przemyslowych projektow inwestycyjnych. Poradnik praktyczny / Wirth Herbert. – Wydawnictwo Instytutu Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN, Kraków, 2000.
27. *MacLeod M.D.* What is Political Economy? / M.D. MacLeod // Contemporary Review. May 1875, pp.871-893.
28. *Ricardo D.* On the Principles of Political Economy and Taxation / D.Ricardo. – Cambridge University Press, 1951. – 333 p.
29. *Schumpeter J.* The Theory of Economic Development / J.Schumpeter; tr. from German by R.Opie. – Harvard University Press, 1934. – 36 p.
30. *Smith A.* An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nation / A. Smith. – Oxford University Press, 1976. – 528 p.

The article has been received 21.09.2016

* * *

Наукова концепція сучасних новацій інформаційного забезпечення управління

У сучасному світі зростає роль інформаційного забезпечення управління економікою. Найбільш кардинальні зміни відбуваються в системі бухгалтерського обліку і звітності. Його класичні методи і інструментарій збагачуються інжиніринговими новаціями в управлінському обліку та інституційно-організаційними складовими у стандартизації фінансової і статистичної звітності. Проте науково-теоретичне підґрунтя цих змін значно відстає від розвитку практики. До цього часу наукою не сформовано загальноприйнятої парадигми таких змін.

Цикл праць «Облік та фінансова звітність як інформаційне підґрунтя антикризового управління в умовах глобалізації» професорів Єфименко Т.І., Жука В.М. і Ловінської Л.Г. спрямований на вирішення вищезазначених проблем.

Цикл включає три наукові монографії та чотири наукові статті (монографії: «Інформація в антикризовому управлінні: глобальний аспект стандартизації обліку та фінансової звітності» (Т. І. Єфименко, В. М. Жук, Л. Г. Ловінська ; ДННУ «Акад. фін. упр.». – К., 2015. – 400 с.); «Фіскальний простір антикризового регулювання» (Т. І. Єфименко ; ДННУ «Акад. фін. упр.». – К., 2012. – 332 с.); «Бухгалтерський облік: шляхи вирішення проблем практики і науки» (В. М. Жук. – К. : ННЦ «Ін-т аграр. економіки», 2012. – 454 с.); статті: «Державне регулювання бухгалтерського обліку в Україні: мета і сфера впливу» (Л. Г. Ловінська // Фінанси України. – 2012. – № 4. – С. 56–66); «Концептуальні підходи до визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток» (Л. Г. Ловінська // Фінанси України. – 2013. – № 3. – С. 27–38); «Вплив євроінтеграційних процесів на розвиток бухгалтерського обліку та звітності в Україні» (Л. Г. Ловінська // Фінанси України. – 2014. – № 9. – С. 21–30); «Класифікація рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі за економічним змістом у контексті запровадження нового плану

рахунків» (Л. Г. Ловінська // Фінанси України. – 2016. – № 1. – С. 99–115)).

Зазначеними дослідженнями автори привертають увагу до проблем невизначеності, недостатності інформації при прийнятті рішень на всіх рівнях управління. Це ослаблює політику держав і корпорацій в умовах глобалізації, призводить до періодичних світових і локальних фінансових та інвестиційних криз. Найбільше питань виникає до фінансової і статистичної звітності, процесів зближення положень бухгалтерського і податкового обліку.

На наш погляд, переконливими є результати розробок авторів щодо першочергового перегляду фундаментальної складової цієї проблеми. Зокрема, розроблено основи нової інституціональної теорії бухгалтерського обліку. Переглянуто сутність предмету бухгалтерського обліку - від статичного відображення господарських процесів і явищ до забезпечення довіри, порозуміння і керованості соціально-економічного простору. Запропоновано розширення об'єктів обліку, застосування інжинірингових інструментів і підходів у його методології і методах.

Нове теоретичне підґрунтя дало можливість авторам запропонувати відповідні зміни і доповнення до чинного законодавства, національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку як у приватному, так і в державному секторах економіки.

Заслужовують на увагу пропозиції вчених щодо запровадження комплексної системи взаємоув'язаної податкової і фінансової звітності з метою посилення інформаційного забезпечення оподаткування прибутку підприємств. Значними є і пропозиції щодо реформування системи управління державними фінансами.

Цикл робіт Тетяни Іванівни Єфименко, Валерія Миколайовича Жука і Людмили Геннадіївни Ловінської з реформування обліково-інформаційного підґрунтя антикризового управління в умовах глобалізації є вагомим внеском у науку і практику та заслуговує присудження премії НАН України у галузі економіки.

**Ю.О. ЛУПЕНКО, доктор економічних наук,
професор, академік НААН,
директор Національного наукового центру
«Інститут аграрної економіки»**

* * *